

DUODJI

I KUNST OG HÅNDVERK

En kvalitativ undersøkelse av vektleggingen av det samiske i undervisningen.

Vanja Dahl Mostue

Master i estetiske fag, studieretning Fagdidaktikk: kunst og design
Institutt for estetiske fag
Fakultet for teknologi, kunst og design
OsloMet – storbyuniversitetet

2020

Duodji i Kunst og håndverk

En kvalitativ undersøkelse av vektleggingen av det samiske i undervisningen.

Vanja Dahl Mostue

Master i estetiske fag, studieretning Fagdidaktikk: kunst og design

Institutt for estetiske fag

Fakultet for teknologi, kunst og design

OsloMet – storbyuniversitetet

2020

Emnekode: MEST5900

Kandidatnummer: 30

<https://oda.hioa.no/nb/>

Forsidebilder: Vanja Dahl Mostue, 2020.

Forord

«Jeg vet egentlig ikke hva Duodji er jeg?»

- *'Trine'*

Jeg vil gi en stor takk til ...

Liv Merete Nielsen og Janne Beate Reitan for to spennende og lærerike år på masterstudiet i Fagdidaktikk: kunst og design ved OsloMet. Deres engasjement og smittende humør har gjort læringen til en opplevelse.

Mine veiledere Janne Beate Reitan og Lise-Kari Berg for oppmuntrende ord, støtte, gode refleksjoner, råd og inspirerende samtaler.

Mine medstudenter for morsomme stunder, faglige diskusjoner, innspill og et unikt klasse miljø. Spesielt takk til Elisabeth Haugland Lindberg for støtte og oppmuntring til alle døgnets tider.

Mine informanter for at de ønsket å bidra, og dele sin kunnskap og sine refleksjoner.

Min familie og venner for tålmodighet, oppmuntring og støtte. Spesielt takk til Ingrid Helene Berg, Margrethe Kirby Hopstock Havgar og Vilde Fagermoen for korrekturlesning, konstruktive tilbakemeldinger og god hjelp.

Oslo, 13. 05. 2020

Sammendrag

Denne mastergradsavhandlingen fikk sitt opphav gjennom en kronikk skrevet av førsteamanuensis i urfolksstudier Torjer A. Olsen. Overskriften «Samane er blitt 'dei andre' i ein norsk samanheng. Skulen har gjort sitt for at det er blitt slik. No skal skulen gjere sitt for at samane ikkje lenger er dei andre» (Olsen, 2018) fanget min oppmerksomhet. I den fastsatte reviderte *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020*, LK20, for Kunst og håndverksfaget, og i den nye Overordnende delen (2017), er samisk tematikk eksplisitt og implisitt vektlagt i større grad enn i tidligere strukturer. Dette markerer et synlig veiskille hvor skolen og lærerne nå må vektlegge undervisning om samisk kultur mer enn tidligere. Jeg ønsket derfor å undersøke hvordan undervisning om samisk tematikk blir vektlagt i skolen, spesielt innen Kunst og håndverk. Samt å undersøke muligheter for å aktualisere undervisning om samisk kultur gjennom samisk tradisjonshåndverk, duodji/duodje/duedtie, i Kunst og håndverk. Med dette som utgangspunkt har jeg valgt å formulere følgende problemstilling:

Hvordan blir undervisning om samisk kultur vektlagt i skolen, og hvordan kan temaet aktualiseres i undervisning med duodji i Kunst og håndverk?

Undersøkelsen er gjennomført med kritisk realisme som vitenskapsteoretisk ståsted og rammeverk for avhandlingens problemstilling, forskningsstrategi og drøftingens struktur. Undersøkelsens problemstilling blir forsøkt besvart gjennom innhentet teori og empiri. Avhandlingens empiri er innhentet gjennom en blandet metode bestående av fem semistrukturert forskningsintervju gjennomført med lærere i Kunst og håndverk, i Duodji og en duojár (en virtuos innenfor håndverket duodji/duodje/duedtie). Dokumentanalyse er den andre metoden som er benyttet for innhenting av empiri. Dokumentene som er brukt er læreplaner og tilbakemeldinger på læreplanhøringer i forbindelse med fagfornyelsen, med fokus på det samiske innholdet, samt en praktisk-estetisk undersøkelse gjennom metoden *research by design*. Undersøkelsene har foregått parallelt og har hatt innvirkninger på hverandre. Resultatene fra undersøkelsene blir presentert og drøftes videre i lys av relevant teori og kunnskapsstatus på feltet for å forsøke å besvare problemstillingen. Undersøkelsen avdekket at vektleggingen av samisk tematikk i Kunst og håndverk var liten. Flere lærere følte usikkerhet rundt undervisning om samisk kultur og duodji, og opplever at de har manglende kunnskap å komme med på dette feltet. Likevel speiler undersøkelsen en stor enighet om viktigheten av å bevisstgjøre barn og unge på Norges urfolk, og at det burde være en grunnleggende, praktiserende del av det norske skolevesenet å være med på å bevare den samiske kulturarven. Gjennom den praktisk-estetiske undersøkelsen har jeg avdekket at praktisk arbeid med duodji/duodje/duedtie kan tilpasses på mange plan, både i form av materialer, teknikk, utførelse og vanskelighetsgrad, og kan derfor være med på å aktualisere undervisning om samisk kultur i skolen.

Abstract

This master's thesis had its origin based on an article written by associate professor in Indigenous Studies Torjer A. Olsen. The headline «Samane er blitt 'dei andre' i ein norsk samanheng. Skulen har gjort sitt for at det er blitt slik. No skal skulen gjere sitt for at samane ikkje lenger er dei andre» (my translation: The Sámi people have become "the Other" in Norwegian context. Schools have done their part to make it so. Now the schools do their part so that the Sámi people no longer are "the Other"), caught my attention. In the concluded revised new curriculum *the Curriculum for knowledge promotion in primary and secondary Education and training 2020*, LK20, for Art and Crafts, and in the new Fundamental curriculum (2017), Sámi material has been given more emphasis both explicitly and implicitly than earlier curricula. This marks a clear change where the schools and the teachers have to emphasize teaching about Sámi culture more than they did earlier. My wish was therefore to survey how the schools emphasize teaching Sámi culture, especially in the subject Art and Crafts. Additionally, I wanted to survey opportunities to make teaching Sámi culture more relevant through traditional Sámi handicrafts, duodji/duodje/duedtie in Art and Crafts. With this as the premise of my Master's thesis, I have chosen the following research question:

How is teaching about Sámi culture emphasized in schools, and how can the subject be made more relevant with duodji in Art and Crafts?

This study has been carried out with the scientific method of critical realism, and this theory has been the framework for this thesis' research question, research strategy and the structure of the discussion. The research question will through both theory and empiricism attempt to come to a conclusion. The thesis' empiricism has been gathered with mixed methodology of five semi-structured research interviews executed with teachers in Art and Crafts, in Duodj, and one Duojár (a virtuoso in duodji/duodje/duedtie). Document analysis is the other method utilized for gathering empiricism. The documents that have been studied are curricula and feedback on hearings regarding curricula, with special focus on the Sámi contents. Additionally, I conducted practical-aesthetic research through the method of *research by design*. These analyses have been conducted alongside each other and have therefore influenced each other. The results from my research is presented and discussed in light of relevant theory and theoretical consensus in the field in order to answer the research question. The research revealed that the emphasis on Sámi culture in Art and Crafts was small. Several teachers felt insecure teaching about Sámi culture and duodji, and they were concerned that their knowledge was lacking. Nevertheless, the research also shows considerable agreement regarding the importance of awareness of Norway's indigenous people for the youth. The consensus is that this should be an integral part of the Norwegian school system with practical implementation, in order to preserve the cultural heritage. I have revealed through the practical-aesthetical research that practical work with duodji/duodje/duedtie can be adapted to several levels, both in terms of materials, technique, execution and level of difficulty, and can therefore aid in making Sámi culture relevant in school.

Innholdsfortegnelse

FORORD	III
JEG VIL GI EN STOR TAKK TIL	IV
SAMMENDRAG	V
ABSTRACT	VI
INTRODUKSJON TIL UNDERSØKELSESFELTET	1
Problemstilling	2
Begrepsavklaring	3
Avhandlingens omfang og fagdidaktiske posisjon	3
Fagdidaktisk posisjon og målgruppe	4
Avhandlingens struktur	5
HISTORISK OG TEORETISK FORANKRING	6
Historisk tilbakeblikk	6
Samisk skolehistorie/politikk.....	7
LK06 & LK20.....	8
Nordkalottens urfolk	11
Duodji	12
Tradisjon	15
Materialer.....	15
Samisk ornamentikk	16
Bærekraft og håndverk	17
Kunnskapsstatus på området	18
Duodji i undervisning	19
Doktorgrad – Hadi Khosravi Lile	21
Samisk kultur i dagens medier.....	22
Oppsummering	23
FORSKNINGSSTRATEGI	24
Vitenskapsteoretisk ståsted og forskningsmetode	24
Kritisk realisme.....	24
Forskningsmetode.....	27
Dokumentanalyse	32
Research by design	33
Validitet og reliabilitet	35

Oppsummering	36
PRESENTASJON AV FAGFORNYELSEN OG INFORMANTENES POSISJONERING	37
Fagfornyelsen og tilbakemeldinger på læreplanhøringer	37
Presentasjon av intervjuene	39
Informantene	39
Informantenes posisjonering	42
Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk	42
Bevisstgjøring	44
Ressurser	46
Aktualisering.....	47
Oppsummering	49
PRAKTISK-ESTETISK UNDERSØKELSE	50
Informant i eget arbeid	50
Myk duodji	52
Samisk kaffepose	52
Samisk veske	52
Tintrådarmbånd.....	54
Fletteteknikker	55
Strikking	56
Hard duodji	57
Nålhus	57
Reinhorns-knapper.....	58
Guksi - Samisk turkopp	58
Oppsummering	60
DRØFTING AV UNDERSØKELSEN	62
Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk	63
LK06	63
LK20	64
Kunnskap hos læreren som aktør.....	65
Rammefaktorer	67
Bevisstgjøring	69
Urfolk.....	69
Tradisjon og identitet.....	70
Negativ bevisstgjøring	71
Bevisstgjøring i samfunnet	72
Ressurser	73
Aktualisering	76
Materialer.....	78
Bærekraftig utvikling.....	80

Tverrfaglighet	82
OPPSUMMERENDE REFLEKSJON	84
Veien videre	87
LITTERATURLISTE	88
Bildeliste	96
VEDLEGG	98
Vedlegg 1 – Meldeskjema til NSD	98
Vedlegg 2 – Godkjenning fra NSD.....	105
Vedlegg 3 – Informasjonsskriv og samtykkeskjema, undervisere.....	109
Vedlegg 4 – Intervjuguide, undervisere	111
Vedlegg 5 – Informasjonsskriv og samtykkeskjema, samisk kulturell arena	114
Vedlegg 6 – Intervjuguide, samisk kulturell arena	116
Vedlegg 7 - Informantenes samtykke	119
Vedlegg 8 – Samiske produkter og duodji-materialer	120
Vedlegg 9 – Ressurser, fagstoff og inspirasjon	121
Vedlegg 10 – Kart over Sápmi.....	123
Vedlegg 11 – Eget todimensjonalt arbeid med samisk kultur.....	124

Introduksjon til undersøkelsesfeltet

Overskriften «Samane er blitt ‘dei andre’ i ein norsk samanheng. Skulen har gjort sitt for at det er blitt slik. No skal skulen gjere sitt for at samane ikkje lenger er dei andre.» (Olsen, 2018) frontet VG sin nettside i januar 2018, gjennom en kronikk skrevet av førsteamanuensis i urfolksstudier Torjer A. Olsen. Dette er et utdrag fra en lengre artikkel Olsen skrev i tidsskriftet *Syn og segn* om Sápmi i Norge i dag, i forbindelse med sitt forskningsprosjekt om urfolk i utdanning (Olsen, 2017). Nettopp denne overskriften fanget min oppmerksomhet og skulle vise seg å bli min inngang til arbeidet med samisk tematikk i Kunst og håndverks-faget. Jeg er selv utdannet faglærer i Design, kunst og håndverk ved OsloMet, og Olsen (2017, 2018) sin kronikk fikk meg til å stille spørsmålsteget ved hvor mye jeg har lært om samisk kultur og Norges eget urfolk gjennom min egen utdanning og grunnskolegang. Undervisning om Norges urfolk, både kultur, tradisjoner og det samisk håndverk, duodji, har vært nærmest ikke-eksisterende i den norske skolens historie (Hætta & Lund, 2011). Samisk kultur og samisk folk har også vært utsatt for mye gjennom Norges historien, som kolonisering, assimilering og fornorskning (Minde, 2005). Og jeg har en anelse om at samisk kultur fremdeles er et lite vektlagt tema i undervisningen, og derfor ønsker jeg å undersøke om det stemmer. Og dersom om det er tilfellet, hvorfor det er slik?

I den fastsatte reviderte *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020*, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), for Kunst og håndverksfaget, er det samiske eksplisitt og implisitt vektlagt i større grad enn i LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), gjennom kompetansemål og fokus på progresjon. Det samiske er også ivaretatt i den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a), i fagets relevans og sentrale verdier (Utdanningsdirektoratet, 2019a), og implisitt i fagets kjerneelementer og tverrfaglige temaer (Utdanningsdirektoratet, 2019a). I *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006*, LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), for Kunst og håndverksfaget var det kun ett kompetansemål som eksplisitt omhandlet samisk tematikk, men det samiske var godt dekket i fagets formål (Utdanningsdirektoratet, 2006a), og i den generelle delen av læreplanen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015). Dermed var det opp til hver enkelt lærer hvordan samisk kultur og duodji ble representert i undervisningen. LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) markerer dermed et synlig veiskille der læreren nå må vektlegge undervisning om samisk kultur og duodji i større grad, noe som ligger til grunn for mitt valg av denne tematikken for min avhandling. Som en av informantene mine, ‘Nina’ uttalte:

Norge er bygd på territoriet til to folk. Det burde vært naturlig å lære om samer og samisk kultur. Jeg ser det som et tap for alle norske elever rundt omkring i Norge at de ikke får mer kunnskap om vår urbefolkning.

I dagens samfunn vektlegges det at vi skal lære om, få forståelse for og utvikle respekt for andre kulturer, men har vi glemt Norges eget urfolk? Samisk kultur burde bli sett på som verdifull, da det beriker Norge (Lile, 2011). I motsetning til historiens undertrykkelse og assimilering av samisk kultur og folk, ønsker i dag, spesielt den yngre generasjonen av samisk folk, å fronte samisk kulturarv, være synlige og vise stolthet over kulturen sin (Hagen, Nystad, Vasara & Herstrøm, 2020). Som fremtidig lærer i Kunst og håndverk ønsker jeg å kunne undervise mine fremtidige elever om Norges urfolk, og jeg vil med denne avhandlingen forsøke å vise og argumentere for hvordan samisk kultur kan trekkes inn i Kunst og håndverk gjennom arbeid med duodji.

Problemstilling

Gjennom avhandlingen vil jeg forsøke å kartlegge vektleggingen av samisk kultur og duodji i faget Kunst og håndverk, og se på hvordan undervisningen blir gjennomført. I forkant av arbeidet med avhandlingen hadde jeg en anelse om at det er lite undervisning om samisk kultur og duodji i grunnskolen, spesielt innenfor Kunst og håndverksfaget. Dersom anelsen blir bekreftet, vil jeg forsøke å kartlegge mulige årsaker til hvorfor det er slik. Denne kart-leggingen vil jeg utføre for å kunne komme med noen mulige forslag til endringer, som kan bidra med å aktualisere undervisning i duodji i den norske skole. På bakgrunn av dette er problemstillingen min formulert som følgende:

Hvordan blir undervisning om samisk kultur vektlagt i skolen, og hvordan kan temaet aktualiseres i undervisning med duodji i Kunst og håndverk?

Bilde 1. Myk duodji: veske av reinskinn og klede, dekorert med perler og reinhornskapp.

«Veasku», 2005, av Kalmykova. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212457/veasku>). CC NC-BY-SA 4.0.

Bilde 2. Myk duodji: damebelte av klede, reinskinn og perler.

«Belte», 2005, av Jakovleva. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212439/belte>). CC NC-BY-SA 4.0.

Bilde 3. Hard duodji: trekopp av masurbjerk og reinhorn.

«Guksi», 2005, av Guttorm. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212519/guksi>). CC NC-BY-SA 4.0.

Begrepsavklaring

Begrepet *Duodji* (*Duodje/Duedtie*) kan oversettes til samisk håndverk, samisk kunsthåndverk eller samisk tradisjonshåndverk, og som omfatter mange skapende og tradisjonelle håndverksteknikker innen husflid, kunsthåndverk, sløyd og småindustri. Duodji (*Duodje/Duedtie*) er et godkjent og fulldekkende ord for all skapende aktivitet innenfor samiske håndverksteknikker (Guttorm, 2001). Innenfor duodji (*Duodje/Duedtie*) skilles det mellom to hovedtyper av håndarbeid: myk duodji (Bilde 1, Bilde 2) og hard duodji (Bilde 3) (Tveterås, Arntsen & Jernsletten, 2002, s. 75). Selve ordet *duodji* er den nordsamiske betegnelsen for samisk håndverk, *duodje* er den lulesamiske betegnelsen og *duedtie* er den sørsamiske betegnelsen (Fyhn, Dunfjeld, Aagård, Eggen & Larsen, 2015, s. 14). I min avhandling har jeg valgt å bruke den nordsamiske betegnelsen *duodji*, da nordsamisk er den største samiske språkgruppen i Norge (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2018a).

Avhandlingens omfang og fagdidaktiske posisjon

Problemstillingen er todelt, og delene vil bli besvart både sammen og hver for seg i ulike deler av avhandlingen. Den første delen av problemstillingen, *Hvordan blir undervisning om samisk kultur vektlagt i skolen*, vil hovedsakelig bli forsøkt besvart gjennom analyse av innhentet empiri innenfor forskningsmetoden Kritisk realisme, innhentet historisk og teoretisk forankring, og gjennom avhandlingens drøfting hvor jeg vil se på årsaksforklaringer. Problemstillingens andre del, *hvordan kan temaet aktualiseres i undervisning med duodji i Kunst og håndverk*, vil hovedsakelig bli forsøkt besvart gjennom den praktisk-estetiske undersøkelsen hvor jeg har benyttet *Research by design* som metode, hvor jeg undersøker skaper-muligheter innenfor faget, ut fra innhentet teori og empiri. Jeg har her fokusert på min egen kunnskapstilegnelse innenfor noen utvalgte duodji-teknikker som jeg ser som aktuelle for bruk i undervisning. På den måten får jeg reflektert over hvordan samisk kultur kan aktualiseres i Kunst og håndverk gjennom praktisk arbeid med duodji. Jeg vil også ta med meg dette arbeidet inn i avhandlingens drøfting, hvor jeg trekker tråder til problemstillingens første del.

For å avgrense avhandlingens omfang har jeg valgt å fokusere min undersøkelse til faget Kunst og håndverk i grunnskolen. Jeg har også avgrenset meg til å fokusere på LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), på grunnlag av min innfallsvinkel hvor jeg vil undersøke nåværende og fremtidig undervisning. Jeg vil også se på hvilke linjer jeg kan trekke tilbake til tidligere normalplan, forsøksplan, mønsterplaner og læreplaner hvor det kan være elementer som er aktuelle, selv om de ikke har blitt analysert. Jeg har også intervjuet lærere som underviser i Kunst og håndverk og Duodji, samt fått inn en etnisk samisk sin stemme som fremstår som en ressursperson innen duodji. Intervjupersonene i avhandlingen vil bli nærmere presentert i delkapittelet *Utvalg og Presentasjon av intervjuene*.

Fagdidaktisk posisjon og målgruppe

I denne avhandlingen er Sigmund Ongstad (2004) sin definisjon av fagdidaktikk brukt som utgangspunkt for den fagdidaktiske posisjonen. Her skriver han at «Fagdidaktikk er refleksjoner over hva et fag er i forhold til hva det kunne eller burde være i skole samfunn, academia og profesjonsutdanninger» (Ongstad, 2004, s. 24). Jeg vil se på og reflektere over samisk kultur og duodji sin nåværende rolle i faget, og hvilken rolle det kan eller burde få. Målet for avhandlingen er å kartlegge årsaksforklaringer til vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk og å aktualisere tematikken for lærere og lærerstudenter som ønsker å utvide sin kompetanse innenfor undervisning i denne tematikken. Avhandlingen er derfor ment til å bidra med innspill, både teoretisk og praktisk-estetisk, til undervisning i samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk. Jeg har derfor lagt ved et vedlegg hvor jeg har samlet informasjon om hvor samiske produkter og duodji-materialer enkelt kan skaffes (Vedlegg 8) og et vedlegg hvor jeg har samlet relevante ressurser som er lett tilgjengelige for alle (Vedlegg 9).

Avhandlingens struktur

Avhandlingen innledes med **kapittel 1, *Introduksjon til undersøkelsesfeltet***. Her presenterer jeg avhandlingens bakgrunn, problemstilling, omfang, avgrensning, fagdidaktiske posisjon og målgruppe.

I **kapittel 2, *Historisk og teoretisk forankring***, presenterer jeg relevant teori til oppgavens problemstilling. Innledningsvis i kapittelet fremlegges samiske historien og skolepolitikken kort. Deretter blir *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006* (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020* (Utdanningsdirektoratet, 2019a) blir presentert i sammenheng med samisk kultur og duodji sin posisjon tilknyttet Kunst og håndverksfaget. Deretter presenterer jeg nordkalottens urfolk og begrepet *duodji* nærmere, med fokus på definisjonen av duodji, tradisjon, materialer og samisk ornamentikk. Videre presenterer jeg kunnskapsstatus på området, her går jeg inn på duodji i undervisning, presenterer enkelte relevante ressurser og presenterer kort Hadi Khosravi Lile (2011) sin doktorgrad, hvor hun har undersøkt hva barn lærer om samisk kultur. Før kapittelet avsluttes med hvordan samisk kultur blir presentert i dagens medier.

I **kapittel 3, *Forskningsstrategi***, blir mitt vitenskapsteoretiske ståsted og forskningsmetode presentert, inkludert valgene som er tatt underveis i avhandlingen. Her blir også refleksjoner rundt avhandlingens validitet og reliabilitet fremlagt, før kapittelet avsluttes med en redegjørelse av forskningsmetoden for den praktisk-estetiske delen av avhandlingen.

I **kapittel 4, *Presentasjon av fagfornyelsen og informantenes posisjonering***, blir fagfornyelsen og tilbakemeldinger på læreplanhøringer fremlagt. Kapittelet avsluttes med en presentasjon av informantene og deres posisjonering i avhandlingen, gjennom empirien som er innhentet.

I **kapittel 5, *Praktisk-estetisk undersøkelse***, presenteres den praktisk-estetiske undersøkelsen, som jeg har arbeidet med parallelt med det teoretiske arbeidet. Her presenteres de ulike tradisjonelle duodji teknikkene jeg har undersøkt, og jeg reflekterer over om de er aktuelle for bruk i undervisning.

I **kapittel 6, *Drøfting av undersøkelsen***, drøftes innhentet empiri og den praktisk-estetiske undersøkelsen opp mot presentert teori, hvor jeg ser etter mulige årsaksforklaringer for å svare på problemstillingen. Jeg vil også drøfte og belyse muligheter for aktualisering av duodji i undervisning i Kunst og håndverk.

Avhandlingen avsluttes med **kapittel 7, *Oppsummerende refleksjon***, hvor avhandlingens funn oppsummeres, trådene samles og jeg reflekterer over veien videre.

Historisk og teoretisk forankring

For å få best mulig forståelse av samisk kultur, og bakgrunnen til den samiske opplæringen som er i skolen i dag, vil jeg innledningsvis gjøre et tilbakeblikk på samisk kultur og folks historie, og den samiske skolepolitikken i Norge. Jeg er klar over at det er mange viktige hendelser som har påvirket samisk kultur sin utvikling i Norge, men med grunnlag i problemstillingen min og oppgavens omfang vil jeg trekke ut, det jeg mener, er noen av de viktigste historiske hendelsene. Videre vil jeg kort presentere *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006*, LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), og det reviderte *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020*, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) med fokus på samisk innhold, før jeg går inn på nordkalottens urfolk, samisk folk og kultur. Dette vil igjen bli en sammenfattet presentasjon av de viktigste historiske og dagsaktuelle elementene som jeg har vurdert som viktigst å være opplyst om. I det neste delkapittelet vil jeg presentere begrepet *duodji* nærmere, og trekke frem de mest relevante aspektene ved *duodji* i sammenheng med vinklingen for min avhandling. Jeg vil også se på bærekraft og håndverk i sammenheng med *duodji*, før jeg presenterer det mest aktuelle jeg har klart å finne om *duodji* i undervisning utenfor samiske kjerneområder, da det finnes lite forskning på dette feltet. Avslutningsvis i kunnskapsstatusen på feltet vil jeg kort presentere samisk kultur i dagens medier, for å vise noen eksempler på hvordan samisk kultur blir synliggjort og presentert for befolkningen.

Historisk tilbakeblikk

Det er uvisst når den samiske historien startet, men det første vi vet om samisk folk fra eldre tid er at de levde av fiske og fangst og at samisk kultur historisk sett hører til det arktiske kulturområdet. De blir ofte omtalt som nordkalottens urfolk. Samisk folk har aldri vært tallmessig stort, og de kan beskrives som en minoritet i en majoritet, med unntak av i områder som indre Finnmark og enkelte fjordområder, som er samiske kjerneområder. Samiske kultur har utviklet seg uavhengig av riksgrenser. Helt siden forhistorisk tid har samisk folk sitt geografiske og kulturelle hjem vært kjent som Sápmi på nordsamisk, Saepmie på sørsamisk, og Sábme på lulesamisk. Sápmi (Vedlegg 10) er i dag en del av de landene vi kjenner som Norge, Sverige, Finland og Russland (Allmenningen, 1992, s. 182; Hætta, 2002, s. 15-16). Innenfor Sápmi har samisk kultur flere kulturelle og språklige variasjoner, men de betegner seg som ett folk. Gjennom tiden har samisk folk også hatt ulike tilpasninger til naturomgivelsene, og vi hører derfor ofte om grupperinger som har blitt oppkalt etter akkurat slike naturomgivelser som sjø/kystsamer, fjell/reindriftssamer, skogssamer og elvesamer. Nå bor det også mange etnisk samiske mennesker i de større byene, som kan bli omtalt som bysamer. Vi kan for eksempel også høre beskrivelsene nordsamiske, sørsamiske eller lulesamiske samer om samisk folk, men dette er i utgangspunktet en betegnelse på deres språklige tilhørighet (Tveterås, Arntsen & Jernsletten, 2002, s. 30).

Samisk folk og samisk kultur har vært utsatt for mye negativt gjennom historien, som kolonisering, assimilering og fornorskning. I historiske fremstillinger blir ofte perioden 1850-1950 definert som den hardeste tiden for samisk folk (Minde, 2005). I denne perioden var Norge i unionsoppløsning og skulle bli et eget rike. Nasjonalromantikken preget Norge noe som medførte viktigheten av å dyrke en norsk identitet. Som nasjon skulle vi ha et eget språk, felles historie, religion, kunst, litteratur og tradisjoner. Norge skulle være monokulturell. Problemet med slike definisjoner er at unntakene ikke passer inn, og i et monokulturelt Norge var det dermed ingen plass til samisk språk og kultur (Danielsen & Hemstad, 1997, s. 5-6).

I samme tidsperiode spredte sosialdarwinismen seg til Europa, og Norge fikk en sosialdarwinistisk holdning til samisk kultur og samisk folk. Dette førte til at samisk folk ble sett på som mindre verdige enn resten av den norske befolkningen, og samisk etnisitet ble forbundet med noe skamfullt og uønsket. De nasjonale og sosialdarwinistiske motivene dannet bakteppet for fornorskingsprosessen (Hilmo, 2014; Minde, 2005). Samisk folk måtte bytte ut sitt språk, sin kultur og livsstil. Tankegangen var at fornorskningen skulle bedre livskvaliteten deres og gi dem en smertefri overgang til majoritets-samfunnet, noe både kirken og skolevesenet deltok aktivt i (Hætta & Lund, 2011; Tveterås, Arntsen & Jernsletten, 2002, s. 28). Først etter 2. verdenskrig gikk fornorskningen mot slutten. I 1956 ble Samekomiteen oppnevnt, som arbeidet med å styrke samisk folk og kultur, og integrere dem i det norske samfunnet. Det tok tid før Norge begynte å akseptere samisk folk som en minoritet og etter hvert utviklet denne saken seg til en å bli en urfolkssak (Sametinget, 2018), som jeg kommer tilbake til under *Nordkalottens urfolk*.

Samisk skolehistorie/politikk

Som nevnt tidligere har samisk skolepolitikk hatt stor innflytelse på samisk kultur og folks historie. Den norske staten begynte fornorskning gjennom misjonsskoler på 1700-tallet, noe som holdt på fram til 1960-tallet. Med utgangspunkt i to kapitler i *Samisk skolehistorie 5* (2011) presenterer jeg videre et overordnet historisk tilbakeblikk på utdanningen og læreplanens forhold til den samiske befolkningen i Norge (Hætta & Lund, 2011).

Den samiske skolepolitikken i Norge kan i grove trekk deles inn i tre perioder, ifølge Johan Daniel Hætta og Svein Lund (2011). Den første perioden, fra tidlig 1700-tallet og til 1800-tallet, bar preg av misjonering. Opplæringen skjedde hovedsakelig gjennom kirken. På denne tiden var det to forskjellige skolesystemer for samisk folk og nordmenn, og undervisning ble holdt på samisk for samiske elever. Den andre perioden, fra 1800-tallet og frem til 1970-tallet, kjennetegnes ved at skolen ikke gjorde forskjell på samisk folk og nordmenn. Samiske barn skulle gå i den vanlige norske allmennskolen, da Norge ikke var opptatt av å ha skole på samiske premisser. I denne perioden ble den første Normalplanen for folkeskolen innført i 1890, og i denne planen var ikke samisk tematikk nevnt. Etterfulgt av flere normalplaner, med lignende innhold på begynnelsen av 1900-tallet. I 1960 kom den nye Forsøksplanen for 9-årig skole (F60), men igjen var det ikke tatt hensyn til samisk

innhold. I tiden videre arbeidet det samiske miljøet med å påvirke planarbeidet for skolen (Hætta & Lund, 2011). Dette arbeidet ga tydelige resultater i *Mønsterplan for grunnskolen* (M74), hvor det står «[...] i samsvar med ønsker som er kommet fra Stortinget og på annet hold, er innslaget om samisk kultur og historie styrket gjennom hele planen» (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974, s. 6).

Dette ble inngangen til den tredje perioden, fra 1970-tallet og frem til i dag, hvor skolen igjen lagde et skille mellom samiske og norske elever. Samtidig som læreplanarbeidet med *Mønsterplan for grunnskolen* (M87) foregikk, skjedde det en viktig endring i grunnskoleloven, noe som resulterte i at samisk språk fikk status som opplæringsmål (Hætta & Lund, 2011). I dag har Norge to offisielle språk, norsk og samisk (Vikør, Jahr & Berg-Nordlie, 2019). Læreplanene begynte å ta større hensyn til at samiske elever har andre behov for sin utdanning, og i 1987 kom de første samiske læreplanene, samt en egen læreplan i Duodji (Hætta & Lund, 2011). Likevel argumenterte mange lærere og foreldre for at den samiske opplæringen var en dårlig kopi av den vanlige norske skolen og det samiske skolemiljøet møtte på flere utfordringer under reformarbeidet for *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97). Året 1997 ble minneverdig for samisk skolepolitikk da *Det samiske læreplanverket for 10-årig grunnskole* ble utarbeidet og godkjent (Magga, 2011). Både *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006*, LK06 (Utdanningsdirektoratet, u.å. -a), og den reviderte *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020*, LK20 (Utdanningsdirektoratet, u.å. -b), har begge utarbeidet samiske læreplaner, *Læreplanverket for Kunnskapsløftet samisk*, LK06S (Utdanningsdirektoratet, u.å. -c), og *Læreplanverket for Kunnskapsløftet samisk*, LK20S (Utdanningsdirektoratet, u.å. -b; u.å. -c). Disse læreplanene er parallelle og likeverdige for opplæring i samiske forvaltningsdistrikter, samt for elever utenfor samiske distrikter som har rett til samisk opplæring (Utdanningsdirektoratet, u.å. -c).

Kunnskapsdepartementet (2018a, s. 10) fastslår at det skal være samisk innhold i alle læreplanene, enten eksplisitt eller implisitt. Med dette mener de at samisk kultur eller urfolk enten skal nevnes eksplisitt, eller at det skal være formuleringer som åpner for eller ivaretar samisk tilpasning eller samiske perspektiver. I min avhandling har jeg avgrenset fokuset mitt til på samisk kultur, kunst og håndverk, duodji, i den norske allmennskolen. Derfor skal jeg ikke gå dypt inn i de parallelle samiske læreplanene for Duodji, men forholde meg til læreplanene for Kunst og håndverk. Jeg vil fokusere på LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), ettersom informantene mine har undervist etter LK06 og LK20 som nå innføres gradvis. Jeg vil nå presentere et kort overordnet blick på disse, for å vise hvordan samisk tematikk har blitt vektlagt i LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), og hvordan det blir vektlagt i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) for få en bedre forståelse av informantenes svar. Dette kommer jeg tilbake til under kapitlet *Presentasjon av fagfornyelsen og informantenes posisjonering* senere i avhandlingen.

LK06 & LK20

I LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), under læreplanen for Kunst og håndverk i grunnskolen, er det ett kompetansemål som omhandler det samiske. Kompetansemålet ligger under Kunst etter 2.

årstrinn: «Elevene skal kunne samtale om bildene til ulike nasjonale, samiske og nordiske eventyr-illustratører og bruke det som utgangspunkt for eget skapende arbeid» (Utdanningsdirektoratet, 2006a, s. 4). Samtidig er samisk kultur, kunst og håndverk, duodji, representert både i fagets formål (Utdanningsdirektoratet, 2006a, s. 2) og i den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015, s. 4). I fagets formål står det at «Faget kunst og håndverk bærer i seg ulike tradisjoner [...] og bevisstgjøring om kulturarven i et globalt perspektiv utgjør sentrale sider ved faget. Samisk kunst og håndverk, duodji, er en naturlig del av kulturarven» (Utdanningsdirektoratet, 2006a, s. 2). Dermed er det samiske eksplisitt nevnt her, og implisitt nevnt i kompetansemålene. Professor Liv Merete Nielsen ved OsloMet var leder for læreplangruppa som utarbeidet læreplanen for Kunst og håndverk, LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a). Hun forklarer at Kunnskapsdepartementet instruerte lederne av læreplangruppene om at det som sto skrevet i opplæringslova, generell del eller formål med faget ikke behøvde å gjentas i kompetansemålene. Heller ikke kompetansemål fra lavere trinn skulle gjentas på høyere trinn fordi det var forventet at kompetansemål på lavere trinn var oppnådd (L. M. Nielsen, personlig kommunikasjon, 05. april 2020). I den nye Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) er det samiske perspektivet videreutviklet fra både læreplanens formål (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015), og her står det skrevet at:

Den samiske kulturarven er en del av kulturarven i Norge. Vår felles kulturarv har utviklet seg gjennom historien og skal forvaltes av nålevende og kommende generasjoner. [...]. Gjennom opplæringen skal elevene få innsikt i det samiske urfolkets historie, kultur, samfunnsliv og rettigheter. Elevene skal lære om mangfold og variasjon innenfor samisk kultur og samfunnsliv. (Kunnskapsdepartementet, 2017a, s. 5)

Det var spennende å se om samisk kultur og duodji fikk en mer eksplisitt plass i den nye læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), for Kunst og håndverk, ettersom regelen Nilsen nevnte ikke er gjeldende lenger, og den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) representerte samisk tematikk godt. Når det gjelder kompetansemålene for faget har det skjedd en betydelig endring. Samisk tematikk er eksplisitt nevnt i kompetansemålene etter hvert årstrinn, noe som viser at samisk kultur og progresjon innen tematikken har blitt tydeliggjort i større grad enn i LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a; Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 5-9). Det kan likevel være verdt å nevne at underveis i læreplanarbeidet har begrepet duodji forvunnet etter første høring (Utdanningsdirektoratet, 2018), men samisk kunst og håndverk blir nevnt. Eksempelvis etter 4. årstrinn hvor det står «Undersøke hvordan tradisjonshåndverk, inkludert samisk håndverk, utnytter naturmaterialers egenskaper, og bruke erfaringer til å lage enkle bruksgjenstander» (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 6), hvor jeg med noe kritiske øyne vil si at begrepet duodji kunne vært brukt. Under fagets relevans og sentrale verdier blir det poengtert at det sentrale i faget er praktiske ferdigheter, kreativitet og refleksjon over visuell og materiell kultur. Elevene skal få kunnskap og erfaring med kunst- og håndverkstradisjoner og forvalte og videreutvikle kulturarv (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 2).

Kjerneelementer og tverrfaglige temaer

Et nytt grep i de nye reviderte læreplanene, LK20, er at det gjennomgående i grunnskolen og videregående opplæring skal være kjerneelementer i hvert fag. Utdanningsdirektoratet forklarer at kjerneelementer er «[...] både det viktigste innholdet, og det elevene må lære for å kunne mestre å bruke faget [...], kjerneelementene skal prege innholdet og progresjonen i læreplanene og bidra til at elevene over tid utvikler forståelse av innhold og sammenhenger i faget» (Utdanningsdirektoratet, 2017b). To kjerneelementer i Kunst- og håndverksfaget som er spesielt aktuelle for min avhandling, og som kan implisitt knyttes opp mot samisk kultur og duodji, er *Kulturforståelse* og *Håndverksferdigheter* (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 2-3). Kjerneelementet *Kulturforståelse* har kunnskap om kultur og kulturarv i fokus. «Elevene skal møte eksempler på og reflektere over hvordan kunst, håndverk og design speiler og er med på å forme kultur, samfunnsutvikling og folks identitet» (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 3). For min avhandling er kunnskap om kultur og kulturarv i skolen en viktig del av undersøkelsen. Et aspekt ved identitet som er viktig for min tematikk er etnisk identitet. Jean Phinney (1990, s. 500-511) skriver at etnisk identitet er en komponent for hens identitetsforståelse og går på hvilken grad en person opplever tilhørighet og har kunnskap om hens medlemskap i en sosial gruppe. Sammen med de verdiene, kulturelle tradisjoner og den emosjonelle betydningen som er knyttet til dette medlemskapet. *Håndverksferdigheter* er det andre kjerneelementet som er aktuelt for min avhandling der det fokuseres på praktiske ferdigheter og materialer, og at det skal brukes på en etisk og miljøbevisst måte (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 2). I min avhandling er praktiske ferdigheter og materialer en vesentlig del av den praktisk-estetiske undersøkelsen hvor jeg vil tilegne meg nye praktiske ferdigheter og undersøke materialer. Samisk kultur er også veldig opptatt av materialbruk i forhold det etiske og det miljøbevisste, noe jeg kommer tilbake til under kapitlet *Duodji og Bærekraft og håndverk* senere i avhandlingen.

I tillegg har læreplanen fått tverrfaglige temaer som er gjennomgående i alle fag. For min avhandling er de tverrfaglige temaene *Demokrati og medborgerskap* og *Bærekraftig utvikling* mest aktuelle da disse implisitt kan knyttes opp mot samisk kultur og duodji (Kunnskapsdepartementet, 2017a, s. 12-14). *Demokrati og medborgerskap* handler i Kunst og håndverk om at elevene skal utfordres til å «[...] reflektere kritisk over kunst, design og materiell kultur og til å gi uttrykk for egne opplevelser, tanker og meninger» (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 3), hvor elevene gjennom møter med kunst og kultur skal utvikle sine evner til å tolke, medvirke og endre samfunnet de lever i (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 3). Det andre tverrfaglige temaet, *Bærekraftig utvikling*, handler i kunst- og håndverksfaget om å øke bevisstheten til elevene om hvilken innvirkning naturen har på oss mennesker og hvordan vårt levesett påvirker naturen. De skal gjennom praktisk skapende arbeid med teknologi, materialer og produktutvikling «[...] utvikle evne til å se forbedringer i produkter og til å utforske mer miljøvennlige levesett for framtiden» (Utdanningsdirektoratet, 2019a, s. 3-4).

Nordkalottens urfolk

Under første samling for kjerneelementgruppene i 2017 ble det holdt et foredrag om samisk innhold i læreplanene, som ble holdt av Brita Oskal Eira fra Sametingets grunnopplæringsseksjon. Hun snakket om hvorfor vi skal ha samisk innhold i læreplanene og om det egentlig er nødvendig. Dette svarte Eira tydelig på i foredraget ved å si at: «Ja, det er nødvendig. Og det har sitt utspring fra at samer i Norge har status som urfolk» (Utdanningsdirektoratet, 2017a, 4:52). Hun påpekte samtidig at alle har ansvar for den samiske dimensjonen og at det skal gis riktig kunnskap om samisk kultur og samisk folk i skolen, men understrekte at det er noe som ikke alltid skjer (Utdanningsdirektoratet, 2017a, 9:47).

Som nevnt tidligere ønsket Norge å være monokulturell, noe som førte til fornorskningen. Samisk folk har ikke alltid blitt anerkjent som Norges urfolk, og dette endret seg først rundt 1980-tallet hvor en offentlig utredning fastslo at samisk folk ikke bare var en minoritet, men også Norges urbefolkning. Dette skjedde i 1980-81 da striden mellom statsmyndighetene og samisk folk var på sitt mest intense, under striden om utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget. Dette var en viktig faktor for samisk folk sin offisielle anerkjennelse som Norges urfolk, da Norge innså at det var behov for politisk innrømmelse overfor samisk folk sine rettigheter. Videre arbeidet norske myndigheter, De forente nasjoner (FN) og Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) for å forbedre urbefolkningens livskår (Sametinget, 2018; Vik, 2015). I 1987 kom vedtaket om sameloven, *Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold*, som dannet grunnlaget for opprettelsen av Sametinget (Sametinget, 2018; Sameloven, 1987). Under åpningen av Sametinget i 1997 holdt Kong Harald V en tale som inneholdt viktige ord, hvor han uttalte at:

Den norske stat er grunnlagt på territoriet til to folk - nordmenn og samer. Samisk historie er tett flettet sammen med norsk historie. I dag må vi beklage den urett den norske stat tidligere har påført det samiske folk gjennom en hard fornorskingspolitikk (Det Norske Kongehus, 1997, avsnitt 3).

Gjennom disse ordene ble samisk folk anerkjente som et urfolk, og det ble påpekt at Norge også er deres rike, som de skal være med å styre (Kintel, Paulsen, Gaup, & Østmo, 2014). Det finnes ulike definisjoner av hva et urfolk er eller hvilke kjennetegn de har, men i grove trekk vil det at samisk folk er kategorisert som et urfolk, bety at de er en av de mest livskraftige kulturene sett i forhold til tusenårig overlevelse og stabilitet. De har en egen livsform, identitet som et folk, språklige, kulturelle og tradisjonelle kjennetegn (Hætta, 2002, s. 190; Kunnskapsdepartementet, 2017a, s. 5). I ILO-konvensjon nr. 169 *artikkel 1*, om urfolk og stammefolk, defineres urfolk på følgende måte:

Folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet tilhører, på det tidspunkt da erobring eller kolonisering fant sted eller de nåværende statsgrenser ble fastlagt og som, uavhengig av sin rettslige stilling, har

beholdt noen eller alle av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner (Kommunal og moderniseringsdepartementet, 2020, s. 3).

I folkerettslig forstand betyr betegnelsen urfolk at de var de første menneskene på stedet, men i henhold til ILO-konvensjonens definisjon er det sentrale om noen nåværende menneskegrupper hadde en «[...] tilknytning til et bestemt område fra før de nåværende statsgrenser ble etablert i det aktuelle området» (Regjeringen, 2018, avsnitt 5). I Norge er det derfor helt klart at samisk folk oppfyller disse vilkårene, i tillegg til de andre typiske kjennetegnene (Regjeringen, 2018). At samisk folk har status som urfolk, vil også si at de har urfolksrettigheter, noe som utgjør en betydelig forskjell fra rettighetene til andre minoriteter i Norge (Utdanningsdirektoratet, 2017a, s. 5, 36). De fikk i 1988 en egen paragraf i kongeriket Norges grunnlov, § 108, som sier at det skal legges til rette for den samiske folkegruppa og det er et kapittel, kapittel. 6 § 6-1 – 6-4, om samisk opplæring i opplæringslova (Grunnlova, 1814, § 108; Opplæringslova, 1998, § 6-1 – 6-4).

Duodji

Jeg vil nå gå over til å presentere begrepet *duodji* og se på definisjonen av det. Det er to etnisk samiske som har tatt doktorgrad om duodji, begge på Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø. Gunnvor Guttorm, som har nordsamisk tilhørighet, disputerte i 2001 med avhandlingen *Duodji bálgát - en studie i duodji. Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk* (2001). Maja Dunfjeld, som har sørsamisk tilhørighet, disputerte samme år med avhandlingen *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk* (2001). Dunfjeld ga senere ut sin avhandling i bokform (Dunfjeld, 2006), og det er denne versjonen jeg refererer til. Min masteravhandling bygger i stor grad på Guttorm (2001) og Dunfjeld (2006) sine teorier om *duodji*. Videre vil jeg gå inn på begrepet tradisjon i sammenheng med duodji og materialer, før jeg kommer inn på temaet ornamentikk innen duodji.

Guttorm (2011) skriver at Sametinget i Norge har sagt at: «duodji er all form for skapende aktivitet som omfatter samisk husflid, håndverk, kunsthåndverk, sløyd og småindustri med basis i samisk kultur eller tradisjon» (s. 13) og tidligere konservator Gry-Kristina Fors Spein ved RiddoDuottar-Museat skriver at duodji er «håndens arbeid der tradisjon, immateriell kulturarv, fortellinger og åndelighet formidles gjennom det som skapes» (Fors & Jenssen, 2016, s. 4). Duodji er også et godkjent og fulldekkende ord for all skapende aktivitet innenfor samiske håndverksteknikker (Guttorm, 2001, s. 9). Det kan også bli betegnet som *samesløyd* eller *samisk husflid* fordi kunnskapen og tradisjonen knyttes opp mot personen som har laget gjenstanden, og denne personen har som oftest samisk tilhørighet (Dunfjeld, 2006, s. 14). Det benyttes hovedsakelig emner og råstoffer fra naturen, noe jeg vil gå nærmere inn på under delkapittelet *Materialer*. Duodji ville derfor tradisjonelt sett gjenspeile de naturgeografiske og økonomiske forholdene i et område (Hætta, 2002, s. 96). Denne definisjonen av duodji går mot det konkrete håndverksmessige produktet, men det finnes også et skille mellom duodji som idé, og duodji som verk. Guttorm (2009, s. 13) skriver at med duodji som idé menes det kulturelle, sosiale, og så videre, som påvirker og konstruerer duodji-forståelsen. Ser

man på begrepet på denne måten, kan det bli forklart på mange forskjellige måter. Forenklet kan det bety at det handler om håndverk, kunsthåndverk, og så videre, og at begrepet er mer rettet mot det håndverksmessige. Det er likevel mer komplekst enn det. Med duodji som verk menes det verk som er skapt, som for eksempel musikalske eller skrevede verk (Guttorm, 2009, s. 13). Begrepet duodji beveger seg på flere arenaer og det kan derfor være problematisk å definere hva slags innhold ordet har. Derfor får ofte grunnordet et tillegg, for eksempel *dáiddaduodji*, som betyr kunsthåndverk, eller en kan sette sammen ord som knytter håndverket til materialene (Guttorm, 2009, s. 14). Innenfor duodji skiller det mellom to hovedtyper av håndarbeid, myk duodji (Bilde 4, Bilde 5, Bilde 7) og hard duodji (Bilde 6), hvor det brukes slike sammensatte ord for å spesifisere. På nordsamisk heter det *dipmaduodji* som direkte oversatt blir til mjuksløyd (myk duodji), og *garraduodji* som direkte oversatt blir hardsløyd (hard duodji). Myk duodji består av tekstil- og skinnarbeider, som tradisjonelt sett ble utført av kvinner. Hard duodji består av metallarbeider, treverk, stein, horn og bein, som tradisjonelt sett ble utført av menn. I dag er det ikke lenger et slikt skarpt skille mellom kvinne- og mannshåndarbeid (Tveterås, Arntsen & Jernsletten, 2002, s. 75).

Bilde 4. Myk duodji: veske av reinskinn, dekorert med tinntrådbroderi.

«Veske», 2000, av Jannok. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025211932/veske>). CC NC-BY-SA 4.0.

Bilde 5. Myk duodji: pose av reinskinn, dekorert med klede, rypeskinn og perler.

«Sekk», 2005, av Fofanoff. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212392/sekk>). CC NC-BY-SA 4.0.

Bilde 6. Hard duodji: kopp av bjørkerikule med innfelt horn.

«Kopp», 2000, av Andersen. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212118/kopp>). CC NC-BY-SA 4.0.

Bilde 7. Armbånd av reinskinn, tinntråd og perler. Lukkes med knapp av horn.

«Armbånd», 2005, av Johansen. Foto: Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. (<https://digitaltmuseum.no/011025212483/armband>). CC NC-BY-SA 4.0.

Den praktiske utførelsen av duodji kalles for *duddjot* på nordsamisk, og utøvere av samisk håndverk kalles en *duojár* eller *duodjár* (Guttorm, 2001, s.9; Tveterås et al., 2002, s. 75). Denne betegnelsen betyr at vedkommende er en virtuos innen sitt felt, som vil si at de har fremragende dyktighet innen kunst og kulturhåndverket, og har høy grad av praktisk og erfaringsbasert kunnskap innen feltet (Spein, 2019). De har et tradisjonelt krav til håndverket i form av teknikk, estetisk utførelse og funksjon. Duodji preges av sine utøvere og en duojár preges av samtiden de lever i. For de mer eksperimenterende utøverne er det viktig med en balanse mellom det tradisjonelle og den moderne tilpasningen, samtidig som kravet om teknikk er til stede (Guttorm, 2001, s. 14). Det finnes også et forholdsvis nytt ord som også beskriver skapende på samisk, *dáidda*. Det kommer fra det finske ordet *taide* som betyr kunst, og ble tatt i bruk fordi det var behov for et nytt ord som var mer rettet mot tilhørigheten til en yrkesgruppe og for å markere det frittskapende (Guttorm, 2009, s. 14). Samisk folk har et eget kunstbegrep som er forskjellig fra andres, og de har dermed egne kunstsystemer. Kunstsosiolog Dag Solhjell (2009) har definert to typer samiske kunstroller: hvorav den ene deltar i samiske kunstsystemet og hovedsakelig er knyttet til det tradisjonelle håndverket og den andre kunstrollen er mer samtidsorientert (Solhjell, 2009, s. 8). Jeg vil ikke gå dypere inn i de samiske kunstsystemene eller samisk samtidskunst, da min vektlegging ligger på den tradisjonelle og håndverksmessige delen av duodjiforståelsen. Spein (2019) skriver at det samiske samfunnet anser duodji, og utførelsen av duodji som en like viktig kulturbærer som det samiske språket i dag.

Tradisjon

Begrepet *tradisjon* i seg selv er et vidt begrep som kan være vanskelig å definere, men det de fleste er enige i når det gjelder tradisjon, er at det omhandler noe som har eksistert en stund og dermed har historie et stykke bakover i tid (Guttorm, 2001, s. 20). Nelson H. H. Graburn (2000, s. 6) skriver at tradisjon refererer både til prosessen med å overlevere kunnskap gjennom generasjoner og til gjenstander, skikker eller tankeprosesser som blir overført over tid. Tradisjon er ikke nødvendigvis noe fast bestemt, men derimot noe vi som mennesker velger å skape. Dette kan være noe en skaper i en kultur, et samfunn eller som enkeltmennesker (Tin, 2011, ss. 11-19). Graburn (2000) skriver følgende:

Tradition was the name given to those cultural features which, in situations of change, were to be continued to be handed on, thought about, preserved and not lost [...] Originally the concept of tradition, literally from the Latin meaning «something handed over» (Graburn, 2000, s. 5).

Tradisjon kan derfor bli sett på som en arv, både når det er snakk om levemåte, skikker, historier og håndverk (Graburn, 2000, s. 6). Tradisjonelt håndverk er noe som finnes i alle kulturer og samisk kultur sitt tradisjonshåndverk er som nevnt tidligere kalt *duodji*, på nordsamisk. Innenfor *duodji* finnes det mange normer og tradisjoner som omfatter holdninger til teknikker, materialer og estetisk utførelse. Det legges også stor vekt på prosessen fra naturmaterialene, via bearbeidingen, bruken, gjenbruk og forsvinning eller gjenvinning, da samisk tradisjon bygger på at materialene inngår i en syklus med naturen (Hansen 2010, s. 25).

Materialer

Jeg har tidligere nevnt myk og hard *duodji* og hvilke typer arbeider som ligger i ordene, og at det finnes tradisjoner når det gjelder materialene og teknikkene som benyttes. Materialer fra rein, som horn, ben og skinn, er viktige råvarer. Det er tradisjonelt sett reinsdyrskinn som hovedsakelig benyttes i myk *duodji*, gjerne i kombinasjon med tinntrådbrodering (Hætta, 2002, s. 96). Reinsdyrskinnen som benyttes heter *sisti*, som betyr at skinnen er garvet. Garvingen av skinnen ble tradisjonelt sett gjort med bark, slik at det ble naturgarvet, men i dag tilsettes det også fargestoffer i skinnen under garvingen, som stort sett garverier har tatt over. Det kan være utfordrende å få tak i feilfritt garvet reinskinn, og mindre feil gir en høyere kvadratmeterpris. Dette er fordi reinen er plaget av reinbrems, noe som resulterer i at det kan bli hull i skinnen. Disse hullene etterlater seg arr som har en tendens til å ta til seg mer farge under garvingen, noe som kan resultere i ujevnheter i skinnen (Callenberg, 1989, s. 8; Hætta, 1993, s. 7). Det har også vært tradisjon å bruke skinn og ull av sau, elgeskinn, storfeskinnet og hud av havpattedyr i myk *duodji* (Hætta, 2002, s. 96).

Innen hard *duodji* er det metallarbeider, treverk, stein, horn og bein som blir benyttet, som tidligere nevnt. Dette er materialer som egner seg for å fremstille redskaper og bruksgjenstander, men kan også benyttes for dekorasjon. Kråkesølv og tinntråd benyttes også ofte som dekor. Tinntråd brukes for

eksempel til brodering, og er en levende tradisjon spesielt i sørsamiske distrikter (Hætta, 2002, s. 96). Tinntråden som benyttes til dekorering og brodering består av tinn, samt fire prosent sølv. Tinntråden skal være spunnet. Før spant de tinntråden rundt en sene fra rein, men i dag benyttes mer moderne materialer. Disse faktorene gjør tinntråden slitesterk, og gir tråden den karakteristiske glansen. Hanna Horsberg Hansen (2010) skriver at tinntrådbrodering er en tradisjonell duodjiteknikk hvor «[...] broderiene er profane, visuelle, estetiske uttrykk samtidig som metalltråden kan leses som religiøse og hellige koder» (s.25). Et alternativ til tinntråden er spunnet kobbertråd, som kommer i et mangfold av farger og kan benyttes sammen med tinntråden eller som en erstatning (Callenberg, 1989, s.8). I tillegg integreres andre tekstiler i duodjiproduksjonen, som for eksempel ullstoff, og glassperler eller sølv kan også integreres som dekorasjon, uten at det forringer duodjiens egenart (Bongo, 2020; Hætta, 2002, s. 96).

Samisk ornamentikk

Som nevnt ovenfor brukes kråkesølv og tinntråden ofte for dekorering i duodji, men begrepet ornamentikk kan også benyttes her. Begrepet ornamentikk kommer av utsmykkingskunst, og er en sammensatt betegnelse for en gruppe prydformer. Ornamentikk er først og fremst knyttet til kunsthåndverk og arkitektur, men er også et uttrykk for en selvstendig kunstnerisk aktivitet, og ikke bare et komplementært element for andre former for kunstneriske uttrykk. Ornamentikk kan skilles fra begrepet dekorasjon fordi det i tillegg har en betydningsbærende funksjon hvor sammensetningen av ornamenter, symboler og tegn kan tolkes og gi mening (Dunfjeld, 2006, s. 34). Duodji er nært knyttet til kulturen og gjenspeiler ofte immaterielle verdier, samtidig som ornamentikken sine former og symboler kan vise stedstilhørighet, identitet, eller fortelle om åndelige verdier (Spein. 2019). Denne typen ornamentikk blir også gravert på horn- og treprodukter i tillegg til å bli sydd, brodert eller trykket på skinn og tekstiler (Fyhn et al., 2015, s. 10).

Samisk folks forståelse av egen ornamentikk er forskjellig fra den rent formale forståelsen av ornamentikk slik en kan finne i Vest-Europa. Dunfjeld (2006, s. 75) skriver at ordet «tjaalehtjimmie», ornamentikk på sørsamisk, betyr de forskjellige prydformene og ornamentene som anvendes i duodji. Samisk ornamentikk kan deles inn i tre forskjellige stilkategorier: geometrisk form (mest utbredt i sørsamiske distrikter), floral former (mest utbredt i nordsamiske distrikter) og naturlige former. Her finnes det klare forskjeller i ornamentikken mellom sør og nord. I sørsamiske distrikter finnes det for eksempel triangulære komposisjoner, figurer som sol og stjerner, korsformede figurer og romber - her forekommer sjelden naturalistiske motiver fra dyre- og planteverdenen. I nordsamisk distrikter er ornamentikken enklere og mindre variert, med slyngende bånd, blader, rosetter, blomster og stjerner (Dunfjeld, 2006, s. 75-77; Hætta, Aarseth, Wilks, & Gaup, 2008, s. 17-18). Samisk ornamentikk har ingen kunstvitenskapelig tradisjon, men det betyr ikke at ornamentikken mangler normer og regler. Ornamentikken har hatt en lang utvikling over mange tusen år, og enkelte ornamenter har en lang tradisjon (Dunfjeld, 2006, s. 75-77). I duodji er det viktig å ta «[...] vare på tradisjonskunnskap, tradisjonelle former og mønsteret samtidig som man følger trender og skaper rom for egen utfoldelse» (Bongo, 2020, avsnitt 3).

Bærekraft og håndverk

Som tidligere poengtert er Bærekraftig utvikling et tverrfaglig tema i LK20, som er forankret i Opplæringslova § 1 - 1 (Opplæringslova, 1998, § 1-1; Utdanningsdirektoratet, 2019a). Betydningen skolen har for miljøet har vært anerkjent siden 70-tallet av det internasjonale samfunnet, og Norge har inngått flere avtaler som forplikter oss til å undervise i bærekraftig utvikling (Sinnes, 2015, s. 33). UNESCO sin forhenværende generaldirektør, Irina Bokova, uttalte at:

Education is the most powerful path to sustainability. Economic and technological solutions, political regulations or financial incentives are not enough. We need a fundamental change in the way we think and act (Irina Bokova, 2012 gjengitt etter Sinnes, 2015, s. 16).

Ifølge FN defineres bærekraft som «Utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov» (FN, 2019, avsnitt 3). I læreplanens Overordnede del (2017) står det at bærekraft «[...] skal legge til rette for at elevene kan forstå grunnleggende dilemmaer og utviklingstrekk i samfunnet, og hvordan de kan håndteres» og at «[...] gjennom arbeid med temaet skal elevene utvikle kompetanse som gjør dem i stand til å ta ansvarlige valg og handle etisk og miljøbevisst» (Kunnskapsdepartementet, 2017a, s. 13). I LK20 er det tre hoveddimensjoner ved kompetanse knyttet til bærekraftig utvikling. Den første dimensjonen er sosialt miljø, som for eksempel kan knyttes til kultur, mangfold, likestilling, og så videre. Den andre dimensjonen er økonomi, som kan knyttes til fordeling av ressurser, fattigdom, og så videre. Den tredje dimensjonen er naturmiljø, som kan knyttes til å ta vare på naturen, utnyttelse av naturressurser. (NOU 2015: 8, s. 49, 50). I sammenheng med dette har jeg også sett på LK20S (Utdanningsdirektoratet, 2019b), og i faget Duodji står det at faget skal ta utgangspunkt i naturmaterialer, bygge på et bærekraftig naturgrunnlag og gi elevene bevisste holdninger til miljø og samfunn (Utdanningsdirektoratet, 2019b, s. 2).

Eva Lutnæs og Nina Fallingen (2017, s. 1) påpeker at dagens elever møter ferdige produkter som er programmert til å ha kort levetid, som er en motsetning til hva oldeforeldrene deres møtte. En har gjennom generasjonene mistet mange erfarings- og opplevelsesbaserte ferdigheter, kunnskap knyttet til naturen og innsikt i hvordan menneskesamfunnet inngår i, og er avhengig av naturen. Dette er komponenter som inngår i en bærekraftig tankegang (Lutnæs & Fallingen, 2017, s. 1). Faget Kunst og håndverk er skolens eneste allmenndannende fag innen visuell og materiell kultur, og har innvirkning på den kommende generasjonens holdninger til eget og andres materielle forbruk og forvaltning av klodens ressurser (Nielsen, 2009, s. 116). Dagens elever er fremtidens velgere, fremtidens forbrukere, fremtidens politikere og fremtidens ingeniører, skriver Astrid T. Sinnes (2015) og påpeker at «det er ingen tvil om at det er viktig for fremtiden hva elevene lærer og hvilke kompetanser de tilegner seg i løpet av årene de tilbringer ved skolebenken» (s. 33). Innen bærekraftig utvikling (BU) ligger begrepet Utdanning for bærekraftig utvikling (UBU). Det er et stort felt som skal gi relevant og fremtidsrettet undervisning, og har som mål å ruste elevene til å leve gode bærekraftige liv. UBU kjennetegnes ved å være faglig oppdatert, tverrfaglig orientert, knyttet til

dagsaktuelle problemstillinger og lagt opp på en måte som gjør at elevene får utviklet kompetanse som er sentral for å leve og handle for en mer bærekraftig verden (Sinnes, 2015, s. 13; 107). Lutnæs og Fallingen (2017 s. 1, 9) skriver at gjennom arbeid med bærekraft i skolen, både teoretisk og skapende, kan elevene få mulighet til å arbeide med natur, relasjoner og sammenhenger. De får kunnskap om produkters opphav, produksjonsprosesser og materialverdi. En lærer i Kunst og håndverk bruker mye av sin tid på verkstedet med materialer i hendene, og som lærer har en da en usedvanlig god mulighet til å sette de dagligdagse handlingene og meningene inn i en større samfunnsmessig sammenheng for elevenes tankegang.

For elevene i Kunst og håndverk er også materialkunnskap et viktig aspekt ved bærekraftig undervisning. «Materialkunnskap innebærer først og fremst møte med materialene, at en har en forståelse for hvordan de kan formes, og hvilke egenskaper de har under ulike forhold» (Bråten & Kvalbein, 2014, s. 213). Mesteparten av undervisningen i Kunst og håndverk foregår med arbeid i forskjellige materialer og fokuserer på forbindelsen mellom hånd og hodet, dialogen mellom konkret praksis og tenking (Sennett, 2008, s. 9). Ifølge Richard Sennet er det viktig å være dedikert til å ville utføre et godt stykke arbeid og å føle stolthet ved eget arbeid. I tillegg trekker han frem ferdigheter som må til for å kunne utføre et godt håndverk og viktigheten av erfaringer, i og med at kunnskap oppnås gjennom kroppspraksis, berøring og bevegelse (Sennet, 2008, s. 20; 241). Med denne fremgangsmåten vil det mest sannsynlig også oppstå motgang og problemer underveis i arbeidet, men Sennet skriver at det å våge å mislykkes viser en viss styrke og en må være villig til å teste hvorfor ting ikke fungerer (Sennet, 2008, s. 10, 96-97). Her kan det trekkes flere tråder til John Dewey (2008, s. 201), som er opptatt av at konflikt og motgang kan oppleves som gledesfylt dersom en har visshet om at erfaringene bærer en bevegelse framover mot en avslutning, og at de færreste estetiske erfaringer er utelukkende lystige. Dewey vektlegger også erfaring, og beskrives som en pioner innen erfaringsbasert læring. Han mener at erfaring, estetisk erfaring og kunst er grader av det samme, og at den estetiske erfaringen er en vurderende, sansende og nytende handling (Bale, 2009, s. 17 -18). Dewey sin teori, kjent som *learning by doing*, handler om læring gjennom aktivitet og erfaring, hvor eleven skal konstruere sin egen kunnskap gjennom erfaringer ved samspillet mellom å gjøre noe og å se hva handlingen fører til. Denne teorien kan knyttes opp mot håndverk, materialkunnskap og generelt praktisk skapende arbeid i skolen (Imsen, 2005, s. 38).

Kunnskapsstatus på området

Som så langt presentert gjennom kapitlet, har ikke samisk kultur og duodji alltid vært godt ivaretatt av den norske skolepolitikken, noe som muligens har vært med på å påvirke forskningsstatusen på området. Jeg opplevde at det var utfordrende å finne forskning spesifikt rettet til samisk kultur og duodji innenfor Kunst og Håndverksfaget, i tillegg til den litteraturen og forskningen jeg allerede har presentert tidligere i kapitlet, fant jeg annen relevant litteratur om duodji, den samiske kunstverden og samisk kultur og språk i den norske skole (Borgen, 2009; Dunfjeld, 1994; Fagerli & Fagerli, 2015; Guttorm, 2012; Hansen, 2009; Hætta, 1993; Hætta, 2015; Hætta, Aarseth, Wilks & Gaups, 2008;

Juliussen, 2009; Kintel, 2009; Kjær & Fiskvik, 2018), men jeg velger å ikke gå noe dypere inn i disse da avhandlingen måtte avgrenses. Jeg velger å beholde fokuset på utvalgt litteratur som jeg ser som mest relevant for min avhandling, hvor jeg fokuserer på duodji i undervisningen og et utvalg av ressurser, som blir presenterte i denne delen av den teoretiske forankringen. Videre vil jeg presentere enkelte tolkninger Hadi Khosravi Lile (2011) gjorde i sin doktorgradsavhandling basert på sin empiri og avslutningsvis og avslutningsvis trekke frem hvordan samisk kultur blir presentert i dagens medier. Men først vil jeg si noe om litteratur som er skrevet om duodji i undervisning.

Duodji i undervisning

I en artikkel i fagtidsskriftet *Form* skriver Elisabeth P. Espenes (2016, s. 20-21) om viktigheten av og mulighetene ved å bruke duodji i undervisningssammenheng. Hun har etnisk samiske gener og har derfor et stort fokus på å få duodji inn i skolen. Espenes skriver at hun har hatt fokus på to tradisjonelle teknikker: å sy luhkka, og å lage tinntrådarmbånd. En luhkka er et tradisjonelt samisk ytterplagg, som en slags cape, laget av ullklede. En luhkka kan ha diverse dekorative elementer og sømmer. Tinntrådarmbånd er et tradisjonelt samisk smykke som er laget av garvet reinskinn og tvunnet tinntråd, (Espenes, 2016, s. 20), som jeg har skrevet om tidligere i kapittelet *Duodji*. Både luhkka og tinntrådarmbånd er blitt populære produkter. Espenes argumenter derfor for at dette er dagsaktuelle teknikker å dra inn i skolen. Espenes sier at det finnes flere grunner for å bruke duodji i undervisningen, hvor det dreier seg om materialkunnskap, finmotorikk, mestringsfølelse og innsikt i samisk kultur. Hun skriver at ved å lage tinntrådarmbånd vil elevene få kjennskap til reinsdyret og dets store bruksområde. Elevene får innsikt i reindrift og får førstehåndskunnskap om garvet skinn og skinnets egenskaper. De lærer ulike konstruksjons- og sammenføringsteknikker, og får erfaring med håndsøm i skinn som gir god motstand og finmotorisk trening gjennom flettingen av tvunnet tinntråd. Hun påpeker også at sluttresultatet er viktig, for elevenes utførelse og tålmodighet vil resultere i et smykke av god håndverksmessig kvalitet samtidig som de er med på å bevare og videreføre tradisjon. Espenes skriver at duodji i undervisningen vil også gi gode muligheter for tverrfaglig samarbeid, hvor en kan trekke linjer fra håndverket til større sammenhenger som kulturer, levesett og språk (Espenes, 2016, s. 20-21).

I en annen artikkel i fagtidsskriftet *Form* skriver Sara I. J. U. Bongo (2020) også om duodji i undervisning og påpeker at de nye kompetansemålene i Kunst og håndverk i LK20 «[...] legger til rette for at alle elever i Norge skal bli kjent med den samiske kulturen og duodji gjennom praktisk arbeid» (Bongo, 2020, avsnitt 6). Hun skriver at i undervisningssammenheng kan en jobbe med de universelle verdiene duodji bærer med seg, hvor en kan bruke lokale naturressurser som utgangspunkt, samt ta i bruk tradisjonsbærere, museer og bøker som hjelp for å innhente kunnskap og ferdigheter. Videre skriver Bongo at ved å ta utgangspunkt i lokale naturressurser vil dette ofte inkludere arbeid med bærekraftige materialer, produksjonsprosesser og tenkemåter, samtidig som det kan tilpasses region, skole og elev. Hun foreslår for eksempel at elevene kan arbeide med å finne passende evner til ulike gjenstander, som for eksempel en rikule som kan hules ut, et bøyd treemne

som kan bli en skje, eller planter som kan benyttes for farging. Det foreslås også at duodji-ferdigheter kan utvikles gjennom arbeid med duodjiteknikker og material-bearbeiding, for eksempel gjennom håndsøm i skinn, veving og håndtering av håndredskaper. Bongo skriver også at i tillegg til de praktiske ferdighetene kan elevene utvikle kjennskap til et større naturbasert kunnskapsområde. Hun kommer med flere eksempler på dette, som for eksempel at reinskinnets kavitet er i endring hele året, noe som vil påvirke produktets funksjon, bruksområde og estetiske verdi (Bongo, 2020). Hun påpeker også at:

Samisk tradisjonell kunnskap er utviklet kollektivt i det samiske samfunnet. Tradisjonene er videreført muntlig, gjennom praktisk arbeid og erfaring. Det er viktig å huske på at vi alle har et ansvar når vi tar del i, bruker og lærer andre om tradisjonell kunnskap (Bongo, 2020, avsnitt 8).

I tillegg kan duodji trekkes inn i det kunsthistoriske aspektet i faget, da duodji og annen urfolk-kunst har et bredt spekter av ulike begreper som brukes innenfor kunsthistorisk kontekst. Det er ikke urfolket selv som har valgt benevnelsene på sine kreative produkter. Kunstbegreper er i stadig bevegelse, men betegnelser som for eksempel *folkekunst*, *kunsthåndverk* og *tradisjonshåndverk* er begreper som ofte brukes i forbindelse med duodji (Guttorm, 2001, 20-44). Espenes (2016, s. 21) poengterte i sin artikkel at samisk kultur og samisk folk har er en livsform og en estetisk utfoldelse som trenger å komme frem i lyset og være en del av fagfeltet over hele landet. Som Hadi Khosravi Lile (2011, s. 17) påpekte i sin doktorgrad, vil forutsetninger for læring både handle om kvaliteten på undervisningen og antall undervisningstimer, med mer. Disse faktorene skaper en forutsetning for hva elevene lærere rent kunnskapsmessig. Denne kunnskapen vil igjen speile holdningen barna utvikler og det er derfor viktig å tenke over hvordan en presenterer samisk kultur (Lile, 2011, s. 17). I FNs barnekonvensjon *artikkel 29 (1)* står det under bokstav B at barnets utdanning skal ta sikte på utvikling av respekt for menneskerettigheter. Under bokstav C står det at respekt for kulturer skal fremmes, og under bokstav D står det at forståelse, fred, toleranse og vennskap overfor urfolk skal fremmes i undervisningen (Barnekonvensjonen, 2003, s. 23; Lile, 2011, s. 156). Disse punktene vil være med på å forme barns holdninger, og vil kunne bidra til å bekjempe fordommer og rasisme som fremdeles kan henge igjen.

Samiske veivisere

Det arbeides med å minske fordommer og øke kompetansen om samisk kultur i skolen og en ressurs som eksisterer for å fremme undervisning om samisk kultur og urfolk i skolen er *Samiske veivisere*. Denne tjenesten består av fire samiske ungdommer som reiser rundt og informerer skoler og andre arenaer om samisk kultur og samfunnsforhold i ett år, før en ny gruppe samiske ungdommer overtar stafettpinnen. Veiviserordningen er basert på at samiske ungdommer selv deler informasjon om sin hverdag, kultur og tradisjoner, men de får i tillegg opplæring ved Samisk Høgskole (Samisk høgskole, u.å). Her blir de forberedt på at noen av elevene de møter ikke vil ha noe kunnskap om samisk kultur og at enkelte muligens aldri har møtt et etnisk samisk menneske før og at det fremdeles kan finnes

fordommer. Tjenestens formål er at den skal kunne bidra til økt kunnskap og aksept hos barn og unge. Det positive er at evalueringer viser at de som har fått besøk av veiviserne har fått mer kunnskap, lærere har blitt inspirert, og de mener at besøkene bidrar til å redusere fordommer (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2018b, 2019).

Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring – veiledningshefte

En annen ressurs som eksisterer i dag er veiledningsheftet *Duodji i grunnskolen*, som Gry-Kristine Fors Spein og Cathrine Jenssen (2016) har utarbeidet for Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring. Veiledningsheftet inneholder praktiske eksempler til hvordan en kan jobbe med duodji i grunnskolen. Undervisningsoppleggene tar utgangspunkt i konkrete kompetansemål fra læreplanene i Kunst og håndverk, LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), som er sortert etter årstrinn, men det er mulig å tilpasse oppgaven til den nye reviderte læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Heftet er beregnet på lærere som underviser i Kunst og håndverk, og vil forhåpentligvis kunne gi læreren økt kunnskap og inspirasjon til å jobbe med duodji. Det kan også benyttes i undervisning av lærerstudenter som senere skal jobbe i grunnskolen (Spein & Jenssen, 2016).

Doktorgrad – Hadi Khosravi Lile

Jeg har tidligere i avhandlingen nevnt Hadi Khosravi Lile sin *doktorgradsavhandling FNs barnekonvensjon artikkel 29 (1) om formålet med opplæring: En retts sosiologisk studie om hva barn lærer om det samiske folk* (2011). Lile har enn annen vinkling i sin doktoravhandling enn jeg har i min masteravhandling, men noe av grunntanken om å undersøke hva barn og unge lærer om det samiske er det samme, så det var interessant å se på hennes intervjuresultater.

Lile sin doktorgradsavhandling har naturligvis et større omfang enn min masteravhandling, og inkluderer også barn som informanter, men hennes tolkning av sin empiri finner jeg meget interessant og skiller seg ikke veldig ut fra mine egne tolkninger av min innhentede data. Et av intervju-spørsmålene hennes omhandlet i likhet med et av mine, som jeg vil presentere nærmere under *presentasjon av fagfornyelsen og informantenes posisjonering*, om hva slags opplæring lærerne hadde fått om samisk kultur i eget utdanningsløp. Hennes resultater var som følgende: 171 av de 185 lærerinformantene mente at utdanningen de hadde fått om det samiske ikke var tilfredsstillende, hvor 106 av lærerne sa de ikke hadde mottatt noen opplæring om det samiske overhode og 62 av lærerne sa de hadde mottatt litt opplæring om det samiske, men halvparten av disse mente opplæringen var av dårlig kvalitet (Lile, 2011, s. 340). Lile konkluderer med at lærerutdanningen er viktig og påpeker at «[...] uansett hvor nøye planlagt læreplanene eller faginnholdet er, vil det ha lite å si i hendene på lærere som mangler nødvendig kunnskap, holdning, motivasjon og opplæring» (Lile, 2011, s. 170-71).

Gjennom intervjuene Lile gjennomførte med elever, oppdaget hun at likegyldigheten var noe som gikk igjen. Et av eksemplene hun trekker frem er læreren 'Lone' som «likte samisk kultur og hadde

ingenting imot samer, men klarte ikke helt å se verdien ved å bevare samisk kultur for samfunnet. Samisk kultur var fint, men meningsløst» (Lile, 2011, s. 499-500). Også at en stor andel av lærere og elever hun intervjuet, hadde opplevd tilfeller hvor kollegaer eller andre elever hadde sagt fordomsfulle ting, av typen «de er jo bare samer» (Lile, 2011, s. 546-547). Det er et sitat jeg spesielt ønsker å trekke frem fra avhandlingen hennes, som etter min mening er noe av viktigste hun skriver:

Hvis barn mener at samisk kultur ikke beriker Norge eller ikke forstår hvorfor det er verdifullt med samisk kultur kan det ses på som en mangel på respekt for samisk kultur som en del av Norges nasjonale kulturarv. Det er videre en indikasjon på at de ikke har respekt for samenes rettigheter, fordi samiske rettigheter først og fremst er tuftet på den samiske kulturs eksistensgrunnlag. Man kan også mene at en mangel på forståelse av verdien med samisk kultur er en indikasjon på intolerante holdninger, eller holdninger basert på manglende vennlighet, respekt og forståelse (Lile, 2011, s. 497).

Dette ser jeg som på som høyst relevant også for min egen vinkling i denne avhandlingen. Nå vil jeg gå over til å si noe om samisk kultur og hvordan den fremstilles i dagens medier.

Samisk kultur i dagens medier

Sametinget arbeider aktivt med å styrke samisk kulturliv i samfunnet, ved å legge til rette for samisk kunst- og kulturaktivitet, og utviklingen av denne. De ønsker at alle skal få mulighet til å oppleve samisk kunst og kultur i dag, samtidig som de også arbeider for å fremme likestilling og likeverd, solidaritet og fredelig sameksistens mellom folk (Sametinget, u.å, -a, -b). Det arbeides også med en sannhets- og forsoningskommisjon som skal granske fornorskingspolitikken og uretten som ble begått mot det samiske folk, som jeg har presentert i delkapittelet *Historisk tilbakeblikk* tidligere i avhandlingen. Her skal kommisjonen gjøre en historisk kartlegging og undersøke ettervirkninger, før den skal foreslå ytterligere tiltak som skal bidra til videre forsoning (Regjeringen, 2020).

Det finnes flere dagsaktuelle aspekter ved samisk kultur i samfunnet, men jeg velger spesielt å rette blikket mot media. Ifølge FNs barnekonvensjon *artikkel 17* har massemedia en type oppdragerrolle for barn og unge, hvor media skal sikre at det blir formidlet viktig og korrekt informasjon fra forskjellige nasjonale og internasjonale kilder. Dette innebærer også at media har et visst ansvar for å fremme forståelse og respekt for urfolk, i tråd med ånden i barnekonvensjonen sin *artikkel 29 (1)* (Barnekonvensjonen, 2003, s. 15) som ble presentert tidligere i avhandlingen under delkapitlene *Duodji i undervisning* og *Doktorgrad - Hadi Khosravi Lile*. Dagens elever er i stor grad oppdatert på hva som skjer i samfunnet og i massemedia, gjennom sin tilgang til sosiale medier. Eksempelvis har Norsk Rikskringkasting (NRK) skrevet en artikkel om hvordan den yngre generasjonen av samisk folk ønsker å fronte samisk kulturarv, hvor de blant annet trekker frem 17 år gamle Biret Helene Eira som gikk i kofte hver dag i en hel måned og dokumenterte det på sosiale medier (Hagen, Nystad, Vasara & Herstrøm, 2020). At NRK trekker frem denne tematikken, blant annet gjennom et prosjekt som snakker til barn og unge gjennom dagsaktuelle medier i deres liv, er et eksempel på hvordan media kan nå ut til dem med en positiv vinkling. Det er likevel ikke alltid slik at media har hatt en

positiv vinkling. Med tanke på at fokuset mitt ligger på barn og unge, velger jeg å trekke frem hvordan NRKs første dekning av *Frost 2* kan tolkes som aktiv usynliggjøring av det samiske. Den store nye Walt Disney-filmen er inspirert av samisk kultur og reindrift, og det er kjent at Walt Disney Animation Studios hadde et tett samarbeid med en samisk ekspertgruppe. Likevel var hovedfokuset til NRK at «Frost 2 er inspirert av norsk høst» (Fjellheim, 2019).

Oppsummering

Jeg har gjennom dette kapittelet presentert min historiske og teoretiske forankring i avhandlingen, hvor jeg har gjort rede for utvalgt teori, for å få best mulig forståelse av samisk kultur, den samiske skolepolitikken før og nå, med spesielt fokus på LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Jeg har også presentert et utvalg av, det jeg ser som, relevant dagsaktuell kunnskapsstatus på området. Denne forankringen vil jeg ta med meg videre i avhandlingen, og drøfte oppimot innhentet empiri, som blir presentert senere i avhandlingen. Jeg vil nå gå over til å presentere valgt forskningsstrategi for innhenting av avhandlingens empiri.

Forskningsstrategi

Vitenskapsteoretisk ståsted og forskningsmetode

I dette kapitlet blir kritisk realisme presentert som avhandlingens vitenskapsteoretiske ståsted. I kapitlet gjør jeg rede for kritisk realisme, og hvordan dette vitenskapelige ståstedet benyttes i min avhandling. Deretter presenteres forskningsmetoden jeg har valgt for innhenting av data, etterfulgt av forarbeidet, gjennomføringen og etterarbeidet av innhentet av dataen. Etterfulgt av en kort presentasjon av dokumentanalyse, som er benyttet som metode til analyse av tilbakemeldinger på læreplanhøringer til fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c), LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). En kan også argumentere for at dokumentanalyse er blitt brukt til innhenting av innhold til den *Historiske og teoretiske forankringen*, da det er gjort et systematisk utvalg i samsvar med forskningsspørsmålet. Videre blir *research by design* presentert som metode for mitt praktisk-estetiske arbeide, før jeg avslutningsvis vurderer validitet og reliabilitet opp mot datainnsamlingsprosessen min.

Kritisk realisme

Jeg har valgt kritisk realisme som mitt vitenskapsteoretiske ståsted med utgangspunkt i problemstillingen min og mitt eget ståsted. Ettersom avhandlingens mål er å undersøke vektlegging av duodji i grunnskolen og undersøke muligheter for aktualisering ser jeg det hensiktsmessig å forholde meg til kritisk realisme for å kunne si noe om årsaksforklaringer, strukturer og hvordan disse påvirker aktøren.

Kritisk realisme bygger på teoriene til den britiske filosofen Roy Bhaskar, med bøkene *A Realist Theory of Science* (1975) og *The Possibility of Naturalism* (1978). Kritisk realisme oppsto som en kritikk av positivismens empiristiske ontologi og den kritiske rasjonalismen, som hevder at virkeligheten kun består av det som mennesket kan erfare med sansene (Buch-Hansen & Nielsen, 2005, s. 103; Næss, 2012, s. 3). I utgangspunktet er kritisk realisme basert på forestillinger om hvordan verden ser ut nå. Hvis verden skulle endre seg fundamentalt, måtte kritiske realister ha gjort det samme for at realismen skulle gitt mening. Samtidig er kritisk realisme basert på eksisterende kunnskap og diskurser, men er åpne for at disse kan vise seg å være fundamentalt ute av kurs sammenlignet med virkeligheten (Buch-Hansen & Nielsen, 2005, s. 105-106). Kort oppsummert, ifølge Petter Næss (2012, s. 4), baserer kritisk realisme seg på at verden eksisterer uavhengig av hvilke kunnskaper vi har om den og at denne kunnskapen både er feilbarlig og teoribeheftet.

Kritisk realisme har en ambisjon om å være en mer teoretisk og realistisk erstatning for positivismen og sosialkonstruktivismen ved å tilby andre prinsipper og ideer for vitenskap. Kritisk realisme anser positivismen og sosialkonstruktivismen som overfladisk og ikke-teoretisk i sin måte å utføre

forskning på, og mener at analyse av underliggende mekanismer og strukturer bak fenomenet er det som trengs for å skape teorier som ikke bare er konsentrater av data. Det er viktig ikke bare å forklare verden, men også å forandre den (Alvesson & Sköldberg, 2009, s. 39). Kritiske realister legger også vekt på at kunnskap er et sosialt produkt, hvor noen utsagn er teoretisk og empirisk velbegrunnede, og andre ikke er det. Med andre ord består kritisk realisme av en kombinasjon av ontologisk realisme, epistemologisk relativisme og vurderingsmessig rasjonalisme (Næss, 2012, s. 5).

Innenfor kritisk realisme skilles det mellom to dimensjoner av virkeligheten, *den transitive* og *den intransitive*. Den transitive dimensjonen består av vår kunnskap om det som eksisterer. Også våre teorier inngår i denne dimensjonen, men de er feilbarlige og kan derfor alltid bli erstattet av nye teorier. Dimensjonen består også av paradigmer, modeller, data og så videre. Epistemologi som nevnt ovenfor, har dermed tilknytning til denne dimensjonen som består av de teoriene en utarbeider for å forklare det som eksisterer (Buch-Hansen & Nielsen, 2005, s. 21-22; Næss, 2012, s. 4). På den andre siden har vi den intransitive dimensjonen, som omhandler det som er gjenstand for vitenskapelig kunnskap. Dette i form av årsakskreftene og de generative mekanismene som finnes uavhengig av om en besitter kunnskap om dem eller ikke. Dermed har ontologisk realisme, som nevnt ovenfor, tilknytning til denne dimensjonen som påpeker at virkeligheten eksisterer uavhengig av vår kunnskap om den. Tilhengere av kritisk realisme ser på forskningsprosessen som en konstant graving i den ontologiske dybden av virkeligheten, i motsetning til positivismens empiriske realisme (Alvesson & Sköldberg, 2009, s. 43; Næss, 2012, s. 4). Til slutt vil jeg nevne at kritisk realisme også består av elementer av vurderingsmessig rasjonalisme som jeg kommer tilbake til senere i kapittelet.

I tillegg til disse dimensjonene opererer kritisk realisme med tre domener: *Det empiriske, det faktiske og det reelle*. Det empiriske domenet består av våre erfaringer og observasjoner, som blir gjort til gjenstand for vitenskapelig forskning. Det empiriske domenet vil i min avhandling omfatte mitt utgangspunkt og erfaringer, basert på mitt undersøkelsesfelt. Det vil også omfatte den mengden empiri jeg støtter meg på, som blant annet er innhentet gjennom semistrukturerte forskningsintervjuer, praktisk-estetisk undersøkelse og tilbakemeldinger på læreplanhøringer (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c) for fagfornyelsen, samt mine erfaringer og observasjoner knyttet til læreplaner-, og læreplanhøringer. Sammen blir dette utgangspunktet for min analyse. Når det gjelder empirien, er det viktig å poengtere at på grunn av begrensninger i form av forskningsintervjuer vil det finnes meninger og årsaker både om hvordan duodji gjennomføres i undervisningen, og hvorfor duodji bør eller ikke bør integreres, i Kunst og håndverk som ikke vil være en del av avhandlingen. Innenfor kritisk realisme kalles dette det faktiske domenet, som består av alle fenomener og hendelser som eksisterer, uavhengig av om det blir registrert i den vitenskapelige forskningsprosessen (Alvesson & Sköldberg, 2009; Buch-Hansen & Nielsen, 2014, s. 23-25; Næss, 2012, s. 4).

Ved å legge til det reelle domenet, skiller kritisk realisme seg fra andre realismer, fordi det går mer i dybden ved å undersøke hva som får ting til å skje i de andre domenenene. Ifølge kritisk realisme er vitenskapens oppgave å utforske hvordan det reelle domenet forholder seg til de andre domenenene.

Det reelle domenet omhandler altså både det empiriske og det faktiske domenet ved å skulle forklare fenomenene gjennom underliggende strukturer, mekanismer, kausale potensialer og tilbøyeligheter, noe som kan avdekke underliggende årsaksforklaringer. I min avhandling vil jeg være innom alle de tre domene og se hvordan disse påvirker hverandre, da jeg vil drøfte underliggende årsaksforklaringer for vektleggingen av duodji i Kunst og Håndverk, samt se på muligheten for aktualisering (Alvesson & Sköldbberg, 2009, s. 40; Buch-Hansen & Nielsen, 2014, s. 23 - 24; Næss, 2012, s. 4).

Årsaksforklaringer

Begrepet årsaksforklaringer har en sentral rolle innenfor kritisk realisme, og er en av grunnene til at jeg har valgt kritisk realisme som vitenskapelig ståsted. Petter Næss (2012, s. 5) skriver at vitenskapelig forskning sitt mål er å forklare observerbare fenomener ved å avdekke underliggende årsaksmekanismer. I denne avhandlingen forstås begrepet årsaksforklaringer og årsaksmekanismer som det samme, støttet opp av Bendik Bygstad og Bjørn Erik Munkvold (2011) sin definisjon av mekanismer:

Causality is a contentious issue in philosophy, which is addressed in depth in the critical realist literature [...] In this perspective, causality is expressed in the term mechanism, simply defined as a causal structure that explains a phenomenon (Bygstad & Munkvold, 2011, s. 1).

Videre støtter jeg meg til Næss sin utdypning av årsaksforklaringer, hvor han skriver at årsaksmekanismer også kan «[...] omfatte individers holdninger og kunnskapsressurser så vel som inter-subjektive meningsdannelser» (Næss, 2012, s. 5). Årsaksforklaringer vil bli en sentral del av min undersøkelse, ettersom jeg vil forsøke å finne forklaringer som kan svare på problemstillingen min. Grunnlaget for årsaksforklaringene i avhandlingen er informantenes svar, mine refleksjoner, både over den praktisk-estetiske undersøkelsen og informantenes intervjuer, samt annen relevant empiri jeg vil presentere senere i avhandlingen.

Aktør og struktur

En annen grunn til at jeg valgte kritisk realisme som mitt vitenskapelige ståsted er begrepene *aktør* og *struktur*. Næss (2012, s. 5) skriver at aktører og strukturer har særskilte egenskaper og kausale krefter, hvor strukturene er sosialt konstruert og påvirker aktørens handlinger, samtidig som aktøren endrer eksisterende strukturer. Når jeg i avhandlingen med utgangspunkt i problemstillingen min skal se på vektleggingen og aktualiseringen av duodji i Kunst og håndverk, vil aktør og struktur være naturlig å se nærmere på. I min avhandling vil aktøren være læreren, hvor jeg vil se på hvordan aktøren påvirkes av strukturer. I denne sammenhengen vil strukturene være det kritisk realisme kaller for *strukturelle betingelser*, som vil si eksisterende strukturer. I min avhandling vil dette eksempelvis vil være læreplaner innenfor det empiriske domenet, aktørens utdanning og skolens ressurser. Jeg vil også være innom begrepet *strukturell utvikling*, som sier noe om hvordan fremtidige strukturer kan

eller bør bli (Buch-Hansen & Nielsen, 2005, s. 52), når jeg skal se på muligheten for aktualisering. Dette fordi kritisk realisme åpner opp for at det kan finnes regelmessigheter når en ser på hvordan en veletablert organisasjon, som skolen, fungerer og hvem som påvirker denne (Næss, 2012, s. 5).

Kritikk

En kritikk av kritisk realisme er at den påstår at en må konstruere et lukket system for å kunne måle den nøyaktige effekten av en årsaksfaktor for å komme frem til en forklaring. Det kan se ut til at en betydelig del av den kritiske realismen sitt rammeverk er inspirert av fysikkens verden, og det naturvitenskapelige. Samtidig erkjenner kritiske realister at samfunnsvitenskap for det meste omhandler åpne eller delvis lukkede systemer, som for eksempel skoler eller kulturelle arenaer, som jeg bruker i min avhandling for å komme frem til årsaksforklaringene (Alvesson & Sköldberg, 2009, s. 48; Næss, 2012, s. 5).

Mats Alvesson og Kaj Sköldberg (2009, s. 44) kritiserer også kritisk realisme fordi noen av de sentrale begrepene har en tendens til å være brede og diffuse. Samtidig er det alltid problematisk å skulle si noe om årsaker som ikke er synlige for oss for å forstå virkeligheten. Som nevnt tidligere består kritisk realisme delvis av vurderingsmessig rasjonalisme, som betyr at en kan skille mellom kunnskap med høy og lav troverdighet. I avhandlingen er det derfor viktig at mine utsagn og begrunnelser innenfor årsaksforklaringene er teoretisk og empirisk velbegrunnet, for å oppnå høy validitet og reliabilitet (Næss, 2012, s. 5). Med disse kritiske merknadene i bakhodet, velger jeg likevel å støtte meg til kritisk realisme som vitenskapsteoretisk ståsted i min avhandling, da det skal være mulig å gjennomføre samfunnsvitenskapelig forskning med denne forankringen. Målet med avhandlingen er ikke å komme med et absolutt svar til hvordan duodji blir vektlagt eller hvordan det skal aktualiseres, men å kunne si noe om eksisterende årsaker, holdninger og muligheter. I tillegg er målet å komme med mulige forslag til hvordan tematikken praktisk og teoretisk kan aktualiseres, både praktisk og teoretisk, i faget Kunst og håndverk.

Forskningsmetode

Kritisk realisme er åpen for flere forskningsmetoder så lenge en tar hensyn til forskningsobjektets ontologiske status. Det vil si at jeg må velge den tilnærmingen som vil bidra til å belyse problemstillingen min mest velbegrunnet (Næss, 2012, s. 8). Alvesson og Sköldberg (2009, s. 45) kritiserer at kritisk realisme tilbyr en slik metodefrihet, og skriver «[...]it is almost as if the object of study discloses itself and then tells the researcher how it is most appropriately studied» (Alvesson & Sköldberg, 2009, s. 45). Med andre ord vil objektet for forskningen kunne fortelle forskeren hvilken metode som er passende og si noe om hvilket utfall i form av kunnskap som kan forventes (Alvesson & Sköldberg, 2009, s. 45). Jeg forstår kritikken av denne metodefriheten, men med utgangspunkt i mitt eget forskningsprosjekt ser jeg også hvordan kritisk realisme fører meg til visse metoder som egner seg. På en annen side mener jeg at uansett vitenskapelig ståsted må forskeren reflektere over metodevalget for å finne den mest anvendelige metoden for å kunne svare på problemstillingen.

Til mitt forskningsprosjekt har jeg hovedsakelig valgt å benytte meg av kvalitativ metode, men jeg vil også inkludere enkelte enkle kvantifiseringer som har en viss verdi som bakgrunnsmateriale i undersøkelsen (Alvesson & Sköldbberg, 2009, s. 8). Metoden går i korte trekk ut på å utvikle en forståelse av fenomenet som studeres (Thagaard, 2018, s. 12). Samtidig åpner det for å innhente detaljrik informasjon og utdypende kunnskap om et bestemt tema, gjennom et mindre utvalg av informanter. Kvalitative metoder egner seg også godt til å studere temaer og fenomener som det er lite forsket på fra før, som kan danne grunnlag for ny forståelse og innsikt i forskningsfeltet (Thagaard, 2018, s. 19; Brottveit, 2018, s. 66-67). Denne tilnærmingen vurderes som hensiktsmessig for mitt forskningsprosjekt, da det sammenlignet med annen tematikk innen Kunst og håndverk ser ut til at det er et tema som det finnes begrenset forskning på. Innenfor rammen av kvalitative metoder finnes det flere redskap for innsamlingen av data (Thagaard, 2018, s. 12). Av disse redskapene har jeg valgt forskningsintervju for innhenting av empiri, ettersom denne metoden kan gi meg innsikt i fagpersoners meninger og holdninger som er en viktig faktor for å undersøke problemstillingen. I tillegg vil jeg også samle empiri gjennom egne refleksjoner over den praktisk-estetiske undersøkelsen, som jeg kommer tilbake til senere i avhandlingen. I tillegg vil tilbakemeldinger på fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c), også bidra til å få en bredere innsikt i meninger og holdninger i forhold til det samiske innholdet i læreplanen, så jeg vil også være innom dokumentanalyse som metode når jeg skal se på tilbakemeldinger på fagfornyelsen gjennom læreplanhøringene, LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a).

Forskningsintervju

Forskningsintervjuet kan ha flere forskjellige utforminger og ulik grad av struktur, men det er en profesjonell samtale der det konstrueres kunnskap mellom forsker og informant (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 22). Jeg har valgt to forskjellige fremgangsmåter for utføringen av intervju i min avhandling, hvor jeg har benyttet meg av datastøttede intervjuer, i tillegg til klassiske “ansikt-til-ansikt”-intervjuer der en møter informanten fysisk. Grunnen til at jeg valgte to forskjellige fremgangsmåter for intervju er at det ga meg muligheten til å intervju mennesker som har en annen geografisk plassering enn meg selv. De datastøttede intervjuene ble både utført synkront og asynkront. Det synkrone intervjuet ble gjennomført over videoanrop. Denne fremgangsmåten har flere likhetstrekk med “ansikt-til-ansikt”-intervjuer fordi informanten får gitt direkte respons, og jeg kan høre og se intervjupersonen. I ettertid fikk informanten som gjennomførte datastøttet intervju mulighet til å lese intervjuet i transkribert form, for å kunne gjøre endringer og tilføyinger (Kvale & Brinkmann, 2015, s.178; Thagaard, 2018, s. 110). De asynkrone intervjuene ble gjennomført via mail, hvor informantene fikk tilsendt intervjuguiden og fylte den ut, før vedkommende sendte den tilbake. Denne typen intervju er lett å håndtere rent teknisk da de kommer ferdig transkribert, samtidig som intervjupersonen kan styre noe av tidsrammen selv (Thagaard, 2018, s. 110). Ved å benytte meg av begge typer datastøttede intervjuer, fikk informantene mulighet til å gi detaljerte, reflekterte og kunnskapsrike svar på den fremgangsmåten som passet dem best, selv om jeg samtidig mistet noe av nærheten til dem. Informantene som stilte til klassisk intervju fikk også samme mulighet til å gjøre endringer og

tilføyinger etter transkribering. Informantene som stilte opp på de asynkrone intervjuene fikk ikke denne muligheten, da informantene skrev svarene selv.

I tillegg måtte jeg velge hvilken struktur jeg ville ha på intervjuet. Her finnes det tre hovedformer å velge imellom: Strukturert intervju, halvstrukturert intervju og ustrukturert intervju (Brottveit, 2018, s. 89). Med utgangspunkt i at jeg ønsker å finne årsaksforklaringer og øke min egen kunnskap om duodji for å undersøke muligheten for aktualisering valgte jeg halvstrukturert intervju, også kjent som semistrukturert intervju. Denne formen for intervju lar informanten forme sine egne svar, med egne ord og begreper, og gir mulighet for utdyping og oppfølgingsspørsmål underveis (Thagaard, 2018, s. 98). Det er en planlagt, men fleksibel samtale som utføres i overensstemmelse med forskerens intervjuguide som sirkler inn på bestemte temaer. Ulempen med denne typen intervjuform er at en ofte får et stort omfang på datamaterialet, slik at bearbeidelsen blir tidkrevende (Brottveit, 2018, s. 93; Kvale & Brinkmann, 2015, s. 46, 178). Mitt overordnede tema i intervjuguiden (Vedlegg 4, 6) er *Duodji i Kunst og håndverk*, hvor jeg var interessert i å få svar av faglig kvalitet, eksklusivt om temaet, det etiske, informantens egen utdanning, samt meninger og tanker om tematikken slik at informanten fikk muligheten til å dele sin kunnskap.

Som forsker er det viktig at en registrerer og fortolker meningen med det informanten sier, og tar hensyn til hvilken måte det sies på i intervjuet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 47). En slik nærhet er tett knyttet til intervju som datainnsamlingsmetode, og er viktig når en ønsker å oppnå større forståelse av andres meninger og tanker om tematikken som blir diskutert. En slik nærhet kan også kritiseres, da forskeren kan bli «fanget inn» i virkelighetsbildet til informanten. Derfor er det nødvendig at forskeren har en objektiv holdning og opprettholder kritisk distanse for å hente ut relevant empiri (Postholm & Jacobsen, 2018, s. 107). Denne nærheten blir, som nevnt tidligere, noe borte under de datastøttede intervjuene, men informantene fikk samme mulighet til å forme egne svar, utdype og konkretisere sine uttalelser slik som de klassiske intervjuene.

Gjennomføring

I forkant av gjennomføringen av intervjuene søkte jeg godkjenning for behandling av personopplysninger (Vedlegg 1) hos Norsk senter for forskningsdata (NSD). Da søknaden ble godkjent (Vedlegg 2) begynte jeg å kontakte aktuelle informanter, som jeg vil gå nærmere inn på under *Utvalg*. I forkant av gjennomføringen av intervjuene utarbeidet jeg også en intervjuguide. Ettersom jeg ville ha informanter innenfor forskjellige arenaer: både lærere i Kunst og håndverk, lærere i Doudji og ressurspersoner innen duodji, endte jeg opp med to forskjellige intervjuguider. Intervjuguidene har mange likheter, men den ene er tilpasset undervisere (Vedlegg 4) og den andre er tilpasset ansatte innen samiske kulturelle arenaer (Vedlegg 5). Begge intervjuguidene er utformet med hovedspørsmål, men inneholder også mulig underordnede tilleggsspørsmål i samsvar med retningslinjene for semistrukturerte intervju, slik at jeg som intervjuer fikk sirklet inn de viktigste temaene samtidig som informanten fikk forme og formidle sine egne svar. Jeg gjennomførte pilotintervju med en medstudent i forkant av intervjuene. På denne måten fikk jeg testet ut spørsmålenes formulering, øvd

meg på å være i en intervjusituasjon og estimert tidsbruken. Jeg fikk også muligheten til å gjøre endringer i formuleringer og konkretisert spørsmålene ytterligere før intervjuene, noe som opplevdes som svært nyttig. For at jeg som forsker skulle klare å være mentalt tilstedeværende under selve gjennomføringen av intervjuene, i form av at jeg kunne være en del av samtalen, stille oppfølgings-spørsmål, eller be om utdypning av svar, ble intervjuene tatt opp med UiO sin diktafon-app som er utviklet for sikkert lydopptak. Dette gjaldt både de klassiske intervjuene og de datastøttede intervjuene som ble utført synkront. Alle informantene fikk også utlevert et informasjonsskriv og samtykkeskjema (Vedlegg 3, 5) i forkant av intervjusituasjonen om forskningsprosjektet, hvor de fikk relevant informasjon om prosjektet og ga sitt samtykke (Vedlegg 7), skriftlig eller digitalt, til at intervjuet kunne bli brukt i avhandlingen.

Utvalg

Et kjennetegn innenfor kvalitative metoder er at forskeren forsøker å innhente empiri gjennom et hensiktsmessig og begrenset antall informanter som kan bidra med å besvare problemstillingen på best mulig måte (Christoffersen & Johannessen, 2012, s. 49). For å kunne svare på problemstillingen min på best mulig måte, valgte jeg å finne informanter som har kunnskap om duodji, underviser i Duodji eller underviser i Kunst og håndverk. Alle informantene som er valgt har en tilknytning til undervisning i grunnskolen. Likevel er jeg usikker på om jeg vil kalle utvalget homogent. Et homogent utvalg vil si at informantene er relativt like på flere kriterier, hvor deres erfaringer ofte blir den interessante empirien og ikke utvalgets demografiske variabler. Etnisk tilhørighet er et eksempel på en slik variabel, da utvalget kan gå over til å kalles heterogent, som vil si at informantene er forskjellige fra hverandre på flere kriterier (Christoffersen & Johannessen, 2012, s. 49). Mine informanter har flere likheter og de har alle arbeidet med undervisning, så deres erfaringer er viktige. Deres forskjeller innenfor duodji som kunnskapsområde, og deres geografiske plassering utgjør vesentlige forskjeller i min undersøkelse. Det var viktig å finne informanter som kunne se problematikken fra ulike synsvinkler og komme med sin kunnskap og erfaring. Jeg mener også at det var viktig å få inn stemmen til etnisk samiske, ettersom det er deres kultur og tradisjoner som blir diskutert i sammenheng med Kunst og håndverksfaget. Like viktig var det å få inn stemmen til undervisere i Duodji da disse arbeider grundigere med denne tematikken. Grunnlaget for å intervju undervisere i Kunst og håndverk, var for å kunne se på vektleggingen og gjennomføringen i faget fra et perspektiv “innenfra”.

Jeg endte opp med fem informanter fordelt innenfor de aktuelle arenaene. Noen av informantene ble nærmest tilfeldig valgt, på grunnlag av hvilke lærere i Kunst og håndverk og Duodji som hadde mulighet til å delta, mens én ble plukket ut fordi hun er en ressursperson innenfor området. Ressursperson definerer jeg som en informant innenfor en samisk kulturell arena som har rikelig kunnskap om duodji og samisk kultur. Tanken var at ressurspersonen kunne se på problemstillingen min om duodji i Kunst og håndverk, både fra et etnisk samisk perspektiv og et undervisningsperspektiv. Jeg vil presentere informantene nærmere under delkapittelet *Presentasjon av intervjuene*.

Det viste seg tidlig at det ville bli en utfordring å finne informanter som ønsket å delta, og mange skoler svarte at de ikke hadde kapasitet til å delta. Blant lærere i Kunst og håndverk oppsto også problemet med at de var skeptiske til å delta, da de ikke følte de vektla samiske tradisjoner nok i sin undervisning, og at de ikke hadde tilstrekkelig informasjon å komme med, til tross for at det ble presisert at mye kunnskap ikke var avgjørende. Jeg tenkte også på muligheten for å observere undervisning hvor duodji eller samisk kultur var tematikken hos lærerne. Dette for å få en innsikt i undervisningssituasjonen, samt høre elevenes meninger. Dessverre ble det utfordrende å gjennomføre, da det var vanskelig å finne en tid som passet for alle parter, og det var kun et fåtall av informantene som arbeidet med samisk tematikken i den aktuelle intervjuperioden. Jeg avgrenset meg derfor til å velge derfor bort denne delen, selv om det hadde vært veldig interessant for avhandlingen. Det var også utfordrende å finne lærere i Duodji og samiske ressurspersoner som hadde mulighet til å delta. Det hadde vært interessant å få tak i informanter fra flere forskjellige samiske områder, men det var utfordrende å finne informanter så dette lot seg dessverre ikke gjøre. Jeg valgte derfor å fokusere på samiske kjerneområder under innhenting av informanter, på grunn av at samisk kultur er mer fremtredende der.

Transkribering

Som nevnt tidligere ble flertallet av intervjusituasjonene tatt opp via en diktafon-app. Transkribering går ut på å transformere intervjuet fra muntlig til skriftlig form (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 205). Når det gjelder både lydopptak og transkripsjon, har konfidensialiteten til intervjupersonene vært viktig, ettersom informantene mine hovedsakelig er lærere. Opptakene, transkripsjonene, informasjons- og samtykkeskjema ble lagret trygt og separat fra hverandre. De anonyme intervjupersonenes identitet ble anonymisert på transkripsjonsstadiet, både med nummerering og kodenavn. Steinar Kvale og Svend Brinkmann (2015, s. 206, 212) skriver at det ikke finnes en korrekt måte å transkribere på, men at en må tenke konstruktivt på hva som er nyttig transkripsjon for egen forskning. Intervjusamtalen skal struktureres slik at den blir bedre egnet for analyse, men struktureringen i seg selv kan bli en begynnende analyse når forskeren transkriberer selv. Ved transkriberingen har jeg valgt å skrive tilnærmet ordrett fra det informantene sa i intervjuene, men på en mer sammenhengende og leservennlig måte. Jeg har valgt å ta bort fyllord som «men, men», «ehh», «ikke sant», eller lignende, som har lite å si for innholdet av hva som ble sagt. Jeg har også utelatt de fleste ufullstendige setningene og rettet opp i situasjoner hvor intervjupersonen avbrøt seg selv. Jeg så i etterkant av at det første intervjuet ble sendt tilbake til intervjupersonen for godkjenning og eventuelle endringer, at jeg kunne gjengitt uttalelsene på en enda mer skriftlig og sammenhengende måte, da vedkommende ikke kjente seg helt igjen i alt som ble skrevet og ønsket å redigere en del. Ifølge Kvale og Brinkmann (2015, s. 213) er det normalt at intervjupersoner kan reagere på å lese transkribert muntlig språk, da det kan fremstå som usammenhengende og forvirrende tale. Med dette tatt i betraktning, valgte jeg å fokusere enda mer på en sammenhengende og leservennlig transkripsjon av de neste intervjuene, og leste nøye gjennom transkripsjonene før de ble sendt for godkjenning. Enkelte informanter valgte likevel å gjøre små endringer og tilføyinger, men dette opplevde jeg at beriket svarene. Unntaket fra denne typen godkjenning ble gjort for de asynkrone

intervjuene, ettersom intervjupersonen svarte skriftlig på intervjuet og dermed er innforstått med at det de skriver vil bli brukt i avhandlingen, og de ikke kan føle på forskjellen mellom den muntlige talen og transkriberingen.

Analyse

Det finnes ikke en bestemt måte å gjennomføre analyse på innenfor kritisk realisme, men hensikten med kvalitative analysemetoder er å sortere datamateriale som er samlet inn. Den teoretiske oppfatningen av hva som skal undersøkes vil generelt gi grunnlaget for hvilken metode som egner seg for analysen av datainnholdet (Postholm & Jacobsen, 2018, s. 139; Kvale & Brinkmann, 2015, s. 217). Intervjuanalysen ligger et sted mellom det opprinnelige intervjuet, intervjupersonens fortelling og det endelige produktet som forskeren presenterer for et publikum. Det å analysere betyr å dele opp noe i biter eller elementer, og den vanligste formen for dataanalyse er koding eller kategorisering. Koding innebærer at forskeren knytter eller trekker ut ett eller flere nøkkelord i datamaterialet, mens kategorisering innebærer en nærmere begrepsdannelse rundt en eller flere uttalelser. Disse begrepene brukes imidlertid ofte om hverandre (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 219, 226).

Jeg har først og fremst valgt å benytte meg av koding og kategorisering i form av fargekoding, hvor hver farge har fått et kodeord eller en kategori. Jeg valgte denne typen analyse fordi det er oversiktlig og hensiktsmessig med tanke på problemstillingen min, som er todelt og undersøker årsaksforklaringer og mulig aktualisering. Det ga meg muligheten til å trekke ut flere viktige elementer, og sammenligne intervjuene ut ifra kodene/kategoriene jeg dannet underveis. I tillegg er det oversiktlig å finne tilbake til punkter som er i samme farge. Jeg ville også sammenligne de forskjellige resultatene og utsagnene jeg fikk gjennom intervjuene, men merket at fargekodingen/kategoriseringen ikke var nok for å klare å reflektere og sammenligne. Derfor tok jeg steget videre ved å samle intervjupersonenes svar i en tabell, hvor jeg satte spørsmålet på den ene siden og alle informantenes svar på den andre siden. På denne måten ble det enklere å lese, sammenligne, og lete etter mønster i svarene, samt skrive analytiske memos underveis. May Britt Postholm og Dag Ingvar Jacobsen (2018, s. 222) skriver også at det er viktig å reflektere underveis i analysen over hvilke konklusjoner en egentlig har dekning for å trekke ut av den innsamlede dataen, og i hvor stor grad en kan stole på de funnene som forskningsprosjektet har produsert. Dette viser til forskningens gyldighet og pålitelighet, som jeg tar opp igjen senere i kapitlet.

Dokumentanalyse

En dokumentanalyse går ut på at utvalgt data blir undersøkt og tolket for å få mening, forståelse og utvikle empirisk kunnskap (Bowen, 2009, s. 27). Dokumentanalyse som kvalitativ metode blir ofte benyttet i kombinasjon med andre forskningsmetoder, som for eksempel intervju (Lynggaard, 2012, s. 153). Det kan også brukes som et middel til metodetriangulering, hvor en kombinasjon av flere metoder blir benyttet i studiet av samme fenomen (Bowen, 2009, s. 28). På denne måten kan forskeren benytte flere kilder som er med på å kaste lys over ens problemstilling (Repstad, 2007, s. 103), noe

som kan bidra til å øke studiets troverdighet ved at forskeren har undersøkt informasjon samlet inn ved hjelp av flere metoder (Bowen, 2009, s. 28). På en annen side er dokumentanalyse en metode som stiller større krav til kildekritikk, for selv om dokumenter kan være en rik datakilde må forskeren vurdere kildens validitet og reliabilitet, og ikke behandle all data som presise. Det er viktig å vurdere dokumentets opprinnelige formål, tenke over at det kan bli tolket og forstått annerledes av andre forskere, og forskeren må vurdere dokumentets relevans for eget prosjekt (Bowen, 2009, s. 33).

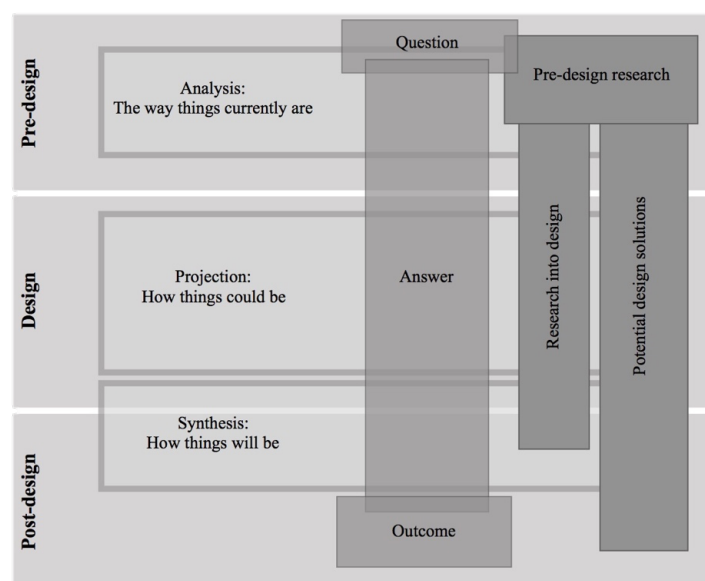
Jeg har valgt å inkludere dokumentanalyse som et supplement til forskingsintervjuet, hvor jeg har, som tidligere nevnt, valgt meg ut dokumenter for å innhente sekundæmpiri gjennom tilbakemeldinger på læreplanhøringer til fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c), LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) til denne analysen som blir presentert under *Fagfornyelsen og tilbakemeldinger på læreplanhøringer*. Først og fremst så jeg det som hensiktsmessig å innhente empiri som var offentlig og tilgjengelig for alle gjennom læreplanhøringene, da jeg på denne måten fikk innsikt i flere fagpersoners, institusjoners og arenaers meninger og holdninger angående det samiske innholdet i fagfornyelsen. Her var det viktig å være kildekritisk til uttalelsene, ettersom høringsforslagene var åpne for alle. Det var også viktig å vurdere hvert enkelt utsagn ut fra hvilken arena de ga tilbakemeldinger gjennom, for eksempel om de var oppført som offentlig skoleansatt eller privatperson. Jeg har også undersøkt LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Selv om jeg ikke har gått dypt inn i å analysere dokumentene med vekt på begrep og formuleringer, har jeg forsøkt å trekke ut noen likheter og ulikheter gjennom analysen, der jeg har lagt vekt på det samiske innholdet. Læreplanene er først og fremst et forhandlingsresultat, hvor det er inngått et kompromiss mellom politiske beslutningstagere og representanter fra fagfelleskapet, oppnevnt til læreplangruppe (Fauske, 2010, s. 21). Dokumentanalysen av LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) i min avhandling er en analyse av de vedtatte dokumentene, samt høringsdokumentene i forbindelse med fagfornyelsen og høringsuttalelsene. Forhandlingsprosessen innad i læreplangruppen og mellom det politiske feltet og læreplangruppen er utelatt. I dokumentanalyse kan det også ofte være aktuelt å sammenligne eget prosjekt med lignende empiriske undersøkelser (Repstad, 2007, s. 103), noe jeg delvis har valgt å gjøre ved å sammenligne mine intervjuresultater med noen av Lile (2011) sine intervjuresultater, som ble presentert tidligere.

Research by design

Det praktisk-estetiske arbeidet i min avhandling har som mål å utforske hvordan duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk. Jeg har arbeidet ut fra empirien som er blitt dannet gjennom intervjuene, og har hatt fokus på min egen kunnskapsutvikling innen duodji, både praktisk og teoretisk. Siden det finnes begrenset med forskning om duodji i skolen eller Kunst og håndverksfaget, ønsker jeg at avhandlingens praktiske tilnærming kan gi noen svar på hvorfor vektleggingen er som den er, og komme frem til praktiske eksempler på hvordan duodji kan aktualiseres. Jeg, som utdannet faglærer i design, kunst og håndverk, vil bruke min egen kunnskapsutvikling og erfaringene jeg har fått underveis når jeg har tilegnet meg forskjellige duodjiteknikker, for å kunne svare på noen av disse

spørsmålene. Læringskurven min vil også bidra til å danne noe av grunnlaget for drøftingen senere i avhandlingen. Med dette som utgangspunkt har jeg valgt å benytte meg av *research by design* som metode for det praktisk-estetiske arbeidet.

Birger Sevaldson (2010) beskriver *research by design* slik: «A special research mode where the explorative, generative and innovative aspects of design are engaged and aligned in a systematic research inquiry» (Sevaldson, 2010, s. 11). Det innebærer at det produseres kunnskap ved å engasjere seg i det generative, i selve den praktiske prosessen, og at det har etterforskende og innoverende elementer (Sevaldson, 2010, s. 11, 13). Rob Roggema (2016) beskriver *research by (or through) design* som materialbasert forskning, utviklingsarbeid og aksjonsforskning. Det blir også beskrevet som en strategi som blir brukt «[...] to describe the various ways in which design and research are interconnected when new knowledge is produced about the world through the act of designing» (Roggema, 2016, s. 3). Han skriver at *research by design* og *research through design* er to meget like begreper og har derfor delvis samlet definisjonen på dem, med det er noen små forskjeller. Dermed kan *research by design* plasseres under begrepet *Research through art and design*, som Christopher Frayling (1993, s. 5) ofte anerkjennes for å ha gjort kjent sammen med *Research into art and design* og *Research for art and design*. Forskjellen Roggema (2016) trekker frem er at *research through design* er mer rettet mot en designmessig undersøkelse, som fokuserer på å lage en gjenstand hvor det tiltenkte målet er samfunnsendring.

Figur 1: Visuell fremstilling av *research by design* som metode, basert på Roggema (2016) sin modell. Egen modell, 2019.

Roggema (2016) fremstiller visuelt en modell som fremstiller *research by design* i artikkelen sin. Jeg har valgt å trekke ut de viktigste elementene fra hans modell for mitt forskningsprosjekt, og lage en modell inspirert av hans (Figur 1), som visualiserer min undersøkelse. Han forklarer *research by design* kort som følgende:

Research by design is a method, which uses design to research spatial solutions for a certain area, accommodating a design process, consisting of a pre-design phase, a design phase and a post-design phase [...] producing new insights and knowledge interesting and useful for a wide audience (Roggema, 2016, s. 15)

I alle de tre fasene er både forskning og design viktige komponenter. Den første fasen, *pre-design*, handler hovedsakelig om forståelse, hvor en ser på hvordan ting er. I denne fasen inkluderes forskningsspørsmålet, innhenting av relevant teori for det praktiske arbeidet, og en ser på potensielle veier videre. Den andre fasen, *design*, danner selve hjertet i prosessen og i dette stadiet er forskning og den praktiske prosessen kontinuerlig sammenvevd. En undersøker hvordan ting kan være, og ser etter svar på forskningsspørsmålet. I dette stadiet er en forsker i praksis (Roggema, 2016). For drøftingen av det praktisk-estetiske arbeidet vil jeg her trekke inn den amerikanske filosofen Donald A. Schön (1983) sin reflection-in-action og reflection-on-action. Reflection-in-action omhandler det å reflektere midt i en handling uten å avbryte den, eksperimentere på stedet og prøve ut nye handlinger. Utførelsen skjer samtidig med vår tenkning og refleksjon. Reflection-on-action er hvor refleksjon over handling som er gjort, skjer i ettertid ved å tenke tilbake på situasjonen og vurdere prosessen og resultatet (Schön, 1983, s. 49-54, 276-278). I den siste fasen, *post-design*, flettes alle delene sammen til et resultat som skal presenteres. Kunnskapen som er produsert skal synliggjøres, og en vil kunne si noe om hvordan ting i fremtiden blir sett eller hvordan fremtiden vil være med utgangspunkt i forskningsspørsmålet (Roggema, 2016).

Validitet og reliabilitet

Som nevnt tidligere i avhandlingen, legger kritiske realister vekt på at kunnskap er et sosialt produkt, der kunnskapen er feilbarlig, samtidig som en kan skille mellom utsagn ved hjelp av vurderingsmessig rasjonalisme. Jeg nevnte også viktigheten av at mine utsagn og begrunnelser innenfor årsaksforklaringene er teoretisk og empirisk velbegrunnet, for å oppnå høy validitet og reliabilitet. Disse begrepene er viktige på flere punkter i avhandlingen. Validitet, eller gyldighet, i kvalitativ forskning knyttes til hvorvidt forskeren har undersøkt det en hadde til hensikt å undersøke. Validitet handler også om å ha et kritisk forskerblikk på eget arbeid og stille spørsmål underveis, for eksempel om mitt valg av forskningsdesign er forsvarlig for å svare på forskningsspørsmålet, eller om sammenhengen mellom teorien og forskningsspørsmålet er tilstrekkelig (Krumsvik, 2019, s. 191, 196).

Når det gjelder intervjusituasjonen har jeg arbeidet med validitet ved å ha kvalitetskontroll av intervjuguiden, både gjennom veileder og pilotintervju. Under transkriberingen har jeg, som nevnt tidligere, vært nøye med hvordan jeg gjengir informantenes svar på en korrekt, men leservennlig måte. Siden validitet kan henge sammen med styrken og gyldigheten til et utsagn, har jeg valgt å la informantene se gjennom det transkriberte intervjuet og få muligheten til å gjøre endringer før jeg analyserer det. På denne måten forsikrer jeg meg om at validiteten på presentert data er høy før jeg fortsetter tolkningen av den, samtidig som informanten kan føle seg trygg på hvordan dataen blir

gjengitt (Krumsvik, 2019, s. 196; Kvale & Brinkmann, 2015, s. 357). På en annen side har jeg et begrenset antall informanter, noe som kan påvirke bredden av det jeg forsøker å undersøke, som nevnt tidligere innenfor det faktiske domenet. Likevel har jeg informanter som sitter med mye kunnskap, både innenfor duodji og Kunst og Håndverk, med ulike innfallsvinkler, som kan være med på å styrke validiteten.

Reliabilitet henger tett sammen med validitet og viser til hvor pålitelige resultatene er, og om forskningen er gjennomført på en tillitsvekkende måte. Reliabiliteten knyttes til nøyaktigheten av undersøkelsens data, hvilke data som benyttes, måten de samles inn på og bearbeidingen av dem (Christoffersen & Johannessen, 2012, s. 23; Kvale & Brinkmann, 2015, s. 357). Min bearbeiding og at informantene fikk mulighet til å gå igjennom transkripsjonen og kvalitetssjekke, vil også støtte opp under reliabiliteten på resultatet, på samme måte som validiteten. Reliabiliteten knyttes også i utgangspunktet til repliserbarhet, som refererer til om en annen forsker som anvender de samme metodene kan komme frem til de samme funnene, som jeg for eksempel har kommet fram til i avhandlingen. Likevel er det er verdt å nevne at repliserbarhet i nyere litteratur ikke er et relevant kriterium innenfor kvalitative metoder (Thagaard, 2018, s. 187). Mine data er samlet inn gjennom semistrukturerte forskningsintervjuer og praktisk-estetisk undersøkelse, så jeg vil argumentere for at det kan være vanskelig for en annen forsker å få samme resultat som meg. På den ene siden kan en gjentakende gjennomføring med intervjuer resultere i som noenlunde samme resultater. På en annen side er alle informanter unike og nye meninger og synspunkter kan komme frem ved gjentakelse. Den praktisk-estetiske utforskningen ble også påvirket av intervjuvarene og handlet mye om mine refleksjoner, som fikk konsekvenser for mitt videre arbeid. Dermed vil også denne delen være vanskelig for en annen forsker å replisere. Derimot, ved å benytte dokumentanalysen for å innhente sekundæremperi gjennom utvalgte dokumenter og uttalelser som ligger offentlig, vil dette påvirke reliabiliteten og validiteten. De innhentede resultatene gjennom dokumentanalysen er i større grad realiserbare, dersom forskeren tolker de på samme måte, og de kan være med på å øke validiteten i avhandlingen ved å få et større omfang empiri å sammenligne og analysere opp i mott informantene mine sine uttalelser, kunnskaper og refleksjoner.

Oppsummering

Jeg har gjennom dette kapittelet gjort rede for og presentert avhandlingens vitenskapeteoretiske ståsted, kritisk realisme, og hvordan dette aktivt benyttes i avhandlingen. Jeg har presentert semistrukturert forskningsintervju, dokumentanalyse og research by design som forskningsmetoder i avhandlingen, og gjort rede for hvordan de brukes. Før jeg vurderte hvordan disse faktorene påvirker avhandlingens validitet og reliabilitet. Jeg vil nå gå over til å presentere innhentet empiri gjennom de utførte forskningsintervjuene og dokumentanalysen.

Presentasjon av fagfornyelsen og informantenes posisjonering

I dette kapittelet vil jeg legge frem empirien min. Innledningsvis vil jeg gi en kort oppsummering av fagfornyelsen og trekke frem tilbakemeldinger fra læreplanhøringene (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c) for læreplanen til Kunst og håndverksfaget, som er innhentet gjennom dokumentanalyse. Jeg velger å gjøre dette for å få en større og mer nyansert forståelse for hva lærere, institusjoner og skoler uttaler og mener angående fagfornyelsen. Jeg har holdt hovedfokus mitt på tilbakemeldinger gitt angående det samiske innholdet i læreplanen til Kunst og håndverk. Videre vil jeg presentere informantene mine, hvilken utdanning de har og hvordan de posisjonerer seg til det samiske innholdet i Kunst og håndverk, i LK20(Utdanningsdirektoratet, 2019a). Jeg vil så presentere dataen jeg har innhentet gjennom forskningsintervjuene, etter at de er analysert slik det ble beskrevet i delkapittelet *Analyse*, for å redegjøre for hvordan informantene posisjonerer seg i avhandlingen. Før jeg i neste kapittel presenterer den praktisk-estetiske undersøkelsen, som blir påvirket av empirien som blir presentert i dette kapittelet.

Fagfornyelsen og tilbakemeldinger på læreplanhøringer

I arbeidet med fagfornyelsen har det vært gjennomført to høringer, den første foregikk fra oktober til november 2018 (Utdanningsdirektoratet, 2018), og den andre fra mars til juni 2019 (Utdanningsdirektoratet, 2019c). Hvis en ser konkret på utviklingen av kompetansemålene som inneholder samisk tematikk gjennom høringsforslagene og frem til de fastsatte kompetansemålene i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) har det ikke skjedd store endringer. Den største endringen er, som nevnt tidligere, at de har endret kompetansemålet som opprinnelig inneholdt begrepet duodji: «Undersøke hvordan harde og myke materialer kombineres i duodji og lage eget produkt med samisk inspirasjon» (Utdanningsdirektoratet, 2018). Ellers har Utdanningsdirektoratet tenkt på progresjon gjennom begge høringsforslagene og det er veldig oppmuntrende å se at de har beholdt et kompetansemål som omhandler det samiske etter hvert årstrinn gjennom hele fagfornyelsen. I tillegg er det positivt at både naturmaterialer, tradisjonshåndverk, bruksgjenstander, klestradisjoner, gjenstander, kulturarv og kunst nevnes sammen med samisk/samisk håndverk i kompetansemålene (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Dersom en leser litt mellom linjene kan også flere av de andre kompetansemålene åpne opp for arbeid med samisk kultur og duodji, eller kombineres med kompetansemålene som konkret nevner samisk innhold.

Det var givende å se på tilbakemeldingene, spesielt innenfor mitt fokusområde, som kom inn gjennom høringene. Spesielt under første høringsrunde var det interessant at det hovedsakelig var skoler i samiske distrikter, Nasjonalt senter for samisk i opplæringen, Studieforbundet kultur og tradisjon og Faglig råd for design og tradisjonshåndverk som ikke var fornøyde med vektleggingen av det

samiske. Det disse har til felles er tilstrekkelig kunnskap om samisk kultur, og samtlige fokuserer på tradisjoner. De etterlyste immateriell kulturarv, historisk og kulturell innsikt gjennom praktisk arbeid med håndverkstradisjoner. Andre skoler rundt om i Norge, andre institusjoner og arenaer svarte at de syntes det samiske var godt representert uten å kommentere det ytterligere (Utdanningsdirektoratet, 2018). Under siste høringsrunde gikk mye av det samme igjen, og det ble påpekt at samisk kultur og tematikk nærmest nevnes som et påheng og at det ikke bør reduseres til en inspirasjonskilde for form og materialer uten å bli kontekstualisert. Begrepet *immateriell kulturarv*, som handler om levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap ble også etterlyst (Utdanningsdirektoratet, 2019c). Det er én kommentar fra første høringsrunde jeg ønsker å trekke frem som ble skrevet av en lærer på Kautokeino ungdomsskole, hen sier at:

[...] Det sies at alle skal ha kunnskap om Norges urfolk. Duodji er en stor del av den samiske kulturen og kulturarv. Vi mener at det er viktig at alle elever i Norge skal få kunnskap om, forståelse og respekt for samisk duodji. Alle elevene i norsk skole bør ha kunnskap om historien til duodji og samiske klestradisjoner. Vi trur at dette vil øke forståelsen og respekt, som igjen medfører til bedre kommunikasjon og relasjon mellom majoritet og Norges urfolk. Dette medfører til bedre forståelse for samene som igjen kan være med på å forebygge trakassering og mobbing mot samer (Utdanningsdirektoratet, 2018).

I begge høringsforslagene sine tilbakemeldinger (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c) var det et gjennomgående tema at flere lærere påpekte manglende kunnskap om samisk kultur og duodji. De ga uttrykk om at de ønsket at det skal bli mulighet for kursing av lærere i dette, for å sikre mulighet for faglig påfyll og slik ivareta tematikken i undervisningen. Flere lærere skrev også at de ikke har særlig kunnskap om samisk kultur og synes det kan være problematisk å lære bort samisk innhold på en profesjonell måte, samtidig som skolens ressurser ikke alltid strekker til. Det uttryktes også et ønske om læringsmidler og konkrete forslag til oppgaver det kan arbeides med innenfor samisk kunst og kultur, både tradisjonelt og med fokus på moderne samisk kunst og kultur. Det ble også påpekt at lærerutdannelsen og videreutdannelser er nøkkel for å sikre god kompetanse hos lærerne. Det kom også frem synspunkter fra de som ikke ønsker at samisk kultur skal ha en så stor plass i læreplanen for Kunst og håndverk, og det ble skrevet at det får en litt påtvunget plass og at det heller burde puttes inn under andre fag (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c). Noen er mer negative til det enn andre og én offentlig skoleansatt uttalte at:

Dette blir en kollektiv byrde for mangfoldet i Norge og burde bli noe kun de samiske ivaretar fordi det blir en unaturlig stor del i forhold til vårt samfunn i dag, i forhold til norske tradisjoner og andre minoriteter i landet er ikke tatt med (Utdanningsdirektoratet, 2018).

Jeg synes det var interessant å se hvilke tilbakemeldinger fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c), fikk angående det samiske innholdet i læreplanen, ut fra min egen vinkling på avhandlingen. Det kom tydelig frem både positive og negative syn på den økte vektleggingen, samt

usikkerhet til hvordan det skal gjennomføres i praksis, som er det jeg ønsker å undersøke gjennom denne avhandlingen. Jeg vil nå gå over til å presentere intervjuene jeg har gjennomført, og se om noen av de samme holdningene og tankene som ble uttrykt gjennom disse høringsrundene gjenspeiler seg hos mine informanter.

Presentasjon av intervjuene

Informantene

I denne delen av avhandlingen vil jeg presentere intervjupersonene og deres utdanning, samt se på hvordan de posisjonerer seg i forhold til og ser på samisk tematikk i Kunst og håndverk. Det var interessant å se hvordan de stiller seg til duodji i Kunst og håndverk og få et innblikk i deres tanker om den nye læreplanen, for deretter å se på tilbakemeldingene på LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), som ble presentert over. Alle intervjupersonene tilhører en av arenaene som ble presentert tidligere i avhandlingen under *Uvalg*. For de informantene som ønsket å være anonyme har jeg under anonymiseringen gitt intervjupersonene de fiktive navnene 'Trine', 'Maria', 'Nina' og 'Anna'. Jeg har valgt å gjøre det på denne måten for å beskytte deres identitet og samtidig kunne få en god flyt i avhandlingen. Den siste informanten, Gry-Kristina Fors Spein er en informant som jeg betegner som en ressursperson og ønsket derfor ikke å bli anonymisert, så hennes navn oppgis i avhandlingen (Vedlegg 7). Kunst og håndverkslæreryrket er et kvinnedominert yrke og jeg er klar over at dette vil synes i avhandlingen min da alle informantene mine er kvinner, men ut fra empirien jeg har hentet ut under analysen, tror jeg likevel ikke at skjevfordelingen vil ha så mye å si.

Informant 1 - Gry-Kristina Fors Spein

Gry Kristina Fors Spein har tatt hovedfag i duodji, har en master i kuratering og jobber med en doktorgrad i sløydpedagogikk. Hun har arbeidet med undervisning både på grunnskolen og i videregående, samt holder kurs i duodji, spesielt innen koftesyng. Det er også verdt å nevne at hun har vokst opp som to-kulturell, norsk og samisk, og har selv gått på samisk videregående skole i Kautokeino. Hun arbeider i dag for Midt-Troms Museum som seniorrådgiver, men er også kjøpt fri og jobber for Arran lulesamisk senter. Hun jobber også med å lage tre lærebøker i duodji for Solum forlag, i tillegg til at hun er med i arbeidet med å utforme nye læreplaner i fagfornyelsen i Duodji for Vg2 og Vg3 i videregående opplæring.

Gry-Kristina er en informant jeg plasserer i kategorien samisk kulturell arena, nettopp fordi hun er en ressursperson innenfor samisk kultur og duodji, samtidig som hun har etnisk samiske gener som gir henne en viktig stemme i avhandlingen. På en annen side er det vanskelig å skulle sammenligne hvilken opplæring hun fikk om samisk kultur og duodji opp mot de andre informantene sitt utdanningsløp. Det kan også være vanskelig å sammenligne henne med de andre informantene når det gjelder kunnskap om duodji og om de har arbeidet med samiske tematikk før, ettersom Gry-Kristina kan betegnes som en *duojár*, begrepsforklaringen ble utdypet i delkapittelet *Duodji*. Likevel

er hun positiv til at samisk kultur skal vektlegges mer i Kunst og håndverksfaget, og fortalte at:

Jeg har jo vært med å lage kjerneelementene, så jeg har jo stått veldig på at det skal med, så jeg synes at det er bra. Det er jo klart at det må komme flere læremidler, altså er det viktig at det blir utviklet læremidler.

Informant 2 – ‘Trine’

‘Trine’ er utdannet faglærer i design, kunst og håndverk, i tillegg har hun utdannelse innen spesialpedagogikk, sosialpedagogikk, spansk og karriereveiledning. Hun har jobbet som lærer i Kunst og håndverk i 14 år, og jobber fortsatt som lærer og rådgiver på ungdomstrinnet. Trine fortalte under intervjuet at hun ikke kan huske at hun fikk noen opplæring om samisk kultur eller duodji i sitt eget utdanningsløp. Hun fortalte at hun hadde en klassekamerat som var halvt etnisk samisk, som jobbet med samisk tematikk i en fordypningsoppgave, og at dette var det eneste innsynet hun fikk i samisk kunst og kultur. Videre fortalte ‘Trine’ at hun ikke savnet opplæring om denne tematikken i så ung alder, men at hun i ettertid savner det, når hun ser at det står i kompetansemålene og hun ikke har tilstrekkelig kompetanse innen det. Hun sa at hun er positiv til at det blir mer vedlagt i den nye læreplanen. Hun sa også følgende:

Jeg tenker at det skaper en slags positiv tvang til å sette seg inn i det, hvor jeg tenker at det blir enda mer relevant å arbeide med det tverrfaglig, siden det også er nevnt i de nye læreplanene. Mer fordypning, mer tverrfaglig, mer prosjektbasert og da blir det kanskje lettere å bruke hverandres kunnskaper på huset og finne ut av hvordan man også kan putte dette med de samiske tradisjonene inn i flere fag.

Informant 3 – ‘Maria’

‘Maria’ er utdannet faglærer i design, kunst og håndverk og er i tillegg utdannet grafisk designer. Hun har jobbet som Kunst og håndverkslærer i litt over ett og et halvt år, og underviser på hele mellomtrinnet. ‘Maria’ fortalte at hun fikk veldig liten opplæring om samisk kultur og duodji i sitt eget utdanningsløp, men husket at de hadde en fire timers forelesning med de samiske veiviserne. Hun påpekte at denne forelesningen var informativ og interessant, men hun skulle ønske hun kunne fått mer kompetanse. Hun savnet spesielt kompetanse innenfor kunsthåndverket, spesielt den praktiske biten og hvordan en konkret kan bruke dette i undervisning. Med tanke på at hun tok en faglærerutdanning som handlet mye om det praktiske, sier hun at hun skulle ønske opplæringen var mer relevant for Kunst og håndverksfaget. ‘Maria’ er positivt innstilt til at det samiske er styrket i den nye læreplanen for Kunst og håndverk, og sa at:

Jeg synes at det er veldig bra. Vi har jo et samfunn hvor man hele tiden skal inkludere, vi har mange kulturer og man skal ta hensyn, og tidligere har vel ikke samene, vårt eget urfolk, vært dem vi

nødvendigvis har inkludert mest? Selv om de er så nært, så har vi muligens vært mer opptatt av å inkludere andre kulturer.

Informant 4 – ‘Nina’

‘Nina’ har faglærerutdanning i forming og en master i praktisk kunnskap, i tillegg har hun grunnfag og mellomfag i kunsthistorie. Hun har jobbet i skolen siden 1984, men hadde et opphold hvor hun arbeidet med formidling av samisk kunst og startet kulturskole. Nina jobber nå som lærer i Finnmark og på hennes arbeidsplass er undervisning i duodji tredelt: garraduodji (hardsløyd), liinaduodji (tekstil) og tevdnen (tegning), hvor hun har ansvar for tevdnen. Hun underviser både på småtrinnet og mellomtrinnet, og selv om hun ikke underviser i de mest tradisjonelle duodji-teknikkene, som jeg hovedsakelig har fokus på, hadde hun mye interessant kunnskap å dele og mange synspunkter om duodji. Det er verdt å nevne at Nina ikke er etnisk samisk, hun kommer opprinnelig fra Østlandet. Så det å høre hvordan det har vært for henne å flytte nordover for å bli lærer i duodji, var meget spennende og relevant.

‘Nina’ sitt svar på hvordan hennes opplæring om samisk kultur og duodji i eget utdanningsløp var kort og konsist: «Ingenting». Hun visste at hun skulle flytte nordover og fortalte at hennes lærer også var klar over dette, men at det likevel var det absolutt ingenting som knyttet opp mot samisk kultur. Hun fortalte også at hun ikke visste at det fantes samiske mennesker som hørte til i fylket hun bodde i og var sjokkert over at dette ikke hadde vært et tema på skolen. Hun fikk først informasjon om dette i voksen alder når hun arbeidet med mastergraden sin, noe som gjorde at hun ønsket å belyse dette og begynte å formidle samisk kunst. ‘Nina’ er glad for at samisk forhold nå er styrket i læreplanen og uttalte at:

Det var på tide! Men så spørs det om det er nok. Jeg ser det som et tap for alle norske elever rundt omkring i Norge at de ikke får mer kunnskap om vår urbefolkning.

Informant 5 – ‘Anna’

‘Anna’ er utdannet grunnskolelærer 1-7. trinn og har 60 studiepoeng i Kunst og håndverk, i tillegg har hun en mastergrad i Fagdidaktikk: kunst og design. Hun jobber som kontaktlærer på småskoletrinnet og har undervist i Kunst og håndverk i to og et halvt år. I likhet med flere av de andre informantene fortalte også ‘Anna’ at hun fikk svært lite opplæring om samisk kultur og Norges urfolk i sitt eget utdanningsløp, men de var innom tematikken i samfunnsfag, som hun også har undervisningskompetanse innenfor. I tillegg fortalte hun at hun egentlig ikke kan huske noe om samisk kultur eller duodji i fra sin egen grunnskolegang, noe som var interessant å høre. På spørsmålet om hun savnet opplæring i duodji hadde hun et meget godt og utfyllende svar hvor hun sa at:

Jeg synes det er trist at man lærer så lite om en kultur som foregår i samme land som man bor i og skulle ønske at jeg hadde mer kjennskap til tradisjoner. Samisk er i stor grad også en del av det norske og burde få en større plass i utdanningsløpet.

Hun er veldig positiv til at det skal legges mer vekt på samisk innhold både i Kunst og håndverk og i andre fag:

Jeg synes det er kjempeflott! Det som er den største utfordringen er at jeg tror det er mye manglede kunnskap. Mange føler nok at de ikke vet noen ting om samisk håndverk og det gjør at mange velger enklere løsninger eller til og med nedprioriterer målene.

Informantenes posisjonering

I presentasjonen av intervjupersonene har jeg presentert deres utdanning og arbeidserfaring. Jeg har gjort rede for deres erfaring med samisk kultur og duodji fra deres eget utdanningsløp, samt annen relevant informasjon, for eksempel at Gry-Kristina representerer en etnisk samisk sin stemme i avhandlingen. Jeg har også presentert hvordan de stiller seg til at samisk tematikk vektlegges mer i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) med eksplisitte mål og at alle stilte seg positivt til denne strukturelle endringen. Det kommer også frem flere viktige perspektiver ved undervisning om samisk kultur og duodji gjennom intervjuene og jeg velger derfor å redegjøre for disse gjennom kategorier jeg har trukket frem gjennom analysen for å få en helhetlig oversikt. Kategoriene har jeg valgt å dele det inn i er som følger:

- *Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk*
- *Bevisstgjøring*
- *Ressurser*
- *Aktualisering*

Jeg har valgt disse kategoriene fordi de omfavner mesteparten av den viktigste og aktuelle informasjonen informantene presenterte gjennom sine intervjuer, med tanke på problemstillingen min. Dette gjør også at jeg får sett på vektleggingen deres av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk, deres likheter og ulikheter, og deres forskjellige nivåer av kunnskap innen samisk kultur og duodji kommer frem. Deres geografiske plassering blir fremtredende her, samtidig som deres enighet om tematikken belyses gjennom viktigheten av bevisstgjøring, og deres ønske om og etterlysning av ressurser innen tematikken. Gjennom aktualisering kommer deres tanker og tips til hvordan samisk kultur og duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverksfaget.

Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk

Gjennom intervjuene ønsket jeg å få et innblikk i hvordan samisk tematikk og duodji vektlegges og gjennomføres i Kunst og håndverk og hvordan det kan aktualiseres. Dette innblikket fikk jeg gjennom

flere av intervju spørsmålene mine, spesielt gjennom spørsmålet som omhandler hvordan informantene integrerer samisk kultur og duodji i sin egen undervisning. Dette var en viktig faktor for å se på mulig aktualisering av tematikken. Som nevnt ovenfor, sa 'Anna' at hun tror det er mye manglende kunnskap blant lærere og at det kan medføre til nedprioritering av kompetansemålene som omhandler samisk tematikk. Under *presentasjon av intervjuene* kom det frem at fire av de fire lærerne jeg intervjuet savnet opplæring om samisk kultur og duodji i eget utdanningsløp innenfor Kunst og håndverksfaget. I tillegg påpekte flere lærere at de hadde manglende kunnskap om dette gjennom tilbakemeldingene på fagfornyelsene og ønsket mulighet for faglig påfyll, noe som støtter opp under 'Anna' sin anelse.

Vektleggingen av duodji og samisk tematikk i Kunst og håndverk var veldig forskjellig fra informant til informant. For 'Nina' er det en naturlig del av undervisningen ettersom hun underviser i ett av Duodji-fagene i Finnmark, men påpekte at hun må bruke tid til å planlegge for å få det inn i undervisningen. For Gry-Kristina var det også en naturlig del å trekke inn i undervisningen da hun jobbet med det, men er fremdeles i dag en naturlig del av hennes arbeid. Hun kommer med flere gode innspill til aktualisering av duodji i skolen, noe som jeg vil komme tilbake til. På den andre siden har vi for eksempel 'Trine' som aldri har arbeidet med dette før. 'Trine' sa selv at hun ikke har noe kunnskap om det og innrømmer at hun egentlig ikke vet hva duodji er. Både 'Maria' og 'Anna' har vært opptatt av å integrere samisk kultur i sin undervisning, men begge synes det har vært utfordrende å jobbe med. 'Maria' etterlyste ressurser og inspirasjon, og fortalte at:

Nå legges det vekt på at vi skal undervise i det, men burde det ikke da følge med en eller annen form for inspirasjon?

'Anna' er inne på det samme under sitt intervju og trekker frem et annet viktig poeng om at:

Mye av det jeg hadde hatt lyst til å prøve ut krever en viss forkunnskap og er kanskje litt for avansert for barn [...], jeg synes ellers at det er spennende og jeg føler at jeg selv er med på å lære nye ting.

Dette med å lære nye ting og synes det å lære noe nytt er spennende, vil jeg si er viktig når det kommer til undervisning om samisk kultur og duodji. Nettopp fordi jeg har fått et inntrykk gjennom intervjuene og tilbakemeldingene på fagfornyelsen sine læreplanhøringer om at det er manglende kunnskap blant lærere, og eneste måten å fylle dette hullet på er ved å innhente kunnskap selv gjennom de midlene som finnes i dag, med mindre det skjer en endring. 'Maria' nevnte også at det kan være en avansert tematikk å jobbe med, spesielt med tanke på at det er store klasser hvor elevene ofte kan være utålmodige. Hun har forsøkt å bruke runebommer som inspirasjon for skapende arbeid, men opplevde at elevene var lite engasjerte og skulle gjerne heller ha arbeidet med naturmaterialer og duodji. Igjen ser hun dette som avansert, og hun er redd for at mye tid og materialer vil gå til spille. Hun synes også det er litt utfordrende å skaffe materialer. 'Maria' sa at:

Jeg tenker at noe av det som er bra med duodji er at det er kvalitet, det er naturmaterialer og det er god utnyttelse av ressurser. Men alt dette, hvis det skal brukes i skolen, er kjempedyrt.

‘Anna’ påpekte det samme og sa at nettopp det er en av faktorene som gjør det vanskelig å drive med i skolen: kostnad og tilgjengelighet av materialer, i tillegg til kunnskap. ‘Anna’ har i likhet med ‘Maria’ også brukt runeboomme som utgangspunkt for undervisning, i tillegg har hun jobbet med fletteteknikker, ved å flette bånd i samiske farger i forskjellige vanskelighetsgrader. Skolen ‘Anna’ jobber på har også arrangert tverrfaglig dag med samisk kultur som tema, som kan være en god måte å integrere samisk tematikk på, samtidig som elevene får forbindelser gjennom flere fag. Etter eget minne fra grunnskolen og innspill fra medstudenter, stilte jeg også spørsmål om de synes at det å tegne det samiske flagget dekker undervisningsbehovet om samisk tematikk i Kunst og håndverk. Dette gjorde jeg fordi jeg selv og flere medstudenter ikke husker å ha hatt noe mer om samisk tematikk enn å tegne det samiske flagget rundt 6. februar, slik at det har oppstått et rykte om at dette er måten det samiske dekkes på i Kunst og håndverk. Alle mine informanter var veldig tydelige på at de ikke syntes dette dekker undervisningsbehovet, og flere av dem sa at dette heller kan gjennomføres som en ekstraoppgave. ‘Trine’ sa følgende om dette spørsmålet at:

Jeg føler at det går på lik linje med at man på 17. mai får tegne flere flagg som symboliserer alle elevene i klassen. Jeg føler ikke at det har noe med det å lære om samisk kultur å gjøre.

Altså var vektleggingen og kunnskapen om samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk ganske forskjellig for alle informantene, men de var enige om at de tror at manglende kunnskap kan være en årsaksforklaring til dette. De etterlyste også alle hjelpemidler til undervisningen slik at de kan få hjelp til å aktualisere dette, da de synes det er et viktig tema å inkludere. Jeg vil nå presentere noen av de viktige argumentene informantene nevner til hvor bevisstgjøringen om samisk kultur og samisk folk som urfolk er viktig i skolen og samfunnet.

Bevisstgjøring

Dette med bevisstgjøring ser både jeg og informantene mine på som viktig. Samisk tematikk burde vært en naturlig og vektlagt del av undervisningen, på samme måte som for eksempel fargelære. At elever kan risikere på lik linje som ‘Nina’ å ikke vite om det finnes samiske mennesker i eget fylke før i voksen alder blir feil i dagens flerkulturelle og inkluderende samfunn. Som ‘Trine’ sa under sitt intervju:

Er det jo viktig at man også kan få lov til å være samisk selv om man ikke bor i nord. At man normaliserer dette, for at det skal bli mindre «oss og dem».

Både Gry-Kristina og 'Nina' påpekte det samme, og de begge henviste til Hans Majestet Kongens tale (Det Norske Kongehus, 1997) hvor han tydelig sa at Norge er bygd på territoriet til to folk, dermed er det viktig å bevisstgjøre elevene på dette. Gry-Kristina og 'Nina', som begge arbeider med duodji i samiske områder, mener at det burde vært naturlig å lære om samisk folk og samisk kultur i den norske skolen. 'Anna' sa noe av det samme:

Det er viktig at elevene er klar over at det også i Norge finnes en urbefolkning. Det er en del av det å leve sammen at vi har kjennskap til hverandres kultur og tradisjoner. Ved å gi alle undervisning om det samiske kan man også være med på å minske stigmaet som de eldre generasjonene har følt på.

Gry-Kristina og 'Nina' snakket begge også om at det fremdeles finnes masse stigmatiserende holdninger mot det å være etnisk samisk i vårt samfunn. Hvor mange for eksempel tror at alle samiske mennesker bor midt på vidda og driver med reindrift, fortalte Gry-Kristina, men dette er helt feil. Det er viktig at korrekt informasjon blir videreført da det er snakk om likeverd og ikke bare likestilling, poengterte 'Nina'. På en annen side sa 'Maria' at vi som er lærere i Kunst og håndverk har mye ansvar, men hun synes at det viktigste er først og fremst å få frem det håndverksmessige i Kunst og håndverk. Det at samisk kultur og folk er og har vært undertrykket, fornorskingsprosessen, assimileringen, og så videre, burde vært et større tema i andre fag, slik at elevene har den kunnskapen før de kommer til denne tematikken i Kunst og håndverk.

Hvordan en skal formidle denne informasjonen til elever i forskjellig alder kan være utfordrende, så et av spørsmålene jeg videre stilte til informantene mine var hvordan vi som undervisere kan gi økt kunnskap om det norske urfolket og deres særegenhet, samtidig som en holder på deres nasjonale identitet. Jeg hadde selv besøk av de samiske veiviserne i eget utdanningsløp, og dette spørsmålet har sitt utspring fra at veiviserne sa de ønsket å vise at de også var nordmenn i tillegg til urfolk. Alle lærerne i Kunst og håndverk syntes dette var et vanskelig spørsmål å svare på, men de syntes det inneholdt et viktig, men utfordrende poeng. 'Anna' fortalte at:

Det er vel det som ofte skjer, at man skal lære om forskjellene først og fremst og kanskje man må tenke mer over hvordan man fremstiller det.

'Trine', som nevnte at vi må passe på at det ikke blir «oss og dem» i undervisningen, sa også at det er et viktig poeng å få frem at de har samme nasjonalitet som oss og er nordmenn. Både 'Trine', 'Maria' og 'Anna' syntes det samme, men de mente alle også at de følte det er et tverrfaglig perspektiv hvor en bør samarbeide for å formidle korrekt kunnskap. Gry-Kristina poengterte også at det er viktig med korrekt kunnskap, og at når en skal formidle duodji i en norsk skole, arbeider en med en helt annen kultur. Hun poengterte også at det finnes store kulturelle forskjeller, selv om en har samme nasjonalitet. Hun fortalte at for samisk folk handler det mye om identitet og språk, men siden det er veldig mange samiske mennesker som har mistet språket sitt, vil for eksempel duodji være en like viktig faktor for samisk identitet som språket er, noe hun selv har følt på. Båndet mellom håndverks-

tradisjoner og etnisk identitet er viktig, og dette gjelder for de fleste urfolk. Janne Beate Reitan (2007) skrev også om dette i sin doktorgradsavhandling *Improvisation in tradition*. Dermed er duodji en fin måte å knytte sin identitet til samisk kultur på og Gry-Kristina pleier å beskrive det som følgende:

Du er en same fra norsk side, vi bor i Norge og snakker norsk, men det er to helt forskjellige kulturer.

Alle informantene mine virket enige om at det er viktig å bevisstgjøre eleven om Norges urbefolkning på en likeverdig og korrekt måte, slik at en kan bidra med å redusere fordommer. Vi lever sammen som et folk og derfor er det viktig å ha kjennskap til hverandres kulturelle forskjeller. Det kom også frem at fokuset i Kunst og håndverk burde være det håndverksmessige, og her følte lærerne i Kunst og håndverk at de mangler relevante hjelpemidler og ressurser, som jeg nå vil presentere nærmere og se på hva informantene uttalte angående dette.

Ressurser

Som nevnt tidligere var dette med ressurser, læringsmidler og inspirasjon gjennomgående i alle intervjuene, selv om det ikke var et spesifikt spørsmål, og på dette punktet fikk Gry-Kristina en viktig stemme på grunn av sin bakgrunn. Gry-Kristina, som har en litt annen posisjon enn de andre informantene, har arbeidet for at det samiske skal fremmes i læreplanen. Hun sa at:

Det å kunne føle og kjenne på materialer er viktig, men jeg vet jo at utfordringen er jo å kunne skaffe materialer. Så jeg jobber litt med det å kunne få laget materialpakker og fått noen til å produsere materialpakker man kan kjøpe til skolen. [...] Jeg har laget et hefte for Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen og det burde kanskje vært laget flere hefter. Det er egentlig et veldig fint hefte når man skal jobbe i grunnskolen, hvor det er mange lette eksempler og det er jo en metode og måte å bruke duodji på i undervisning.

Dette heftet har jeg nevnt tidligere under delkapittelet *Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring*, men jeg har fått et inntrykk av at veldig få er klar over at det eksisterer et slik veiledningshefte tilpasset grunnskolen. Det skulle selvsagt eksistert flere ressurser, spesielt tilpasset den nye læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), ettersom samisk tematikk er eksplisitt styrket i kompetansemålene i Kunst og håndverk. Det kommer tydelig frem både gjennom intervjuene og tilbakemeldingen til fagfornyelsen at det trengs. 'Maria' fortalte at:

Vi bør absolutt satse mer på duodji i Kunst og håndverk, men det er en forutsetning at vi da får de rette ressursene.

Da er det også viktig at de ressursene som finnes opplyses bedre om, som for eksempel veiledningsheftet *Duodji i grunnskolen* (Spein & Jenssen, 2016) eller de samiske veiviserne. Dette var et annet spørsmål informantene fikk, om de hadde kjennskap til de samiske veiviserne og kunne vurdert å benytte seg av denne tjenesten for å prøve å få klarlagt hvor godt informert de var om ressursene som eksisterer. Av lærerne som underviser i Kunst og håndverk, 'Trine', 'Maria' og 'Anna', hadde både 'Maria' og 'Anna' hørt om de samiske veiviserne, men var ikke kjent med tjenesten. 'Trine' hadde aldri hørt om de før, men var positiv til tjenesten og sa at hun kunne tenke seg å benytte seg av dem for å kunne dekke de kunnskapshullene hun har som lærer. 'Trine' sa også at:

Jeg føler at det kan være et minefelt å begi seg ut på, og da må man kanskje få noen på besøk som kan fortelle oss hva som er viktig å ta vare på, slik at vi kan forstå grunntanken i det.

Det var en gjennomgående usikkerhet blant lærerne i Kunst og håndverk angående ressurser og hva en kan jobbe med, hva som er greit når det gjelder materialvalg, det etiske og tilpasninger, men de var alle enige om at respekt og kvalitet er viktig for duodji. Gry-Kristina og 'Nina' var også tydelige på at respekt og kvalitet er viktig, men 'Nina' understreker at det viktigste i bunn og grunn er at elevene lærer om samisk kultur og duodji. De var begge åpne om at det å la seg inspirere eller bytte ut materialer, så lenge det gjøres med hensyn, blir godt begrunnet og at en opplyser elevene om det er greit. Det viktigste er å unngå å vise likegyldighet og på den måten trække på kulturen, fortalte 'Nina', som jobber i Finnmark. Hun sa at:

En skal ikke være så redd for å gjøre noe galt. Og hvis det blir galt, les og lær av egne feil [...] Og ta denne undervisningen like alvorlig som annen undervisning.

Dette er et viktig poeng som alle burde ta med seg inn i undervisningen, selv om det er mangel på ressurser, læringsmidler, inspirasjon, og at det muligens er dårlig informasjon om de ressursene som eksisterer. Med dette som grunnlag vil jeg nå gå over til å se på hvordan samisk kultur og duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk og hvordan informantene så for seg å gjennomføre det.

Aktualisering

Gjennom å se på vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk, samt bevisstgjøring og ressurser fikk jeg et innblikk i hvordan det vektlegges og tenkes på i faget. Videre stilte jeg dermed spørsmålet om de har noen tanker om hvordan de selv kan integrere og gjennomføre duodji i Kunst og håndverk. På denne måten fikk jeg høre om de har noen ytterligere tanker om hvordan de spesifikt kunne tenke seg å jobbe med duodji. 'Nina', som jobber i Finnmark, sa tydelig at det er viktig først å finne kunnskap, og så ta med respekt inn i undervisningen. Dette med respekt var det gjennomgående enighet om og blant informantene. 'Maria' var inne på det samme og sa at:

Jeg ville satt meg helt inn i hva en burde lære med tanke på samisk kultur, men det er ikke greit å sitte og lage søppel når vi skal informere elevene om tematikken. Når noe av det samene kan være stolte av er kvalitet og bærekraftige materialer.

Hun påpekte igjen utfordringen med kvalitetsmaterialene som kreves for tradisjonell duodji, men sa hun kunne tenke seg, på samme måte som 'Anna' har gjort, å arbeide med fletteteknikker slik at elevene lærer noe av det håndverksmessige. 'Trine' tenker også på materialbruken og foreslår at hun kunne forsøkt å bruke duodji som inspirasjon slik de andre to har gjort, ved å modernisere det på en måte, eller bruke et mønster som inspirasjon. 'Nina', som har ansvar for duodji-faget tevden (tegning) på sin skole, foreslår at en også kan bruke samiske kunstnere eller samisk arkitektur som inspirasjon, og også se på muligheten for å jobbe todimensjonalt med tematikken slik hun selv gjør. Hun poengterte også at enkelte teknikker kan ivaretas, selv om en ikke gjennomfører hele prosessen ved et duodji-produkt. For eksempel, dersom en jobber i barneskolen kan en ikke sy et helt plagg, men kan velge ut en liten del av det og lære teknikken.

'Trine' sa også at hun ser for seg muligheten for å gjennomføre et tverrfaglig opplegg, noe også alle de andre informantene gjorde, men poengterte at det krever planlegging. De hadde alle noen tanker om hvilke fag de kunne samarbeidet med. Gry-Kristina foreslo både Matematikk, språk, Samfunnsfag, Naturfag, og Mat og helse. Det er mange muligheter, men det er opp til skolen og læreren hvordan de velger å løse dette. Kanskje en kan ta en tverrfaglig dag, slik 'Anna' sin skole har gjennomført, eller så nevnte hun også at hun kjenner til noen som hadde arrangert tverrfaglig uke. 'Anna', som har arbeidet litt med duodji på småskoletrinnet, trekker også igjen fram dette med ressurser, som viser seg å være meget gjennomgående i alle intervjuene, og sa angående tanker om integrering av duodji i Kunst og håndverk at:

Jeg kunne nok utfordret meg selv litt mer, men finner det veldig utfordrende å finne gode ressurser på hva man kan lage og gjøre med mindre barn og som ikke krever mye spesialutstyr.

Dette med materialer, ressurser og kunnskap blir igjen tatt opp når det er snakk om hvordan duodji kan aktualiseres i skolen, men de er alle positive til aktualiseringen. Jeg har tidligere i avhandlingen nevnt noen av de ressursene som eksisterer i dag og som kan benyttes for aktualisering, men det er muligens ikke nok eller så er de som nevnt tidligere ikke opplyst godt nok om. Angående aktualisering spurte jeg også informantene mine om de kunne vurdert å integrere duodji når de arbeidet med bærekraft, som nå også er et tverrfaglig tema i skolen. Både 'Nina' og Gry-Kristina sa at samisk kultur er ypperlig med tanke på å integrere bærekraft, og trakk frem dyreetikk, reindrift og materialinnsanking. De sa begge at dette er et veldig viktig punkt i samisk kultur og poengterte at det å ta hensyn til naturen er sentralt, hvor de trakk frem reindriften og bruken av rein som eksempel, samt å ta hensyn i prosessen med innhenting av materialer og ikke sanke mer enn det en har brukt for. 'Anna' var også inne på dette og sa at:

Det første jeg tenker på er materialvalg og utnyttelse av det naturen gir oss. Kjennskap til hvordan man kan bruke alt på et dyr for å produsere ting man trenger og ting som er fint er noe som er veldig spennende.

Alle Kunst og håndverkslærerne var opptatt av bærekraft, men ingen av dem har spesifikt jobbet med duodji og bærekraft. 'Trine' fortalte at hun er opptatt av at elevene skal jobbe med ekte og bærekraftige materialer minst en gang i året, men dette blir som regel et dyrt prosjekt. Ellers har hun ofte fokus på redesign når det gjelder bærekraft. Både 'Trine' og 'Maria' trakk frem at kvalitetsmaterialer koster mye. 'Maria' sa at det derfor er en forutsetning at disse materialene blir behandlet bra og at oppgaven blir godt gjennomført. Hun sa hun kan forsvare kostnaden hvis elevene jobber flittig over lengre tid, men hun følte ikke at elevene er helt der og fryktet derfor at mye materialer og tid hadde gått til spille, noe som ville resultere i at det ikke blir så bærekraftig.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg presentert tilbakemeldinger på fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c), avhandlingens informanter, deres utdanning, hvordan de inkluderer samisk kultur og duodji i egen undervisning, og hvordan de posisjonerer seg til det samiske innholdet i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Det var interessant å se at alle informantene stilte seg så positivt til at det samiske er styrket i den reviderte læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Interessant var det også at de følte det er var en viktig tematikk å vektlegge mer i undervisningen, selv om de som underviser i Kunst og håndverk syntes det var utfordrende. Mange av de synspunktene som kom frem gjennom tilbakemeldingene på høringsforslagene (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c) til LK20, var også gjennomgående i mine egne intervjuer. Dette gjelder spesielt etterspørselen etter den kunnskapen som flere av informantene mine følte de manglet, og ønsket om ressurser, læringsmidler og inspirasjon. Jeg vil nå gå over til å presentere min praktisk-estetiske undersøkelse, som er blitt påvirket av intervjuresultatene. Senere i avhandlingen vil jeg komme tilbake til intervjudataen min, og drøfte mine egne tolkninger opp mot relevant teori, i tråd med kritisk realisme, samt se etter årsaksforklaringer og muligheter for aktualisering i tråd med problemstillingen min.

Praktisk-estetisk undersøkelse

I dette kapittelet vil jeg presentere mitt praktisk-estetiske arbeid, og jeg vil diskutere hvordan jeg har fungert som en informant i eget arbeid gjennom min egen kunnskapsutvikling og kunnskaps-tilegnelse. Jeg vil også presentere de ulike produktene, teknikkene og tradisjonene jeg har fokusert på innenfor duodji, samt undersøkelsen min av disse, ut fra egne praktiske erfaringer og informantenes intervju-svar. Dette vil gjøre at jeg kan diskutere hvorvidt duodji-produktene i sin helhet, teknikkene, eller materialene, egner seg for undervisning i grunnskolen. Dette gjør at jeg kan undersøke og diskutere muligheter for aktualisering av praktisk arbeid med duodji i skolen.

Informant i eget arbeid

Som nevnt tidligere i avhandlingen er den praktisk-estetiske undersøkelsen påvirket av intervju-svarene og egen utforskning. Læringskurven min har vært bratt, og jeg har forsøkt å lære meg tradisjonelle duodji-teknikker på egen hånd ved hjelp av faglitteratur og de ressursene jeg har funnet underveis. Jeg har forsøkt å ha et fagdidaktisk blikk på hele prosessen ved hjelp av *reflection-in- og on-action* (Schön, 1983), hvor jeg har skrevet refleksjoner og notater både underveis og etter avsluttet arbeid, som har påvirket prosessen videre. Jeg vil derfor diskutere for at jeg vil fungere som en informant i egen forskning gjennom eget praktisk-estetisk arbeid, ettersom jeg er utdannet faglærer i design, kunst og håndverk og ikke har fått rikelig opplæring om samisk håndverk og kultur i mitt eget utdanningsløp. Alle informantene mine nevnte at det var mangel på eller uttrykte et ønske om ressurser, inspirasjon eller konkrete læringsmidler innenfor tematikken. Dette har fungert som en stor inspirasjonskilde for meg, som førte til at jeg har undersøkt flere materialer og teknikker for å finne ut av hvordan duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk, og hvilke teknikker og materialer som kan benyttes. Det finnes utallige kreative måter en kan bruke samisk kultur og duodji på som inspirasjon, og jeg valgt å begrense meg, ved å ikke utforske alle mulige måter en kan bruke duodji eller samisk kultur på som inspirasjonskilde til todimensjonalt arbeid, for å skape noe nytt og så videre. Jeg har valgt å begrense og spisse fokuset mitt til det mer tradisjonelle og håndverksmessige innenfor duodji.

Som forklart tidligere, finnes det mange normer og tradisjoner som omfatter holdninger til teknikker, materialer og estetisk utførelse innen duodji. Jeg har valgt å forsøke å forholde meg til disse normene og til tradisjonsbegrepet, ved å hovedsakelig å ta i bruk de tradisjonelle teknikkene og materialene som brukes i duodji under egen kunnskapstilegnelse. Jeg vil også ut ifra informantenes svar undersøke enkelte materialalternativer som kan benyttes, men hvor grensen går med å bruke nye materialer med en tradisjonell teknikk er vanskelig å si. Jeg står heller ikke i noen posisjon til å uttale meg om det, så jeg tar utgangspunkt i innhentet empiri her. Jeg vil heller ikke undersøke hvordan duodji kan brukes på nye måter eller hvorvidt det er aktuelt å forholde seg strengt til normene og tradisjonene når det er snakk om å skape noe nytt.

Når jeg nå vil presentere mitt praktisk-estetiske arbeid har jeg valgt å fordele det mellom de to hovedtypene av håndverk jeg tidligere har presentert i den teoretiske forankringen under delkapittelet *duodji*, myk duodji og hard duodji, hvor jeg innenfor disse kategoriene har utforsket flere forskjellige duodji-produkter og teknikker. Jeg har valgt å vektlegge både myk og hard duodji i min undersøkelse, noe jeg er klar over at har et stort og omfattende omfang, hvor jeg har vært litt overentusiastisk. Likevel har jeg valgt å forsøke å utforske mest mulig og isteden for å begrense meg til enten hard eller myk duodji, har jeg valgt å begrense meg til et utvalg av tradisjonelle duodji-produkter og teknikker jeg ser som relevante, og gjennomførbare i skolesammenheng. Jeg er også opptatt av et elever skal få arbeidet i et bredt spekter av materialer, hvor både myke og harde materialer blir prioritert, slik at de får utviklet en bredere materialkunnskap.

Gjennom prosessen har jeg arbeidet med *research by design* som metode, som er nærmere presentert i kapittelet *Research by design*. Her har jeg arbeidet etter de tre fasene som er blitt presentert, samtidig som jeg har reflektert både in-action og on-action. Den første fasen, *pre-design*, er felles for alle produktene og teknikkene jeg har arbeidet med. Her har jeg forsøkt å få en forståelse for hvordan ting skal eller kan gjennomføres, både med tanke på den praktiske utførelsen og det teoretiske. Den andre fasen, *design*, er som sagt selve hjertet i prosessen, hvor selve den praktisk-estetiske utførelsen skjer. I dette stadiet er også utforskningen som ble innhentet gjennom pre-designfasen, og designprosessen sammenvevd kontinuerlig. Det er denne delen av prosessen som vil synliggjøres i størst grad når jeg nå skal presentere det praktisk-estetiske arbeidet. Den siste fasen, *post-design*, vil også synliggjøres noe i kapittelet og avslutningsvis i kapittelet, da jeg vil presentere hva jeg har produsert og få muligheten til å si noe om hvordan det kan knyttes opp til problemstillingen. Denne fasen og noen utdrag fra den praktisk-estetiske undersøkelsen vil også inkluderes og komme frem i drøftingen senere i avhandlingen.

Myk duodji

Samisk kaffepose

Bilde 8. Kaffepose i reinskinn og ullklede, dekorert med tinntrådbrodering i kobbertråd..

Bilde 9. Kaffepose i reinskinn og ullklede, dekorert med tinntrådbrodering.

Dette praktisk-estetiske arbeidet er fra emnet MEST4320 Prosjekt i praksis i første år av masterutdanningen, hvor jeg undersøkte den samiske kaffeposen (Bilde 8, 9). Ettersom jeg allerede har arbeidet med dette produktet har jeg valgt å ikke gjenta arbeidet, men heller henviser til mine tidligere arbeider. Jeg har valgt å inkludere den samiske kaffeposen som et tillegg i det praktisk-estetiske arbeidet i avhandlingen fordi jeg tilegnet meg mye kunnskap om tinntrådbrodering og sammenføring av skinn. I tillegg regner jeg dette prosjektet som en inngangsdør til mitt arbeid med duodji og samisk kultur i Kunst og håndverk. I tillegg er dette et duodji-prosjekt som jeg vil si egner seg godt i undervisningssammenheng, hvor elever kan få arbeide med bærekraftige naturmaterialer, sammenføring, ornamentikk og tradisjon. Den samiske kaffeposen i sin helhet vil jeg si kan egne seg som et gjennomførbart større prosjekt for de eldre elevene, men enkelte elementer og teknikker kan også hentes ut og benyttes på lavere klassetrinn. Til eget arbeid brukte jeg mønsteret og fremgangsmåten jeg fant på nettsiden *Tre stammers møte* (Båhl, 2006) som inspirasjon.

Samisk veske

Bilde 10. Nanna-veske i reinskinn, dekorert med 'Nanna-broderi' i tinntråd.

Bilde 11. Nanna-veske i lammeskinn (under arbeid), dekorert med tinntrådbrodering.

Den neste duodji-teknikken jeg valgte å undersøke var en samisk veske (Bilde 10,11), hvor jeg hovedsakelig har hentet mønster, fremgangsmåte og inspirasjon til denne duodji-teknikken fra Mona Callenberg (1998) sin bok, *Tinntrådbrodering: beskrivelser og mønster for armbånd, smykker og andre ting*. Callenberg (1998) kaller denne veskemodellen for *Nanna*, og den blir tradisjonelt laget av sisti, reinskinn, men kan ha innslag av andre tekstiler på lik linje med den samiske kaffeposen. Vesken har ofte ornamentikk eller dekorative elementer brodert med tinntråd, en føret innside, en rundflettet skulderreim i sisti, og en reinhornskapp for lukking. Jeg valgte å utforske dette duodji-produktet fordi det inneholder mange likheter med den samiske kaffeposen. Både produktet i sin helhet og enkelte teknikker brukt i duodji-prosessen kan være aktuelle for bruk i skolen.

Innledningsvis i denne delen av den praktisk-estetiske undersøkelsen forholdt jeg meg strengt til normene og tradisjonene. Jeg begynte med å lage en veske i sisti, med «nanna broderi» brodert, brodert med tinntråd på ullklede (Bilde 10). Under hele prosessen fulgte jeg fremgangsmåten som står beskrevet i Callenberg (1998) sin bok. Tinntrådbroderiet sitt mønster tegnet jeg opp på vliselin, som ble strøket på ullstoffet før tinntråden ble brodert fast med gjennomsiktig nylontråd på fremsiden av arbeidet. Når broderiet var ferdigstilt, brukte jeg senetråd fra rein til sammenføring av mønsterdelene. Senetråden er veldig sterk og kan taktil skille seg fra andre sammenføyingsmaterialer, den kan nesten sammenlignes litt med følelsen av voks. Jeg tror elevene vil synes det er interessant å jobbe med den, men på en annen side er den ganske dyr i forhold til andre sammenføyingsmaterialer, som for eksempel sterk sytråd. Jeg benyttet meg også av ekstra sterk sytråd under sammenføyingen, på skinnremsene som fungerte som kantbånd og feste for føret, ettersom disse stingene synes på fremsiden av arbeidet. Jeg reflekterte også underveis i arbeidet over fremgangsmåten og materialene, og kom blant annet frem til at en god skinn-nål er nødvendig, samt fingerbøl. Det er også lettere å lage folder underveis for bunn- og sidedelen enn å rynke skinnen, da skinn-nålen er så skarp at den tråden som er brukt for rynkingen lett blir avskåret.

Videre i undersøkelsen holder jeg nå på med å utforske alternative materialer, ut ifra hva informantene mine Gry-Kristina og 'Nina' uttalte at var greit når det gjaldt materialendringer. Jeg er underveis i prosessen og forsøker å lage vesken i lammeskinn (Bilde 11), skai og i et reststoff. Lammeskinnen er et godt og bærekraftig alternativ til reinskinnen, samtidig som det gir litt mindre motstand, slik at det er enklere å sy i. Ved bruk av skai mister en det bærekraftige perspektivet, men en får et resultat som utseendemessig kan minne om skinn. På en annen side gir det ingen motstand og er enkelt å sy i, som vil si at elevene ikke får like god finmotorisk trening. Ved bruk av reststoff inntas det bærekraftige perspektivet igjen, men stoffer oppfører seg på en helt annen måte enn skinn, noe som kan gi utfordringer. For eksempel ble det faktum at mitt reststoff raknet et problem i min undersøkelse, derimot kan dette muligens unngås noe ved valg av annet stoff. Jeg utforsket også å brodere med kobbertråd, som er utformet på samme måte som tinntråden, og fungerte veldig bra til organiske former. Jeg har tidligere under emnet

MEST4320 Prosjekt i praksis, også forsøkt å brodere geometrisk med kobbertråden. Jeg kan bekrefte at dette også fungerer bra, men er litt mer utfordrende da kobbertråden er litt mer motstandsdyktig enn tinntråden. Jeg utforsket også andre alternativer for tinntråden, og endte opp med en dekorativ nylontråd. Det var utfordrende å finne andre alternativer til tinntråden da denne oppfører seg på en helt egen måte.

Det tradisjonelle *nanna broderimønsteret* i sin helhet vil jeg argumentere for at er litt for avansert og omfattende for bruk i skolen. Jeg opplevde at det var utfordrende å brodere et så stort geometrisk mønster korrekt, og hvis en ser nøye på arbeidet mitt legger en merke til ujevnheter ved at enkelte deler ble større enn andre. Derimot er vesken i sin helhet en teknikk som ligner mye på den samiske kaffeposen, så jeg vil si at også denne kan tilpasses og benyttes på de høyere klassetrinnene i grunnskolen. Tilpassingen kan gjøres både i form av materialvalg, og elevene kan selv få muligheten til å tilpasse vanskelighetsgraden av ornamentikken ved å designe denne selv, eller hente inn design fra for eksempel Callenberg (1998). På en annen side krever dette duodji-produktet mer materialer enn mange av de andre teknikkene jeg har undersøkt, noe som kan påvirke lærerens valg ut fra hvilke ressurser skolen har. Undersøkelsen og kunnskapstilegnelsen gjennom den samiske *Nanna vesken* ga meg flere innspill og erfaringer som ble brukt videre i de andre teknikkene og tradisjonene som jeg videre arbeidet med innen myk duodji i den praktisk-estetiske undersøkelsen.

Tinntrådarmbånd

Bilde 12. Tinntrådarmbånd i reinskinn og lammeskinn (nr3).

Bilde 13. Tinntrådarmbånd i reinskinn og lammeskinn.

For denne duodji-teknikken, tinntrådarmbåndet, har jeg også brukt Callenberg (1998) sin bok for mønster og inspirasjon, samt Espenes (2016) sin artikkel i tidsskriftet *Form* som ble presentert under *Duodji i undervisning*. I tillegg var jeg litt kjent med denne teknikken fra før, da jeg som sagt har vært opptatt av samisk kultur og duodji i *Kunst og håndverk* siden 2018 og valgte å arbeide med tinntrådarmbånd i min bacheloroppgave. Dette prosjektet ble presentert i *Estetisk forum* ved Institutt for estetiske fag (Mostue, 2018). Jeg valgte likevel å gjenoppta arbeidet og å utforske teknikken videre, slik at jeg fikk undersøkt alternative materialer og videreført arbeidet med flette-teknikker som samtlige av informantene mine nevnte i sine intervjuer. Jeg ville også ha

muligheten til å ta steg for steg bilder som jeg vil bruke i en annen del av det praktisk-estetiske arbeidet, som jeg vil forklare nærmere senere i kapittelet.

Ifølge Espenes (2016) er dette en teknikk som egner seg godt for bruk i skolen, hvor elevene får utviklet materialkunnskap, finmotorikk, mestringsfølelse og får innsikt i samisk kultur. Tinntråd-armbåndet (Bilde 12, 13) består på lik linje som den samiske kaffeosen og den samiske vesken, tradisjonelt av sisti, tinntrådbrodering i forskjellige fletteteknikker, og en reinhornskapp for lukking. Innledningsvis i denne delen av den praktisk-estetiske undersøkelsen har jeg også forholdt meg til normene og tradisjonene for utførelsen og materialvalget. Jeg har forsøkt flere fletteteknikker både i tinntråd og kobbertråd, i tillegg har jeg også her utforsket teknikken med de samme alternative materialene som jeg utforsket gjennom arbeidet med den samiske vesken. Sisti er som nevnt et motstandsdyktig materiale å arbeide med, og det blir mer utfordrende jo mindre arbeidet er. På en annen side kan arbeidet tilpasses i vanskelighetsgrad ut fra valgt fletteteknikk, og eventuelt et annet skinnmateriale, eller et annet alternativ materialet. Tinntrådarmbåndet kan også videreutvikles for de eldre og viderekommende elevene, hvor en kan kombinere flere fletteteknikker, inkludere andre tekstiler eller perler. Teknikken kan også utformes til å lage klokkereimer, spenner eller liknende, som Callenberg (1998) også avbilder i sin bok.

Fletteteknikker

Bilde 14. Fletteteknikk med 4 tråder.

Bilde 15. Fletteteknikk med 7 tråder.

‘Anna’ sa under sitt intervju, som tidligere nevnt i avhandlingen, at hun har arbeidet med flette-teknikker i undervisningen. Med utgangspunkt i dette har jeg valgt å også undersøke ulike samiske fletteteknikker (Bilde 14,15). ‘Nina’ sa også under sitt intervju at for eksempel enkelte teknikker kan trekkes ut fra større arbeider og benyttes i undervisningen. På denne måten trenger det ikke arbeid med duodji i undervisningen å få så høye materialkostnader, og en får fortsatt ivarettatt noe av det tradisjonelle håndverksmessige innen duodji.

Jeg har valgt å benytte meg av 100% ullgarn når jeg har utforsket fletteteknikker, ettersom dette er et bærekraftig materiale som er relativt billig og det er noe mange skoler har på lager. I tillegg, som

nevnt tidligere under delkapittelet *Duodji*, har det også vært tradisjon å bruke skinn og ull fra sau (Hætta, 2002, s. 96). Jeg har både forsøkt å trekke ut fletteteknikken fra andre arbeider, som skulderremmen på den samiske vesken, fletten fra de samiske vottene, som jeg beskriver nærmere i neste del under *Strikking*, og vil forsøke flere av fletteteknikkene som ble brukt i tinntådarbåndene. I tillegg fant jeg i *pre-designfasen* boken *Duodjegáldu* (Eira, 1996), som inneholder visuell veiledning til flere fletteteknikker. Disse var det mulig å følge, selv om fremgangsmåten er skrevet på Nord-samisk. Etter å ha utforsket enkelte fletteteknikker, vil jeg si meg enig med ‘Anna’ og ‘Nina’ angående det å benytte fletteteknikker i undervisningen. De fletteteknikkene jeg har utforsket så langt og de fletteteknikkene jeg fremdeles vil utforske, virker som veldig relevante og gjennomførbare teknikker å trekke ut og benytte i undervisning på de lavere trinnene. På denne måten kan også de yngste elevene få arbeide med noe håndverksmessig, som er tilpasset deres nivå, samtidig som de får god finmotorisk trening, og det kan trekkes større linjer til samisk kultur. Samiske fletteteknikker kan også være et godt alternativ til «venteoppgaver» eller «tilleggsoppgaver» ved de høyere klassetrinnene dersom enkelte elever blir tidligere ferdig med et større samisk prosjekt.

Strikking

Bilde 16. Votter, laget etter samisk mønster med slyngstrikk og dusker.

Bilde 17. Pannebånd, med samisk mønster og slyngstrikk.

Bilde 18. Grytekluter i samiske farger.

‘Nina’ sendte i etterkant av sitt intervju, inspirasjonsbilder fra deres tredelte duodjifag. Et av bildene fra *liinaduodji* (tekstil) var av et strikkeprosjekt, hvor elevene hadde benyttet samiske farger i egne prosjekter. Dermed ble jeg inspirert til å undersøke hvordan en kan inkludere arbeidet med samisk kultur og duodji i en allerede eksisterende teknikk som benyttes i skolen. Her fant jeg i *pre-designfasen* boken *Deanuleagi sámefáhcat = Samevotter fra Tanadalen* (Suongir, 2017) som inneholder flere oppskrifter og mønstre, med beskrevet fremgangsmåte på norsk og samisk. Innledningsvis med dette praktisk-estetiske arbeidet strikket jeg et par vottene (Bilde 16) etter oppskrift med oppgitte farger, men for elever uten forhåndskunnskap innen strikking kan det bli utfordrende å gjennomføre et så omfattende arbeid. Vottene skulle også ha et flettet bånd med dusk slik at de kan knytes sammen, så også her er fletteteknikk en del av arbeidet.

Videre utforsket jeg hvordan jeg kan bruke mønster fra boken og overføre det til et annet valgfritt arbeide. Jeg valgte å overføre mønsteret til et pannebånd (Bilde 17), hvor jeg valgte å ha gjentakende mønster gjennomgående rundt hele pannebåndet, men her kan elevene for eksempel plukke ut kun én mønsterdel og innlemme i arbeidet. Jeg inkluderte også den dekorative kanten med slyngstrikk, som er en strikketeknikk brukt i samisk kultur for dekor. Denne teknikken var litt utfordrende å forstå kun ut fra skriftlig forklaring, men selve gjennomføringen, når jeg forsto fremgangsmåten, var enkel. Det er en fin teknikk å benytte som dekorasjon på eget arbeid. Jeg strikket også et par grytekluter (Bilde 18) etter inspirasjon fra 'Nina' sine bilder og benyttet meg av de samme samiske fargene som var gjennomgående i de andre arbeidene. Med denne teknikken kunne en for eksempel også brukt samisk ornamentikk eller liknende som inspirasjon, og fått elevene til å tegne eget strikkemønster til egne arbeider i selvvalgt vanskelighetsgrad.

Hard duodji

Nålhus

Bilde 19. Nålhus av reinsdyrhorn og sisti.

Bilde 20. Nålhus av reinsdyrhorn og sisti.

Jeg presenterte tidligere i avhandlingen veiledningsheftet *Duodji i grunnskolen* (Fors & Jenssen, 2016), Gry-Kristina nevnte også dette heftet i sitt intervju da hun var ansvarlig for å utforme det. Heftet inneholder flere relevante teknikker for bruk i skolen, men ettersom disse allerede er utviklet, prøvd ut og tilpasset undervisning valgte jeg å bare forsøke meg på én teknikk som jeg ble nysgjerrig på, nemlig *nålhuset* (Bilde 19, 20). Her kunne en benytte margbein eller reinsdyrhorn for selve hylsen, jeg valgte å benytte reinsdyrhorn ettersom det var materialet jeg fikk tak i hos min lokale forhandler, Skinnlåven (Vedlegg 8). Etter å ha lest og sett på fremgangsmåten innledningsvis i *pre-designfasen*, boret jeg hull gjennom hornet slik at jeg kunne benytte en rundfil for å fjerne marginen, men dette var en krevende prosess som tok tid. Videre fulgte jeg fremgangsmåten med å pusse hornet og sy delen til nålene av ullstoff og sisti, før jeg monterte delene. Jeg synes dette var et fin duodji-produkt, som absolutt er gjennomførbar i skolen, men det krever tid og gode redskaper, da bein og horn er harde materialer å bearbeide. Det å skulle sy delen som nålene oppbevares på krever tålmodighet og nøyaktig oppmåling, og som nevnt under presentasjonen av *tinntrådarmbåndet*, opplevde jeg at det ble det mer utfordrende å sy i et så motstandsdyktig materiale som sisti når arbeidet ble mindre.

Reinhorns-knapper

Bilde 21. Knapper av reinsdyrhorn.

Bilde 22. Knapper av reinsdyrhorn.

Ettersom jeg hadde igjen reinsdyrhorn etter å ha laget nålhus kom jeg frem til at jeg skulle forsøke å lage mine egne reinhorns-knapper (Bilde 21, 22), da disse knappene både ble brukt til veskene og til tinntrådarmbåndene. Jeg forsøkte å bruke båndsg til kutte opp hornet slik at jeg fikk passe tykke biter. Å bruke båndsg på så små deler er skummelt, spesielt i skolen, så jeg bestemte meg for å også forsøke med en baufil. Dette fungerte godt, men det tok selvfølgelig mye lengre tid å sage opp hornet for hånd, da det er et veldig hardt materiale å arbeide i. For å lage knapphull, forsøkte jeg både å bruke drill og søylebormaskin. Begge deler gjør jobben, men en må være forsiktig med fingrene, da arbeidet er såpass smått. Avslutningsvis pusset jeg knappene med fint pussepapir, og forsøkte å polere noen av de med poleringsfilt og poleringspasta. Dette resulterte i at de fikk en glatt og glansfull overflate. Dette er en relativt enkel, men noe tidkrevende måte å inkludere arbeidet med hard duodji i skolen. Jeg vil si at dette prosjektet muligens egner seg best i de høyere klassetrinnene og i samarbeid med for eksempel den samiske vesken eller tinntrådarmbåndet, slik at elevene får bruk for knappene i prosjektene sine.

Guksi - Samisk turkopp

Bilde 23. Til venstre: Guksi av bjørke-stubbe, dekorert med svijern. Til høyre: Guksi av rikule i bjørk, med innlemmet bit av reinsdyrhorn for dekorasjon.

Bilde 24. Dekorerte håndtak med samisk ornamentikk. Til venstre: akrylmalning. Midten og til høyre: svijern.

Det siste duodji-produktet jeg valgte å utforske var den tradisjonelle samiske turkopen, *guksi*, som var hovedsakelig den tradisjonelle duodji-teknikken jeg ville undersøke innen hard duodji. Innledningsvis i dette arbeidet, i *pre-designfasen*, viste det seg å være vanskelig å finne informasjon tilknyttet fremgangsmåten, men jeg fant underveis i arbeidet boken *Kunsten å spikke* av Niklas Karlsson (2018). Jeg brukte hovedsakelig denne boken for arbeidet i treverk. Karlsson (2018, s. 6, 9) skriver innledningsvis i boken at han har samiske forfedre, og har tatt kurs i duodji hos den svenske kunsthåndverkeren Ramon Persson.

Innledningsvis i dette praktisk-estetiske arbeidet forsøkt jeg å holde meg til de normene og tradisjonene jeg fant. Jeg opplevde at det var mer utfordrende å forholde seg til disse retningslinjene her, sammenlignet med de tidligere arbeidene i myk duodji, ettersom jeg ikke har like god forhåndstilegnet kunnskap om arbeid i treverk. I arbeidet med den første koppen, (Bilde 23), hvor jeg forsøkte å holde meg til den tradisjonelle, brukte jeg en rikule av bjørk, som jeg fikk skaffet gjennom min onkel som er skogseier. Jeg valgte å benytte bjørk fordi det har en perfekt balanse når det gjelder treverkets hardhet, slik at det er lett å bearbeide med håndverktøy (Karlsson, 2018, s. 66). I arbeidet med å designe koppen lot jeg rikulen sin naturlige form bestemme hvordan utformingen skulle bli. Jeg brukte båndsg for å skjære ut hovedformen, og figursag for å sage rundt håndtaket og tilpasse formen ytterligere. Videre brukte jeg huljern, også kalt skulper, for å hule ut koppen. Her er det viktig å være tålmodig og nøye i arbeidet slik at koppen ikke sprekker eller huljernene skjærer feil. Her kunne også skjekniver vært benyttet, og det hadde vært interessant å prøve det ut, men det var ikke tilgjengelig på verkstedet jeg arbeidet på. Jeg ville også forsøke å innlemme reinhorn i håndtaket, da dette ofte brukes som dekorasjon (Bilde 3, 6). Dette var en veldig tidkrevende og utfordrende prosess som jeg ikke anbefaler å utføre i skolen da det både var teknisk vanskelig å fysisk integrere hornbiten i arbeidet. Ideelt sett hadde jeg også et ønske om å ha ornamentikk på hornbiten, men det viste seg å være vanskelig å risse mønster i hornet og å farge utrisningen. Etter å ha forsøkt det på en prøvebit valgte jeg det bort, ettersom jeg uansett ville konkludert med at denne delen ikke er ideell for undervisning.

Rikulen var, selv om det er bjørk, et hardt materiale å jobbe i. Det er også et element som kan være utfordrende å få tak i til undervisning, da det kreves tillatelse fra skogseier eller grunneier for innhenting, samt mengden som kreves til en eller flere skoleklasser kan være vanskelig å anskaffe. Jeg valgte derfor å forsøke å lage en *guksi* ut av en vanlig bjørke-stubbe (Bilde 23). På denne måten fikk jeg kjenne på forskjellene, hvor vanlig bjørk er mye enklere å bearbeide for hånd. Samtidig er vanlig bjørk et materiale som er mer tilgjengelig og lettere å anskaffe i større mengder. Ved å gjøre disse tilpasningene synes jeg dette er en teknikk som egner seg godt til undervisning i skolen, både for mellomtrinnet og ungdomsskoletrinnet. Under min egen grunnskolegang hadde vi for eksempel en sløyd-oppgave som gikk ut på å lage en skål. Dette prosjektet hadde en veldig lignende fremgangsmåte til utformingen av en *guksi*, så her ligger det absolutt et undervisningspotensiale. Underveis i denne undersøkelsen, gjennom refleksjonene jeg gjorde meg, fikk jeg ideen om å forsøke å dekorere håndtaket i treverk med et *svijern*. På denne måten kunne jeg likevel integrere samisk

ornamentikk i arbeidet, uten å benytte reinhornet. Dette fungerte overraskende bra, og er en mye mer undervisningsvennlig teknikk, som selv de litt yngre elevene kan gjennomføre. For eksempel kan de yngre elevene lage spekefjølere og integrere arbeid med samisk kultur og duodji gjennom dekorering med samisk ornamentikk, enten med bruk av svijern eller maling, som jeg også har forsøkt (Bilde 24). Inspirasjonen til utformingen av ornamentikken hentet jeg fra tidligere presentert teori, rune-bommer, samiske helleristninger, og boken *Mönsterbok för samisk hemslöjd i Västerbottens län* (Jacobsson, 1991), så her finnes det mange muligheter. Avslutningsvis utforsket jeg og reflekterte over hvordan treverk skulle overflatebehandles, og gjennom undersøkelsen kom jeg frem til at linolje og solsikkeolje egnet seg best. Dette er naturprodukter som ikke inneholder løsemidler, slik at de er trygt å bruke gjenstandene og trygt for elever å arbeide med.

Oppsummering

Jeg har gjennom det praktisk-estetiske arbeidet forsøkt å utforske hvordan praktisk arbeid med duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk, gjennom min egen kunnskapsutvikling og informantenes innspill. Min praktisk-estetiske undersøkelse er som sagt ikke avsluttet, og jeg vil fortsette å utforske enkelte teknikker i veien videre. Jeg har lært veldig mye gjennom mitt eget praktisk-estetiske arbeid, men kan bekrefte at det har vært utfordrende å finne konkret praktisk teori om duodji. Det kan muligens knyttes opp som en årsaksforklaring, innen kritisk realisme, til hvordan vektleggingen av duodji i Kunst og håndverk er. Dette vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel *Drøfting av undersøkelsen*. Jeg har underveis i presentasjonen av de tradisjonelle duodji-produktene og teknikkene, utforsket og reflektert over hvorvidt jeg synes de kan være aktuelle å trekke inn i undervisning, ut ifra egen erfaring jeg tilegnet meg i prosessen. Jeg vil konkludere med å si at alle teknikkene jeg har utforsket, og fremdeles utforsker, kan være med på å aktualisere praktisk arbeid med duodji i Kunst og håndverksfaget, men de må tilpasses og tilrettelegges klassetrinn og klassemiljø, både i form av vanskelighetsgrad og materialbruk. Eksempelvis vil jeg diskutere for at det å lage en guksi, samisk kopp i treverk, egner seg best for de eldste elevene på ungdomsskoletrinnet, eventuelt de eldste på mellomskoletrinnet. Det samme gjelder den helhetlige prosessen til den samiske vesken, mens den samiske kaffeosen er et litt mindre omfattende prosjekt som muligens kan tilpasse flere aldersgrupper. Jeg synes også at 'Nina' sitt forslag om å ivareta enkelte teknikker fra større arbeider, slik som fletteteknikker er en ypperlig måte å aktualisere duodji på selv for de yngre elevene på småskoletrinnet. Praktisk arbeid med duodji åpner også muligheten for tverrfaglig samarbeid, hvor elevene kan få innblikk i samisk kultur og tradisjoner gjennom flere fag, slik at de ideelt sett kan fokusere på duodji-tradisjoner i Kunst og håndverk.

Den praktisk-estetiske undersøkelsen min har vært veldig givende og jeg har fått et innblikk i hvilke skaper-muligheter duodji byr på i Kunst og håndverk. Derimot, erfarte jeg at det var utfordrende å finne konkrete og enkle fremgangsmåter til det praktisk-estetiske arbeidet. Som nevnt tidligere i avhandlingen, håper jeg at min praktisk-estetiske undersøkelse kan være med på å aktualisere praktisk arbeid med duodji i skolen, og gjennom intervjuene jeg har gjennomført ble det sterkt etterlyst ressurser. Jeg vil derfor også, som et supplement til min praktisk-estetiske del, lage noen enkle utkast

til veiledningshefter. Disse utkastene vil ta utgangspunkt i noen av de tradisjonelle duodji-produktene og teknikkene jeg har undersøkt, og inneholde steg for steg bilder med enkle forklaringer av prosessen min, som jeg vil legge ved i masterutstillingen. Jeg vil nå gå over til å drøfte undersøkelsen i sin helhet, hvor innhentet historisk og teoretisk forankring, innhentet empiri og den praktisk-estetiske undersøkelsen vil bli drøftet sammen opp mot avhandlingens problemstilling.

Drøfting av undersøkelsen

Ut fra problemstillingen min vil jeg først se på hvordan samisk kultur og duodji blir vektlagt i Kunst og håndverk i dag, for så å drøfte hvordan tematikken kan belyses og aktualiseres, i Kunst og håndverk. Jeg opererer derfor både i et fortidsperspektiv, nåtidsperspektiv og i et fremtidsperspektiv basert på Sigmund Ongstad (2014, s. 24-25) sin definisjon på hva fagdidaktikk er. I fortidsperspektivet ligger de tidligere strukturelle betingelsene i faget og lærerutdanningen. I nåtidsperspektivet ligger de nåværende strukturelle betingelsene, dagens lærerutdanning, dagens kunnskap hos læreren som aktør, hva faget er i dag, og undervisningen av faget. I fremtidsperspektivet vil jeg se på strukturell utvikling, altså hva faget kunne eller burde være i skolen, og hvordan duodji kan undervises i, og utvikles, i Kunst og håndverksfaget.

I dette kapittelet vil jeg drøfte problemstillingen opp mot min *Historiske og teoretiske forankring*, innhentet empiri i form av tidligere forskning på feltet, intervjudata og tilbakemeldinger på læreplanhøringene (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c) og den praktisk-estetiske undersøkelsen. Jeg har valgt å dele drøftingen inn i fire hovedkategorier, hvor jeg benytter de samme kategoriene som jeg brukte under *Presentasjon av intervjuene: Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk, Bevisstgjøring, Ressurser og Aktualisering*. Jeg har valgt å holde meg til disse kategoriene for å få en oversiktlig og sammenhengende struktur i avhandlingen. Samtidig omfavner disse kategoriene også den viktigste og mest aktuelle informasjonen som informantene presenterte gjennom sine intervjuer med tanke på drøftingen av problemstillingen min. Jeg vil, i forhold til kritisk realisme, som er mer utfyllende presentert i delkapittelet *Kritisk realisme*, se etter årsaksforklaringer. Årsaksforklaringer tilhører *det reelle domenet* og jeg vil kunne si noe om disse ved hjelp av empirien jeg har presentert som tilhører *det empiriske domenet*. Det vil dermed si, som forklart tidligere, at det vil kunne eksistere årsaksforklaringer innenfor *det faktiske domenet* som ikke er en del av avhandlingen min.

For å kunne forsøke å komme frem til noen årsaksforklaringer til første del av problemstillingen min, vil jeg både se på det i et fortidsperspektiv og i et nåtidsperspektiv. Jeg vil se på eksisterende strukturer, altså de strukturelle betingelsene som påvirker vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk, og se på hvordan disse kan ha påvirket læreren som aktør. Jeg vil forsøke å se på flere mulige årsaksforklaringer som kan bidra til å kartlegge hvorfor statusen på området er som den er og argumentere for hvorfor det er viktig å bevisstgjøre elevene på Norges urfolk. For den andre delen av problemstillingen min, vil jeg også se på eksisterende strukturer og hvordan disse påvirker læreren som aktør, for å se etter årsaksforklaringer som kan være med på å aktualisere tematikken i Kunst og håndverk. Her vil jeg operere i et nåtidsperspektiv og i et fremtidsperspektiv, selv om det kan være vanskelig å si noe om fremtiden ut fra metodene som er benyttet i avhandlingen, har jeg tolket kritisk realisme sitt begrep, strukturell utvikling, på den måten at en kan forutsi noe om fremtiden, ettersom det eksisterer regelmessigheter i delvis lukkede systemer, slik som skolen. Jeg

vil dermed komme med forslag til aktualisering, hvor jeg vil argumentere for hvordan samisk kultur og duodji kan benyttes og vektlegges i Kunst og håndverk.

Vektlegging av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk

Gjennom presentasjonen av intervjuene presenterte jeg vektleggingen av undervisning om samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk hos informantene. Her viste det seg at vektleggingen av denne tematikken var ganske forskjellig fra informant til informant, men felles for alle var at de mente at tematikken burde vektlegges mer i skolen. Jeg kan ikke si noe om hvordan vektleggingen av samisk tematikk er hos andre skoler og lærere, men med utgangspunkt i de lærerne jeg har intervjuet var det enighet om at det er et tema som ofte blir nedprioritert på bakgrunn av manglende kunnskap. Hvorfor er det slik? Som nevnt tidligere blir aktøren, læreren, påvirket av de gjeldende strukturene, og for å få en forståelse av aktuelle strukturer vil jeg sette dette opp mot den samiske historien og skolepolitikken.

Som presentert i den *Historiske og teoretiske forankringen* er vektleggingen av det samiske i læreplanen relativt nytt, sett i et historisk perspektiv. Det at samisk kultur og samisk folk har vært gjennom fornorskning, assimilering og undertrykkelse i samfunnet påvirket de daværende strukturelle betingelsene i skolen: normalplanene, forsøksplanene, mønsterplanene og læreplanene som ble utformet på den tiden. Jeg vil argumentere for at de sosialdarwinistiske holdningene som skolen og samfunnet hadde under nasjonalromantikken, samt disse strukturelle betingelsene, kan ha påvirket aktørene sin kunnskap om samisk kultur og duodji. Dette vil jeg si er en av årsaksforklaringene til hvorfor samisk kultur og duodji ble minimalt vektlagt i skolen før i tiden. På den andre siden kommer det frem i intervjuene som jeg har gjennomført, at vektleggingen og kunnskapen om samisk kultur og duodji utenfor samiske kjerneområder fremdeles er mangelfull. Kan historien fortsatt ha ettervirkninger som påvirker aktøren og strukturen i dag? Dermed er det naturlig å se på de strukturelle betingelsene, i form av de læreplanene vi er mest kjent med i dag. Derfor vil jeg nå gå inn på LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) for å se på hvordan disse strukturelle betingelsene kan påvirke læreren som aktør, som igjen kan påvirke vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverksfaget.

LK06

Som nevnt tidligere i avhandlingen var det kun ett kompetansemål som omhandlet det samiske i LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) for Kunst og håndverk, men grunnen til dette var at informasjonen som ble representert i læreplanens formål (Utdanningsdirektoratet, 2006a, s. 2), og den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015, s. 4) ikke skulle gjentas (L. M. Nielsen, personlig kommunikasjon, 05. April. 2020). Dermed måtte læreren hovedsakelig selv ta initiativ til konkret å trekke det samiske inn i undervisningen. Denne informasjonen som Nielsen ga meg, står ikke opplyst noe sted, så dersom en ikke visste om det, så visste en heller ikke at det var slik planen var utformet. Spørsmålet er da om læreren som aktør var klar over at det samiske var implisitt nevnt i LK06

(Utdanningsdirektoratet, 2006a) gjennom de andre strukturelle betingelsene. Selvfølgelig har alle lærerne ansvar for å lese læreplanens formål (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og Den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015), men hvor nøye og ofte blir den lest? Det finnes nok et vidt spekter av grunner til hvorfor samisk kultur og duodji blir vektlagt slik det blir i undervisningen, men regjeringen (Kunnskapsdepartementet, 2017b) påpekte at mange lærere i skolen ikke brukte den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015) av læreplanen når de planla undervisningen ut fra LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a). Det vil si at en sannsynlig årsaksforklaring til hvordan vektleggingen har vært frem til 2020, er at læreren som aktør, dersom aktøren kun har sett på kompetansemålene, har gått glipp av mye informasjon i de strukturelle betingelsene som har informert om hvordan det samiske skal representeres i alle fag.

LK20

Dette kan dermed være en årsak til hvorfor informasjon som er gitt gjennom den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a), og fagets relevans og sentrale verdier (Utdanningsdirektoratet, 2019a), repeteres i kompetansemålene i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a, s. 5) påpekte tydelig at både nåværende og kommende generasjoner har ansvar for å verne om samisk kulturarv. Senere i 2018 fastslo Kunnskapsdepartementet at samisk innhold skulle styrkes både eksplisitt og implisitt i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a; Kunnskapsdepartementet, 2018a). Dermed har denne nye strukturelle betingelsen lagt mer til rette for at vektleggingen av samisk kultur skal inngå i undervisningen i Kunst og håndverk. Regjeringen uttalte at «[...] vi må gjøre skolens verdigrunnlag aktuelt i alle fag og alle timer. Vi trenger en overordnet del som sammen med læreplaner for fag tar verdiene helt inn i klasserommet» (Kunnskapsdepartementet, 2017b). Hvorvidt disse tiltakene vil øke vektleggingen av samisk kultur og duodji i undervisningen gjenstår å se. Men tanken er nok at dersom samisk kultur og duodji blir godt integrert, blir læreren som aktør nødt til å ta det seriøst. Det er viktig at fremtidens elever får muligheten til å lære duodji, og får innblikk i hele den bærekraftige prosessen, tankegangen og verdiene bak duodji.

Både 'Trine', 'Maria' og 'Anna' var positive til denne endringen i strukturen og at det nå blir en slags positiv tvang for læreren å sette seg inn i tematikken og trekke det inn i undervisningen. Gry-Kristina og 'Nina' var også begge positive til endringene, men ettersom de har erfaring med undervisning i Duodji sa de også at de håper det er nok strukturell endring. Men de påpekte begge at det må utvikles flere hjelpemidler for undervisningen om samisk kultur utenfor de samiske kjerneområdene. Disse uttalelsene går hånd i hånd med tilbakemeldingene fagfornyelsen fikk på læreplanhøringene (Utdanningsdirektoratet, 2018; Utdanningsdirektoratet, 2019c) hvor det også kom frem at de fleste utenfor samiske distrikter var fornøyde med vektleggingen eller syntes det ble vektlagt for mye, men de skolene, institusjonene, arenaene og læreren som uttalte at de syntes det ble for mye vektlagt utdypet heller ikke uttalelsen ytterligere. Mens skolene, institusjonene, arenaene og lærerne i samiske

distrikter og kjerneområder, eller institusjoner og arenaer som har felles fokus på tradisjon, samisk opplæring og tradisjonshåndverk på den andre siden syntes vektleggingen kunne vært bedre.

Hvordan skal vi, med en struktur som påvirker læreren som aktør i en så stor grad, forvente at vektleggingen av et tema som tidligere har blitt nedprioritert, plutselig skal prioriteres? En av mine anelser før jeg begynte avhandlingen min var at en av årsaksforklaringene til den manglende vektleggingen av samisk kultur og duodji i undervisningen var manglende kunnskap hos aktøren, læreren. Denne anelsen oppsto gjennom min egen faglærerutdanning i design, kunst og håndverk ved OsloMet, hvor den eneste opplæringen jeg fikk om denne tematikken var en fire timers forelesning av de samiske veiviserne. Dersom mitt utdanningsløp og mine informanternes utdanningsløp kan sammenlignes med utdanningen andre får, så er det kanskje ikke så rart at samisk tematikk fortsatt blir lite vektlagt i den norske skolen, hvis lærerne som aktør, ikke får tilstrekkelig kompetanse i dette tema gjennom egen utdanning. 'Anna' støtter, som tidligere nevnt, opp under min anelse og sa at hun tror dette er en av de største utfordringene blant lærere, at det er mye manglende kunnskap. Læreplanene inneholder også metodefrihet til egen undervisning, noe 'Maria' var innom i sitt intervju. Hun sa at det er flott at en står fritt til å velge hvilke oppgaver en skal utføre med elevene. Derimot betyr dette også at læreren foretar en faglig prioritering på vegne av elevene, og da er det essensielt at læreren som aktør har rikelig kunnskap på flere av læreplanens punkter, inkludert samisk kultur og duodji. Med grunnlag i dette vil jeg nå diskutere kunnskap hos lærere som aktører, og se på årsaksforklaringer til hvorfor kunnskapsnivået om samisk kultur og duodji er som det er hos denne aktøren.

Kunnskap hos læreren som aktør

Jeg har kun utført fem intervjuer, men alle de fem informantene mine fortalte at opplæringen de hadde fått i egen høyere utdanning om samisk kultur og duodji var minimal, dårlig eller manglende. Fem intervjuer er ikke nok for å få en helhetlig forståelse av hvordan høyere utdanning vektlegger å undervise kommende lærere om samisk kultur, men som tidligere nevnt, undersøkte Lile (2011) i sin doktorgrad også hvilken opplæring lærere hadde fått om samisk kultur i eget utdanningsløp. På den ene siden er antallet informanter i våre undersøkelser svært forskjellig, men på den andre siden er resultatene vi fikk meget like. Dermed kan lærerutdanningen være enda en årsaksforklaring til hvordan samisk kultur og duodji blir vektlagt i skolen i dag. Jeg vil diskutere at denne manglende kunnskapen hos aktøren igjen kan henge sammen med de diskuterte strukturelle betingelsene, som kan ha blitt påvirket av det historiske perspektivet. Selv om strukturen endres og samisk kultur og tematikk nå er styrket, både eksplisitt og implisitt i den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) og i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), vil vi fremdeles være fanget i den onde sirkelen med lærere som aktører får tilegnet seg tilstrekkelig kunnskap hvis deres egen utdanning svikter på dette punktet.

Som tidligere nevnt, kommer dette synspunktet også frem i tilbakemeldingene som fagfornyelsen fikk under læreplanhøringene, hvor flere lærere påpekte at de følte de manglet kunnskapen for å undervise i duodji. Det ble også etterlyst muligheten for kursing, slik at lærerne kunne få det faglige påfyllet som trengs for å ivareta tematikken i undervisningen. Hvorvidt dette blir en mulighet er et bedre spørsmål, men ettersom dagens strukturer nå inneholder mange berikende ord om hvordan samisk tematikk skal benyttes i undervisningen, burde det følge med noen muligheter for faglig påfyll for lærere som aktører. Selvfølgelig kan en si at man har kommet et godt stykke på vei med den nye læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), sitt samiske innhold og fokuset på progresjon, men spørsmålet er hvor godt aktørene vil klare å følge strukturen i form av læreplanen og den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) dersom strukturen i form av deres egen utdanning har mislyktes på dette punktet. Årsaksforklaringen til hvorfor lærerutdanningen har sviktet informantene mine og mesteparten av informantene til Lile (2011) på dette punktet, er noe jeg lurer på. I forskriften om rammeplan for både treårig faglærerutdanning i praktiske og estetiske fag, fastslås det at utdanningen:

Skal kvalifisere til å ivareta opplæring om samiske forhold, herunder kjennskap til den statusen urfolk har internasjonalt, og samiske barn og ungdoms rett til opplæring i tråd med opplæringsloven og gjeldende læreplanverk. Kandidaten må kunne bruke elementer fra samisk kultur innen sitt fagområde (Forskrift om rammeplan for PELU, 2013, § 1).

Lignende formuleringer står også i forskriftene for øvrige lærerutdanninger (Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning, trinn 1-7, 2016, § 1; Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning, trinn 5-10, 2016, § 1; Forskrift om rammeplan for lektorutdanning, 2013, § 1; Forskrift om rammeplan for praktisk-pedagogisk utdanning, 2015, § 1). Hvis jeg forstår det rett, ut fra de forskriftene om rammeplanene jeg så på som relevante, har lærerutdanningen selv en struktur som krever at læreren som aktør skal kvalifiseres for å ivareta opplæring om samisk kultur. Dette har ikke vært tilfellet for mine informanter. Jeg har referert til de nyeste rammeplanene som er gjeldende nå for grunnskolelærerutdanningen, men jeg ser at samme innhold står i tidligere forskrifter (Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning, 2010, § 1). Jeg er klar over at enkelte av mine informanter har tatt utdanning innen fagfeltet før noen av disse forskriftene trådte i kraft, men ut fra hva de fortalte om egen utdanning og det samiske perspektivet, har ikke disse forskriftene gjort noen forskjell for informantene sin kunnskapstilegnelse om samisk kultur og duodji.

Dermed kan utdanningssystemet være en av årsaksforklaringene til hvorfor vektleggingen er som den er, ikke nødvendigvis kun for Kunst og håndverksfaget, men for flere fag i grunnskolen. Det kan virke som at utdanningsinstitusjonene som har ansvaret for å utdanne lærere etter fornorskingens tid har glemt, sett bort i fra eller blitt påvirket av tidligere strukturer om hvordan samisk kultur skal inkluderes. Derfor er det kanskje ikke så rart at det gjennom mine intervjuer og gjennom tilbakemeldingene på fagfornyelsen kom frem et ønske om ressurser og faglig påfyll. På en annen side kom det, som nevnt tidligere, også frem synspunkter fra lærere som synes samisk tematikk er vektlagt for

mye i Kunst og håndverk. Det vil si at ikke alle er like fornøyde med den strukturelle endringen i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Hvorvidt dette har grunnlag i uttalerenes kompetanse vet jeg ikke, men det får meg til å lure på om dersom det skulle komme et tilbud om faglig påfyll eller blitt tilgjengeliggjort ressurser, ville disse da blitt tatt i bruk av de som synes dette blir en unaturlig stor del av faget? Det er ikke nødvendigvis kun læreren og fagfeltet som har skylden for at vektleggingen av samisk kultur og spesielt det samiske håndverket, duodji, blir så lite vektlagt som det blir i den norske skolen i dag. Derfor vil jeg nå gå over til å se på rammefaktorer som også kan påvirke dette.

Rammefaktorer

En annen mulig årsaksforklaring til dagens vektlegging av samisk kultur og duodji som kom frem gjennom intervjuene jeg har gjennomført, kan være rammefaktorer som finnes i skolen, som økonomi og tid. Her har informantene trukket frem de interne rammefaktorene, mens de forskjellige strukturelle betingelsene jeg allerede har drøftet som en mulig årsaksforklaring kan også betegnes som eksterne rammefaktorer.

Økonomi

Aspektet med økonomi kom frem i intervjuene, ved siden av at tematikken ble sett på som noe avansert å jobbe med. Som nevnt tidligere, påpekte spesielt 'Maria' og 'Anna' at dette med økonomi er en av faktorene som gjør det vanskelig å gjennomføre i grunnskolen. 'Anna' nevnte at det er stor forskjell mellom skoler, og at ikke alle skoler har all verdens med ressurser eller muligheten til å prioritere å bruke masse penger på materialer, da de må ta økonomiske hensyn under planleggingen. I forbindelse med dette trakk 'Maria' frem elevens behandling av materialer og sa at:

Kvalitetsmaterialer koster mye og det er derfor en forutsetning at disse materialene blir behandlet pent, at elevene jobber nøyaktig og at oppgaven blir gjennomført. Så dersom man hadde visst at eleven viste tålmodighet og viste interesse for prosjektet over flere uker, så kunne man kanskje forsvart utgiftene, problemet er bare at elevene ikke helt er der. Derfor er jeg ikke sikker på om vi hadde klart å forsvare det, ved at mange materialer hadde gått til spille, og da blir det jo ikke så bærekraftig heller.

På den ene siden trakk 'Maria' frem flere viktige poeng her, både når det gjelder elevene, utgiftene og det bærekraftige perspektivet ved duodji. En skal tilpasse undervisningen til elevene og må vurdere hvilket undervisningsopplegg som kan gjennomføres i hver enkel klasse. Som hun påpekte er kvalitetsmaterialer dyre, og samisk kultur er opptatt av bærekraft, noe som igjen kan henge sammen med materialkostnadene. På en annen side finnes det, som nevnt tidligere, parallelle samiske læreplaner i Duodji, LK06S (Utdanningsdirektoratet, 2006b) og LK20S (Utdanningsdirektoratet, 2019b), som brukes i de samiske kjerneområdene. Kanskje det kunne være en idé å hente inspirasjon fra disse læreplanene og undersøke hvordan de gjennomfører undervisning i duodji. Hvilke materialer benytter de og hvordan anskaffer de disse? Hvilke teknikker egner seg til ulike klassetrinn? Hvilke verdier er viktige i undervisningen? For hvordan kan vi som underviser i Kunst og håndverk begrunne

at vi ikke arbeider med samisk kultur og duodji, blant annet på grunn av økonomi, materialer og tid, når de i samiske kjerneområder har flere duodji-opplegg i året? Her må det være mulig å finne en løsning, og 'Nina' sa tydelig at:

Når valget står mellom å lære om duodji med opprinnelig materialvalg eller ikke i det hele tatt, vil jeg si at det viktigste er at elevene lærer om den samiske kulturen. Teknikkene for eksempel kan ivaretas, det koster ikke. Det går an å vise fram hvordan det er i virkeligheten for elevene, også velger lærer ut en liten del av alt og lærer de teknikken.

'Anna' hadde allerede arbeidet litt på denne måten og valgte, som tidligere nevnt, å jobbe med fletteteknikker, noe hun synes fungerte bra i undervisningssammenheng. Jeg personlig synes det er viktig at elevene får arbeide med noe håndverksmessig, og synes derfor det kan være en god idé å forsøke å finne slike løsninger som er mer konkret, enn å kun bli inspirert av samiske runebommer eller kunstverk. Som er en av årsakene for at jeg i min praktisk-estetiske undersøkelse, som presenterte tidligere i avhandlingen, valgte å fokusere på tradisjonelle håndverksteknikker og produkter, for å undersøke om dette egner seg i undervisning. Dette med å bli inspirert reiser også spørsmålet om hvor mye som er greit å endre eller tilpasse. Gry-Kristina uttalte at hun synes det er helt greit både å bli inspirert og å bytte ut enkelte tradisjonelle materialer med alternativer, så lenge en tenker over det og begrunner valget. For også Gry-Kristina påpekte at det å kunne jobbe i, og kjenne på materialer er et viktig aspekt ved Kunst og håndverk. Gjennom min praktisk-estetiske undersøkelse, som jeg presenterte tidligere i avhandlingen, forsøkte jeg å arbeide både i de tradisjonelle materialene og prøve ut alternative materialer. Mye av mitt fokus lå også på teknikk, hvor jeg forsøkte å vurdere hva som kan fungere i grunnskolen, og dermed benyttet jeg meg av flere tradisjonelle materialer gjennom egen kunnskapstilegnelse. Dermed kan jeg bekrefte at mange duodjimaterialer er dyre, og ikke minst er de litt utfordrende å få tak i her på Østlandet, hvor jeg holder til. Jeg vil se nærmere på dette under *Aktualisering* senere i drøftingen, da alternative materialer kan knyttes opp til det.

Tid

Som 'Maria' nevnte ovenfor, sa hun at hun kunne forsvart materialkostnadene hvis prosjektet hadde foregått over lengre tid, noe som gjør tid til en annen rammefaktor som kan diskuteres å være en årsaksfaktor. De strukturelle betingelsene som læreplanen inneholder, har et vidt spekter av tematikk som læreren som aktør skal gjennom, og det er begrenset med tid. Som jeg skrev under delkapittelet *Duodji i undervisning* er antall undervisningstimer en faktor for forutsetningene for læring for elevene. I tillegg vil det å jobbe med samisk kultur og duodji kreve mye tid av læreren. Ut fra undersøkelsen min, har jeg, som nevnt fått inntrykk av at det er en del manglende kompetanse innen denne tematikken blant lærerne. Dette kan føre til at lærerne må bruke ekstra mye tid på planlegging, og ikke minst på å tilegne seg forkunnskaper. Noe som kan være utfordrende, da det finnes begrensede ressurser og læremidler, som vil gjøre det enda mer tidskrevende for aktøren da hen må sette seg inn i alt på egen hånd. Det virker heller ikke som at det eksisterer noen felles norm for gjennomføringen av duodji i Kunst og håndverk. Dermed står læreren ganske alene, men også fritt til

å lage undervisningsopplegg. Jeg har nå diskutert vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk og sett på flere årsaksforklaringer som kan være med på å forklare hvorfor vektleggingen av samisk tematikk er noe nedprioritert. Jeg velger derfor videre å se på hvorfor det er viktig med bevisstgjøring av samisk kultur og duodji, og hvilke konsekvenser det har for elevene å få lære om dette.

Bevisstgjøring

Urfolk

Som nevnt tidligere, var alle informantene mine er enige om at det å bevisstgjøre elevene på vårt eget urfolk er viktig. Som kongen selv har uttalt, er den norske stat grunnlagt på territoriet til to folk, og den samiske historien er tett flettet sammen med og inn i den norske historien (Det Norske Kongehus, 1997). Det er viktig at elevene i den norske skolen lærer hva det vil si å være et urfolk og at det samiske folk er vårt urfolk. Som Brita Oskal Eira fra Sametingets grunnopplæringsseksjon sa, er det viktig at det gis riktig kunnskap om samisk kultur og samisk folk i skolen, selv om hun understreker likevel at dette ikke alltid skjer (Utdanningsdirektoratet, 2017a). En mulig årsaksforklaring til at det ikke alltid skjer, er som diskutert tidligere i avhandlingen, er at læreren som aktør ikke har tilstrekkelig kunnskap om samisk kultur til å trekke det inn i undervisningen, og at de ulike rammefaktorene som påvirker undervisningen. Dette til tross for at de tidligere og de nåværende strukturelle betingelsene (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015, 2017a; Utdanningsdirektoratet, 2006a, 2019a) tilsier at det skal være tilstrekkelig dekket. Dette skaper et problem, nødvendigvis ikke bare for faget, men også for samfunnet dersom Norges befolkning ikke vet hva et urfolk er, hva som ligger i det å være kategorisert som et urfolk og at det samiske folk er vårt urfolk. Som 'Trine' fortalte, har hun ingen samiske mennesker rundt seg, noe som fører til at dette tema ikke blir pratet så mye om, som igjen kan føre til at det fort kan bli «oss og dem» fremstillinger når det er snakk om samisk kultur og samisk folk. Som Gry-Kristina og 'Nina' begge sa i sine intervjuer, finnes det fremdeles mange stigmatiserende holdninger rundet det å være samisk. Lile (2011) oppdaget, gjennom doktorgradsavhandlingen sin, likegyldighet til samisk kultur både blant elever og lærere, 'Nina' var i sitt intervju inne på dette med likegyldighet og uttalte at:

Det styggeste «tråkket» på en kultur mener jeg er likegyldighet, eller en gjennomført tankegang om at samisk kultur ikke er viktig for de som bor utenfor samisk områder. At de ikke trenger å snakkes om, at de blir en gruppe som betegnes som «de andre», de som ikke betyr noe for «oss, vår gruppe». Derfor er det viktigste å undervise om samisk kultur, stille spørsmål, lære elevene å stille spørsmål og la de være nysgjerrige på kulturen.

Videre sa hun, hånd i hånd med det Lile (2011) skriver, at som lærer må en være kvalitetsbevisst på holdninger og kunnskap, for lærerens holdninger vil være med på å utvikle hvilke holdninger barna utvikler om samisk kultur og samisk folk. Disse holdningene er særlig viktige for å fremme likestilling, likeverd, solidaritet og fredelig sameksistens mellom folk. Sametinget jobber også, som

nevnt tidligere i avhandlingen aktivt for å fremme disse holdningene hos befolkningen, og disse holdningene kan hjelpe med å redusere fordommer og mobbing i skolen. Det var også noe som kom frem både gjennom mine egne intervjuer, og gjennom tilbakemeldingene på fagfornyelsen (Utdanningsdirektoratet, 2018, 2019c). Samisk folk sine tradisjoner, verdier og identitet, vil jeg derfor argumenter for at er viktige aspekter å utvikle forståelse og respekt for, som jeg nå vil gå over til å.

Tradisjon og identitet

De fleste barn og unge får opplæring i skolen i hva tradisjon er, og at det er viktig å opprettholde tradisjoner, men her ligger kanskje fokuset mest på ‘våre norske tradisjoner’? Her kan det diskuteres om det på ene siden kanskje først og fremst er samisk folk som jobber for å opprettholde de samiske tradisjonene, men på den andre siden, etter fornorskingsprosessen og assimileringen av de samiske befolkningsgruppene, har det blitt viktigere å opprettholde og videreføre tradisjonene for hele nasjonen. De strukturelle betingelsene som har blitt presentert tidligere i avhandlingen viser nettopp at samisk kulturarv skal vernes av alle, som vil si at hele Norge har et delt ansvar om å videreformidle disse tradisjonene (Kunnskapsdepartementet, 2017a). Så her er det igjen viktig at læreren som aktør får innhentet korrekt og relevant informasjon, slik at en kan videreformidle samisk kulturarv. I forbindelse med dette poengterte Gry-Kristina at en må være klar over at samisk folk har flere kulturelle forskjeller innenfor kulturen når det skal formidles: det er en kultur med forskjellige regioner som inneholder store lokale forskjeller. Hvor det her er viktig at en viser respekt og forståelse for lokale tradisjoner innenfor kulturen, og klarer å formidle at samisk folk ser på seg selv som et folk og en kultur, men at de har disse lokale tradisjonelle forskjellene.

Identitet er også et viktig aspekt å være bevisst på, og i sammenheng med det, at samisk folk har en etnisk identitet som skiller seg fra resten av Norges befolkning. Dette kan speiles i andre verdier, kulturelle tradisjoner og emosjonell tilknytning til det å ha samisk opprinnelse. Gry-Kristina sa at mye av denne identiteten er knyttet til språk og duodji, og at ved å utøve duodji knyttes det identitet til kulturen. Forståelsen av egen etniske identitet kan, ifølge Phinney (1990) inneholde mange komponenter som påvirker ens identitetsforståelse, og påvirke hvilken grad en som person opplever tilhørigheten til kulturen. Dette gjelder alle kulturer, og ikke bare samisk kultur, men det er et viktig aspekt å være klar over når en underviser om kulturer. Elevene burde bli bevisstgjort på at alle har en individuell forståelse av identitet, og at det er store forskjeller innenfor det samiske folk på hvordan de føler tilhørighet til samisk kultur. Dette henger mye sammen med den samiske historien og skolepolitikken som har foregått, dermed er det store forskjeller til hvordan samiske mennesker og generasjoner føler tilknytning til samisk kultur. Dette kommer spesielt godt frem gjennom media, hvor, som nevnt tidligere, store deler av den yngre generasjonen av samisk folk ønsker å fronte samisk kulturarv, samisk identitet og vise stolthet av egen kulturell tilknytning. Men det er ikke all bevisstgjøring om samisk kultur som blir gjennomført med en positiv vinkling, så jeg vil nå gå over til å se på at dette ikke alltid er tilfellet.

Negativ bevisstgjøring

Både de strukturelle betingelse jeg har sett på og informanten i min avhandling, er enige om at det er viktig at elever lærer hva det vil si å være kategorisert som et urfolk, og at det samisk folk er Norges urfolk og at de er en del av vår felles kultur. Samtidig som samisk folk har egne etiske identiteter, samtidig som de har den samme nasjonale, norske identiteten som resten av Norges befolkning. Det har også kommet fram, gjennom de strukturelle betingelsene, at elevene skal lære om samisk kultur, samiske tradisjoner og utvikle gode holdninger til samisk kultur og folk. I tillegg til at alle har et delt, felles ansvar for å bevare samisk kulturarv, som vil si at det bør være en grunnleggende, praktiserende del av det norske skolevesenet. Som 'Maria' påpekte tidligere, er dette et veldig tverrfaglig tema, hvor hun ideelt sett så for seg at fokuset på samisk kultur i Kunst og håndverk holder seg til det håndverksmessige, at fokuset ligger på duodji-tradisjonen, og at de andre aspektene ved samisk historie kommer inn i andre fag. Hun sa at:

Det er viktigere at jeg viser hva slags type håndverk urfolket lager og hvilke materialer de benytter, og forteller om hvordan de for eksempel utnytter hele reinsdyret og at det er bærekraftig, det er miljøvennlig, tradisjon og så videre. Dette synes jeg er veldig relevant i forhold til vårt fag.

Her viste 'Maria' til en positiv måte å fremstille samisk kultur på i Kunst og håndverk. Likevel, som påpekt av Brita Oskal Eira (Utdanningsdirektoratet, 2017a) er det ikke alltid dette skjer. Alle mine informanter var enige om at en korrekt, respektfull og positiv fremstilling var grunnleggende og viktig når en skal lære bort kunnskap om en annen kultur, men som 'Nina' påpekte:

Det er altfor mange eksempler på at kunnskap om samisk kultur blir valgt bort, fordi vi ikke vet nok, er redd for å si noe galt, det er ikke interessant og så videre. Men som lærere bør vi ha lært om respekt for andre i den grad at vi greier å ta det med oss i undervisningen.

Dette er et godt poeng, som igjen kan henge sammen med aktørens, lærerens, kunnskapsstatus på område. Hvis læreren som aktør ikke innhenter kunnskap og beholder respekt i undervisningen, burde de da utelukke og inkludere samisk kultur og håndverkstradisjoner? Under intervjuet med 'Maria', var dette noe vi endte opp med å diskutere. Hun fortalte om en Kunst og håndverkslærer hun kjente til som hadde hatt en oppgave hvor eleven lagde en miniatyrutgave av en kofte i filt. På den ene siden fortalte hun at elevene fikk kjennskap til kofta, men på den andre siden var produktet de lagde klippet ut i filt og limt sammen med skolelim. Dermed representerte ikke denne oppgaven det kvalitets-håndverket eller det bærekraftige perspektivet samisk folk og kultur er opptatt av. 'Maria' foreslo at det å tegne en kofte kanskje kunne vært en bedre løsning i denne situasjonen, da hun følte samisk kultur ble presentert på en litt negativ måte, med noe likegyldighet og mangel på respekt. Det er, som sagt, viktig å være respektfull når en arbeider med andre kulturer, og kanskje burde læreren i dette tilfellet undersøkt og planlagt undervisningsopplegget bedre, slik at alle de viktige punktene som informantene mine har påpekt tidligere i avhandlingen hadde blitt ivaretatt. På denne måten hadde en klart å følge retningslinjene i de strukturelle betingelsene bedre også. Det er imidlertid ikke bare i

skolesammenheng bevisstgjøring om samisk kultur er viktig, og selv om fokuset i min avhandling ligger på utdanningssystemer og lærere, så burde samfunnet forøvrig må bidra til denne bevisstgjøringen, som jeg nå vil se litt nærmere på.

Bevisstgjøring i samfunnet

Det er ikke bare utdanningssystemene og lærerne som aktører som har ansvar for å bevisstgjøre barn og unge på Norges urfolk og samisk kultur. Samfunnet, spesielt media, deler dette ansvaret. Som nevnt tidligere, i forbindelse til FNs barnekonvensjon *artikkel 17*, har massemedia også et ansvar for barns oppdragelse da disse er med på å forme holdningene barna utvikler. Det er mye uenighet rundet om det samiske synliggjøres nok i samfunnet og i media eller ei, og ikke all synliggjøring er positiv. Et eksempel på dette «Frost 2» sin usynliggjøring av samisk kultur, som jeg påpekte tidligere.

Jeg har gjennom arbeidet med denne avhandlingen fått med meg flere dagsaktuelle artikler, som den om «Frost 2». I forbindelse med samefolkets nasjonaldag 6. februar ble jeg klar over en artikkel i Vårt Land og i Aftenpostens Si;D, hvor det skrives at Norge markerer samefolkets dag med en øredøvende stillhet og at det kan sies å være et forsøk på kulturelt folkemord. Det ble påpekt at samisk folk sin nasjonaldag bør bli mer anerkjent og at ikke alle skoler gjør nok for å synliggjør denne dagen (Vårt Land, 2020; Lindseth, 2020). At vi i 2020 ikke anerkjenner vårt lands urfolks nasjonaldag vil jeg argumentere for at strider mot det meste vi har lært om respekt, likestilling og likeverd. Skolen og utdanningssystemene var et av fornorskningstidens sterkeste våpen i det historiske perspektivet, og dette tatt i betraktning burde det vært en naturlig handling å markere denne dagen i dagens skolesystem, både med tanke på de strukturelle betingelsene i samfunnet vårt for øvrig, samt ut ifra informantenes refleksjoner. På en annen side sier forsker Kaisa Kemi Gjerpe (Moe, 2020) samtidig at unge samiske mennesker ikke lenger må sloss for å synes i storsamfunnet og at hun opplever større aksept for samisk kultur, og at myndighetene nå tar kulturen mer på alvor (Moe, 2020). For eksempel, som nevnt tidligere i avhandlingen, arbeider Norges myndighetene nå med en sannhets- og forsoningskommisjon, hvor de arbeider med en historisk karlegging av fornorskningen, og undersøker ettervirkninger. Denne kartleggingen skal bidra til å forslå ytterligere tiltak som skal bidra til videre forsoning for det samiske folk (Regjeringen, 2020). Dette kan bli et stort positivt bidrag til bevisstgjøringen av samisk kultur i samfunnet, som også kan øke respekten og likestillingen. I dagen samfunn ønsker mange samiske ungdommer å vise sin samiske identitet, skriver Etnisk samiske Fred Buljo, og de ble sitert at han fortalte:

Vi har jo en historie hvor vi lenge har måttet tie og skjule hvem vi egentlig er. Så jeg tror at over hele Sápmi er det en ny type stolthet. Vi ønsker å være synlige. Vi ønsker å ta tilbake vår kulturarv (Hagen, Nystad, Vasara & Herstrøm, 2020, avsnitt 2).

Samisk kultur ønsker å være mer synlig for majoriteten, og både samfunnet og skolen må ta del i denne bevisstgjøringen. Imidlertid må det gjøres på en ivaretagende og positiv måte. I LK20

(Utdanningsdirektoratet, 2019a) og i Kunst og håndverk er det som nevnt tidligere innført kjerneelementer, og bevisstgjøring av samisk kultur kan derfor bli viktigere enn før da et av kjerneelementene i faget er kulturforståelse. I tillegg er bærekraftig utvikling kommet inn som et tverrfaglig tema, og her kan utdanning for bærekraftig utvikling (UBU) knyttes opp til bevisstgjøringen, da et kjennetegn på UBU er å ved å være knyttet til dagsaktuelle problemstillinger (Sinnes, 2015). Denne avhandlingen vil, som sagt, forhåpentligvis bidra til denne bevisstgjøringen ved å kunne fungere som en ressurs for lærere, kommende lærere og andre som ønsker mer kunnskap om samisk kultur og duodji i undervisningssammenheng. Ressurser, læringsmidler og inspirasjon tilknyttet samisk tematikk i undervisning, var det en stor etterspørsel etter i de gjennomførte intervjuene, så jeg vil nå gå over til denne tematikken.

Ressurser

Som presenterte i empirien var ikke ressurser et tema som ble trukket frem for informantene gjennom intervjuguiden, men likevel etterlyste alle de fem informantene ressurser, inspirasjon og læringsmidler slik at de kan få bedre forutsetninger for å skulle undervise i duodji. 'Trine', som fortalte at hun ikke har arbeidet med samisk kultur og duodji på grunn av manglende kunnskap, sa at:

Jeg tenker i alle fall at det er viktig at jeg har kunnskap å komme med, og ikke sier feil. Kanskje viser ekte bilder, film, få inn veivisere, og ta det fra bunnen av så ikke vi bare skummer over og «later som», for da tenker jeg at det er bedre å la være, og derfor tenker jeg at det burde kommet noen ressurser vi kan bruke.

Her henviste hun til ønske om flere ressurser og påpekte viktigheten av å innhente riktig kunnskap for å bevisstgjøre elevene på samisk kultur og duodji på en korrekt måte. Videre fortalte hun at nå som den nye strukturelle betingelsen i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) blir tatt i bruk vil det bli enda mer relevant å jobbe tverrfaglig og at det da kanskje blir lettere å bruke hverandres kunnskap på skolen. Å bruke hverandre, altså å benytte andre lærere på tvers av fagkompetanse som en ressurs kan gjøre at en sammen kan finne ut hvordan en kan ta samiske tradisjoner med inn i flere fag. På hvilken måte 'Trine' ville brukt det spesifikt i Kunst og håndverk var hun ikke helt sikker på, men i sammenheng med dette poengterte 'Maria' noe viktig i sitt intervju og stilte følgende spørsmål:

Hva synes samene selv? Hvor mye materialer for eksempel er det greit å bytte ut med billigere alternativer? Jeg kan ha en formening om dette, men jeg vet jo ikke. Dette tenker jeg de må svare på, for jeg har ingen forutsetninger om å vite om jeg trækker de på tærne eller ikke. Så derfor hadde det vært fint og få noen ressurser her.

Som nevnt tidligere i avhandlingen har Gry-Kristina en viktig stemme når det kommer til dette punktet fordi hun er etnisk samisk. Likevel vil jeg også argumentere for at 'Nina' er viktig her da hun har flyttet nordover og jobber med å undervise i Duodji. I forbindelse med dette mente 'Nina':

Alt må ikke være tradisjonelt. Jeg mener det avhenger i hva du tar utgangspunkt i, er det tradisjonell duodji du skal lære bort, må du holde deg til det, som et grunnlag. La elevene få se og føle hvordan samisk håndverk utføres. Men avhengig av klassetrinn, vil jo resultatet være sprikende. Men de får et innblikk og de får prøvd.

De sa begge at en ikke skal være engstelig for å gjøre noe galt, så lenge en tar med seg respekt og gjør forarbeidet som kreves. Som diskutert tidligere kan det ligge forskjellige årsaksforklaringer til grunn for hvorfor lærere er engstelige for å undervise i tematikken. Både de strukturelle betingelsene, interne rammefaktorer og læreren som aktør sin kunnskap som igjen blir påvirket av utdanningsstrukturene kan være mulige årsaksforklaringer. Som 'Maria' trakk frem er det mange fine ord i læreplanene (Utdanningsdirektoratet 2006, 2019s) og i den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a), og Utdanningsdirektoratet har sikkert mange gode intensjoner med det som står her. Da må de være klare over situasjonen slik den er ute i skolen. Det må tilrettelegges for alle og det burde vært laget en egen ressursbank for vårt fagområde, Kunst og håndverk. Jeg er enig i dette som 'Maria' trakk frem og alt det informantene sa, men det får meg også som sagt til å stille spørsmålsteget ved om de er kjent med ressursene som allerede eksisterer. 'Trine' hadde, for eksempel, hadde aldri hørt om de samiske veiviserne og dermed hadde hun ikke fått muligheten til å benytte seg av tjenesten til tross for at den er høyst relevant.

Jeg har også for eksempel nevnt veiledningsheftet *Duodji i grunnskolen* (Spein & Jenssen, 2016) tidligere i avhandlingen da dette er en annen ressurs rettet spesifikt mot det håndverksmessige. Selv om dette heftet er utarbeidet til LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) kan det benyttes og tilpasses LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Utgiveren av dette heftet, Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring, har i tillegg flere relevante ressurser som ble laget i forbindelse med samisk folk sin nasjonaldag 6. februar 2020 en nettside hvor de samlet ressurser om samisk kunst og kultur, til hjelp for planlegging av undervisning. Her laget de en egen del for Kunst og håndverksfaget, hvor det ligger forslag til praktisk arbeid med duodji, ornamentikk og samisk kulturarv i skolen (Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring, 2020). Jeg presenterte også to artikler fra fagtidsskriftet *Form* (Bongo, 2020; Espenes, 2016) hvor de skrev noe om egen erfaring med undervisning i duodji, hvilke kunnskaper elevene kan tilegne seg gjennom dette arbeidet, og mulige fremgangsmåter å arbeide med samisk kultur og duodji på i skolen. I tillegg har jeg tidligere nevnte de parallelle samiske læreplanene i Duodji, LK06S (Utdanningsdirektoratet, 2006b) og LK20S (Utdanningsdirektoratet, 2019b), som jeg vil diskutere for at også kan benyttes som en ressurs eller inspirasjonskilde for læreren som aktør i Kunst og Håndverksfaget.

Jeg, som personlig er utdannet faglærer i design, kunst og håndverk, fant disse midlene meget inspirerende og hjelpsomme når jeg skulle tilegne meg kunnskap om samisk kultur og duodji. Derimot følte jeg ikke at dette var nok ressurser for alt jeg ville undersøke i den praktisk-estetiske delen av avhandlingen eller hvis jeg skulle undervist praktisk med dette temaet i skolen. Dette er

også, som nevnt tidligere, grunnen til at jeg har valgt å utarbeide noen enkle utkast til veiledningshefter som en del av min praktisk-estetiske undersøkelse, hvor jeg bruker prosessbilder fra teknikkene jeg har arbeidet med og skriver en forenklet fremgangsmåte til hvert bilde. Disse er utformet ut ifra tilbakemeldingene jeg fikk gjennom intervjuene, de andre ressursene jeg har undersøkt og hvordan jeg selv ville foretrukket at et slik veiledningshefte skulle vært utformet. Veiledningsheftet *Duodji i grunnskolen* (Spein & Jenssen, 2016) ser jeg på som den mest oversiktlige og relevante ressursen jeg klarte å finne, hvor det er steg for steg beskrivelser med bilder. På denne måten kan både læreren som aktør og eleven som aktør benytte seg av samme ressurs og tilegne seg kunnskap gjennom den. Dermed eksisterer det allerede, som nevnt tidligere, noen relevante ressurser. Spørsmålet er om årsaksforklaringen til at disse midlene ikke benyttes er manglende kjennskap til dem. Eller blir de ikke sett på som relevante nok? Eller er det en svikt i systemet, slik at lærerne som aktør ikke blir informert om ressurser som er til hjelp for fagfeltet? Eller er det læreren som aktør som ikke engasjerer seg nok for å finne dem? På en annen side, som jeg også har nevnt tidligere i avhandlingen, finnes det parallelle læreplaner for Duodji, så teknisk sett kunne disse blitt brukt som en ressurs for planlegging av egen undervisning. Det er vanskelig å skulle komme frem til helt sikre årsaksforklaringer til hvorfor de eksisterende ressursene ikke blir mer benyttet, men det kommer helt tydelig frem gjennom intervjuene og tilbakemeldingen på fagfornyelsen at det burde komme flere oppdaterte og tilgjengelige ressurser.

Gry-Kristina var også opptatt av læremidler og ressurser i sitt intervju, men hun skiller seg fra de andre informantene med at hun er en ressursperson innen duodji. Hun er ikke bare opptatt av at samisk kultur og duodji skal fremmes i den norske skolen, men hun jobber også aktivt for å forbedre mulighetene for gjennomføringen av det. På bakgrunn av dette og ettersom etterspørselen etter ressurser og konkrete læringsmidler var så fremtredende i intervjuene forsøkte jeg å undersøke om det er planlagt noen nye midler for fagfeltet til fagfornyelsen. Her fant jeg ut at både H. Aschehoug & Co, Gyldendal Norsk Forlag, Cappelen Damm og Aftenposten Junior har fått støtte til å utvikle digitale læremidler i forbindelse med LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a). Cappelen Damm og Aftenposten Junior har prosjekter som ikke direkte indikerer at duodji skal tas med, men H. Aschehoug & Co og Gyldendal Norsk Forlag har ikke spesifisert prosjektene sine like mye (Utdanningsdirektoratet, 2019d). Gyldendal Norsk Forlag skal videreutvikle det digitale læremiddelet *Salaby* for 1-7. trinn innen Kunst og håndverk, og de har også en egen side for samefolkets dag hvor en kan hente inspirasjon, fakta, musikk, quiz og så videre (Gyldendal Norsk Forlag, u.å).

Jeg forsøkte også å kontakte ovennevnte forlag for å forhøre meg nærmere, men ikke alle har kommet tilbake til meg. Gyldendal (H. Lenhartzen, Personlig kommunikasjon, 19. februar 2020) svarte og fortalte at de ikke skal gi ut noen fysiske læremidler i forbindelse med fagfornyelsen innen Kunst og håndverk, men i Natur- og Samfunnsfag jobber de med det nye digitale læremiddelet Refleks. Her vil elevene få oppgaver knyttet til duodji på flere trinn, noe som åpner muligheten for tverrfaglig samarbeid med Kunst og håndverk. Fagbokforlaget (I. Sommer, personlig kommunikasjon, 14. februar 2020) svarte på lik linje som Gyldendal, med at de ikke skal gi ut noen læremidler spesifikt

for Kunst og håndverk. De poengterte likevel at de kommer med mange nye læremidler i løpet av høsten 2020 hvor samisk kultur og urfolk får en utvidet plass. Fagbokforlaget ga meg også tilgang til deres digitale læremiddel *Verkstedet*, som er deres samleverk for praktisk-estetiske fag på ungdomstrinnet. Her har de et kapittel som heter *100% norsk eller...? i levende spor* som omhandler urfolk og duodji. Det er positivt at det kommer nye ressurser som har fokus på urfolk og duodji, men det burde imidlertid blitt utviklet ressurser spesifikt for Kunst og håndverk ettersom det var det informantene mine etterlyste. På en annen side aktualiserer det muligheten for tverrfaglig arbeid. Som er en av mange måter samisk kultur og duodji kan aktualiseres på i Kunst og håndverk, og jeg vil nå gå over til å se nærmere på muligheter for aktualisering av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk.

Aktualisering

Som presentert i *Presentasjon av intervjuene og Informantenes posisjonering* spurte jeg informantene mine om hvordan de selv kunne tenke seg å integrere og aktualisere samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk. Jeg fikk flere forslag til hvordan de så for seg at de kunne tenkt seg å jobbe med tematikken, samt hvilke utfordringer de synes følger med. Jeg har allerede argumentert noe for hvorfor samisk kultur og duodji burde bli mer vektlagt i undervisningen og har drøftet flere årsaksforklaringer til hvorfor vektleggingen er som den er i form av de strukturelle betingelsene, læreren som aktøren sin kunnskap og mangel på ressurser. Det finnes lite forskning og litteratur som spesifikt omhandler duodji eller samisk kultur i undervisning i Kunst og håndverksfaget, og det samme gjelder ressurser slik som diskutert over. Dermed er det kanskje ikke så rart at det er vanskelig for læreren å aktualisere det. I denne delen av avhandlingen vil jeg fokusere på hvordan samisk kultur og duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk, sammen med den praktisk-estetiske undersøkelsen hvor tilnærmingens hovedfokus var å undersøke tradisjonelle teknikker som kan egne seg i undervisning for å kunne aktualisere praktisk arbeid med duodji. Som presentert i delkapittelet *Duodji i undervisning* skriver Bongo (2020) i sin artikkel om aktualisering av duodji i skolen at:

I fagfornyelsen av kunst og håndverk i grunnskolen skal alle elever lære om samisk kultur blant annet gjennom praktisk arbeid med duodji. Samisk kultur kjenner de fleste kanskje til, men hva er duodji og hvordan kan vi jobbe med duodji i skolen? (Bongo, 2020, avsnitt 1).

I en artikkel i Tidsskriftet *Form* trekker Cathrine Jenssen (2018) også frem læreres usikkerhet og skriver at:

Mange lærere føler usikkerhet når de skal lære bort duodji til elevene: Må man være samisk for å gjøre det, hva skal jeg undervise i og hvordan gjør jeg det? (Jenssen, 2018).

Dette er store spørsmål som kan ha mange svar, og så vidt jeg har forstått, finnes det ingen formelle regler eller krav til kurs som omhandler hvem som kan undervise i duodji eller hvordan det skal gjøres. Vil det si at derom læreren som aktør tilegner seg relevant kompetanse og trekker dette inn i

undervisningen, er det innenfor? Som jeg har skrevet om tidligere, er det her viktig å handle med respekt og trekke inn de verdiene som duodji bygges på. På en annen side kan en diskutere hvorvidt det er akseptert å arbeide med duodji når en ikke er samisk, slik Jenssen (2018) stiller spørsmål ved. Hvordan stiller de etnisk samiske seg til at den norske skolen arbeider med duodji når jeg har etablert at det er mye manglende kunnskap blant lærerne? Som presentert tidligere i avhandlingen finnes det flere normer og regler når det gjelder utførelsen av duodji. Er det et minimumskrav å følge disse normene og reglene for gjennomføring? Både Gry-Kristina og 'Nina' har, som presentert underveis i avhandlingen, sagt at de synes det er bra at alle inkluderer duodji og samisk kultur i undervisningen og har kommet med flere pekepinne på hvordan det kan gjennomføres. På en annen side er de tradisjonelle materialene til duodji relativt dyre å bruke i skolen, så hvor mye kan en for eksempel endre materialer eller mønster for at det fremdeles skal forbli duodji?

Det er mange store spørsmål som burde besvares når det gjelder aktualiseringen av duodji i Kunst og håndverk og jeg kan tenke meg at det er en del splittede meninger om dette, også meninger som ikke er en del av min avhandling innen det faktiske domenet. Jeg vil se på hvordan samisk kultur og duodji kan aktualiseres i Kunst og håndverk ved å holde fokuset på den håndverksmessige delen, da det gjennom intervjuene kom tydelig frem at dette var det informanten mine så på som den viktigste delen for dem å få kompetanse i. Det er også bestemt at det skal være mer dybdelæring i skolen, og det er en del fag som skal få en mer praktisk tilnærming gjennom LK20 (Kunnskapsdepartementet, 2018b). Når det gjelder denne strukturelle betingelsen, er dette det mest relevante fokuset å holde når jeg vil se på aktuell strukturell utvikling. Duodji i seg selv kan by på en bred mulighet for praktisk skapende arbeid i skolen. Elevene kan få utvidet materialkunnskap og god øvelse i finmotorikk, logisk tenking, kunnskap om tradisjoner, Norges og urfolkets historie. Gjennom arbeid med samisk kultur, kunst og duodji, både teoretisk og skapende, får elevene også mulighet til å arbeide med natur, relasjoner og sammenhenger. De får kunnskap om produkters opphav, produksjonsprosesser og materialverdi som alt kan knyttes opp mot det tverrfaglige temaet bærekraftig utvikling (Lutnæs & Fallingen, 2017).

Duodji i undervisningen vil også gi gode muligheter for tverrfaglig samarbeid, hvor en kan trekke linjer fra håndverket til større sammenhenger som kulturer, levesett og språk, gjennom for eksempel samarbeid mellom fag som Naturfag, Samfunnsfag, Norsk, KRLE og Matematikk (Espenes, 2016). Alt dette forutsetter at aktøren følger de strukturelle betingelsene og har rikelig med kunnskap. Gry-Kristina påpekte tidligere at det er viktig at en er klar over de kulturelle forskjellene innenfor den større samiske kulturen, at en ikke blander nord-, sør- og lulesamisk og opplyser elevene om disse forskjellene. Det kan være vanskelig for utenforstående å vite om eller finne informasjon om disse forskjellene. Da jeg som ikke etnisk samisk spurte Gry-Kristina om hvor jeg kunne finne informasjon om dette var svaret at det var et godt spørsmål som hun ikke var helt sikker på. Dermed forsøkte jeg å finne relevant teori på dette punktet, men det viste seg å være utfordrende. Det punktet jeg fant flest håndfaste forskjeller innenfor duodji var samisk ornamentikk, som er utdypet i delkapittelet *Duodji*, ellers er det mange likheter når det gjelder materialer, farger og betydninger. Forskjeller innenfor språk og bosetningsområder er også fremtredende, og jeg har nevnt noe av dette tidligere i

avhandlingen, men da fokuset mitt ligger på håndverket, duodji, har jeg ikke gått dypt inn i dette aspektet. For eksempel kunne de forskjellige koftene som tilhører de forskjellige regionene vært aktuelle å trekke inn i Kunst og håndverk, eller en for eksempel bruke de forskjellige samiske ornamentikk-tradisjonene som tilhører de forskjellige samiske områdene for å visualisere de kulturelle forskjellene innenfor kulturen for elevene. Det hever igjen problematikken som 'Anna' nevnte tidligere i avhandlingen om at det lett kan bli «oss og dem» fremstillinger. Her vil det da være viktig å passe på hvordan læreren som aktør fremstiller forskjellene både mellom samisk kultur og norsk kultur, og forskjellene innenfor den større samiske kulturen når en underviser i det, slik at elevene utvikler gode holdninger til kulturer. Dette med aktualisering i undervisning og hvordan det skal fremstilles for elevene, finnes det mange mulige fremgangsmåter og hensyn som må tas, jeg vil nå gå over til å først se på materialer.

Materialer

Et av de viktige spørsmålene jeg nevnte ovenfor er også et av de punktene alle informantene mine som underviser i Kunst og håndverk tok opp som et problem når det gjaldt undervisning i duodji, nemlig materialer. En Kunst og håndverklærer bruker mye tid, både med og uten elevene, med materialer i hendene da dette er hovedvekten i faget. Som Sennett (2008) skriver er dette arbeidet mellom hånden og hodet, dialogen mellom konkret praksis og tenking viktig kunnskap å tilegne seg. Det å arbeide i materialer er viktig for å utvikle denne og flere ferdigheter og er høyst aktuelt nå som et av kjerneelementene i faget er håndverksferdigheter, som er utdypet i delkapittelet *Lk06 & LK20*. Ved å arbeide praktisk og tilegne seg håndverksferdigheter kan det også trekkes tråder til Dewey sin teori om erfaringsbasert læring, hvor elevene tilegner seg kunnskap gjennom aktivitet og erfaring *learning by doing* (Bale, 2009, s. 17 -18; Imsen, 2005, s. 38). Hvor elevene gjennom den estetiske erfaringen tilegner seg kunnskap om for eksempel håndverket, materialene og sammenføyingen av materialene, hvor de ifølge Kjersti Bale (2009) vil oppleve en vurderende, sansende og nytende handling. Som det ble etablert tidligere i drøftingen, er en mulig årsaksforklaring til den manglende vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk dårlig tilgang og økonomi til kvalitetsmaterialer. Dette kan påvirke håndverksferdighetene elevene tilegner seg. Som presisert tidligere har Gry-Kristina og 'Nina' begge viktige stemmer når det kommer til denne problematikken, da de begge har rikelig med kunnskap om arbeid med duodji. De har begge gitt uttrykk for at en som lærer ikke skal være engstelig for å gjøre feil og at det viktigste er å ta med seg respekt inn i undervisningen. Det kan være å lese seg opp og tilegne seg relevant kunnskap og tenke gjennom valgene en tar og hvordan det presenteres til elevene. Som det ble sitert av 'Nina', under *Ressurser* lengre opp i drøftingen, fortalte hun at alt ikke må være tradisjonelt, men at det avhenger i hva du tar utgangspunkt i og at en kan tilpasse materialvalget etter det. Jeg siterte også 'Maria' i samme avsnitt, hvor hun spurte spesifikt om hvor mye endringer det er greit at hun kan gjøre, for eksempel i forhold til materialer og hva er samisk folk sin egen formening om dette. Hun hadde også noen tanker angående hvordan hun ville valgt å gjøre materialendringer:

Slik at elevene får kjennskap til de bærekraftige materialene. Skal vi for eksempel jobbe med skinn, så må elevene få kjenne på hvordan ekte skinn fra reinsdyret føles. Får man ikke tak i reinsdyrskinn, så kan en for eksempel bruke lammeskinn, det er jo ekte materiale og det er et naturmateriale. Og du kan formidle noe av det samme som med reinsdyret.

Gry-Kristina og 'Nina' hadde mange enigheter når jeg diskuterte materialer og duodji med dem. Gry-Kristina sa at en godt kan benytte stoff istedenfor skinn, eller benytte alternative naturmaterialer, som for eksempel lammeskinn fremfor reinskinn da dette er billigere og lettere tilgjengelig, på lik linje med det 'Maria' var innom. Imidlertid, ved å bytte ut materialene må en også tenke over hvilke konsekvenser dette får med tanke på det bærekraftige perspektivet, som jeg vil gå nærmere inn på i neste delkapittel. Bytter en ut reinskinn med det syntetiske materialet skai får du utseendemessig noe som kan likne på ekte vare, men på den andre siden mister en det bærekraftige perspektivet. I tillegg oppfører syntetiske materialer seg annerledes enn naturmaterialer. Så her må en lærer tenke smart når det kommer til materialvalg, både med tanke på økonomi og utbytting. Som 'Trine' sa er det viktig at vi i faget vårt, Kunst og håndverk og Duodji, bruker de ressursene en har rundt seg, og skaffer seg et nettverk for å få tak i mest mulig gjennom eget nettverk. Vi har fantastiske materialer tilgjengelig i Norge. Gry-Kristina uttrykket at hun synes at en helst skal holde seg til naturmaterialer når en har muligheten til det, da duodji handler mye om bærekraft og tar del i naturens syklus. Som beskrevet under *Praktisk-estetisk undersøkelse*, er dette noe jeg har undersøkt og vurdert gjennom prosessen hvor jeg har undersøkt det etiske og sett på hvordan duodji kan integreres og gjennomføres praktisk i Kunst og håndverk. Det etiske perspektivet når det gjelder hvor grenser går for hva som er greit med tanke på å arbeide med duodji i Kunst og håndverk er jeg usikker på, og jeg har heller ingen kompetanse til å uttale meg om det. Det samme viste informantene min stor usikkerhet rundt, men 'Trine' sa i forbindelse med det å benytte alternative materialer at:

Ut ifra det lille jeg vet, så vil jeg tro at det er noe som strider imot grunntanken til det samiske håndverket. Men kanskje man kan for eksempel lage ett glassmosaikk bilde med samiske mønstre uten at det blir feil, jeg føler at det er en vesentlig forskjell ut ifra hvordan man velger å gjennomføre det.

'Anna' sa også i forbindelse med samme intervju spørsmål at:

Det er viktig at man ikke gir inntrykket av at man nødvendigvis vet alt. Som at man bevisstgjør materialvalg om det ikke er det «riktige» materialet og ikke selg inn det man lager i en billigere variant som om det er originalt. Jeg tenker at en kan gjøre materialendringer der det lar seg gjøres, men at det da er viktig å la elevene få vite at det ikke er originalmaterialet slik at de lærer hva det skal forestille.

Her viste både 'Trine' og 'Anna' at selv om de er usikre på det etiske perspektivet prøver de begge å reflektere og finne respektfulle løsninger til problemstillingen. Ved at læreren som aktør jobber respektfullt og reflekterer over materialendringene og hvordan de presenterer samisk kultur og duodji for elevene, kan det bli enklere å bruke og aktualisere duodji i undervisningen. Som presentert i

Presentasjon av intervjuene kom 'Nina' med noen eksempler fra egen erfaring som kan hjelpe andre med hvordan de kan gjennomføre arbeid med duodji, som å velge ut enkelte teknikker og materialer eller jobber med ornamentikk. Som nevnt tidligere i dette kapitlet, under *Økonomi*, trakk jeg arbeid med samiske fletteteknikker da dette er en teknikk som ikke koster så mye og kan gjennomføres i, for eksempel, diverse garnkvaliteter. Her kan læreren selv vurdere hvilke materialer som kan egne seg. 'Nina' sa også at samisk kultur egner seg godt til todimensjonalt arbeid, hvor en kan bruke samiske kunstnere som utgangspunkt eller elementer fra kofta, og at en også på denne måten kan lære mye om samisk kultur selv om det ikke er direkte duodji. Jeg har selv i en tidligere fordypningseksamen i grafikk jobbet med samisk tematikk todimensjonalt (Vedlegg 11). Her brukte jeg den samiske kunstneren John Savio som inspirasjonskilde og opplevde dette som spennende, lærerikt og motiverende. På den ene siden er det å arbeide med samisk tematikk todimensjonalt også en måte å aktualisere tematikken på, men på den andre siden fortalte 'Maria' at hun opplevde at elevene hadde lite engasjement når de arbeidet todimensjonalt med tematikken. Her kan det også argumenteres med hvorfor en skal arbeidet todimensjonalt når duodji byr på flere muligheter for skapende tredimensjonalt arbeid. På en annen side er det bedre å inkludere tematikken i form av todimensjonalt arbeid enn å utelukke det, dersom for eksempel lærerens kompetanse eller rammefaktorene gjør praktisk arbeid med duodji uaktuelt. Ideelt sett hadde arbeid med duodji blitt gjennomført gjennom praktisk skapende arbeid i naturmaterialer, som kan kobles til skolens tverrfaglige tema bærekraft, som jeg nå vil gå inn på.

Bærekraftig utvikling

Som tidligere gjort rede for i avhandlingen var alle informantene mine opptatte av bærekraft i undervisningen. Jeg har også tidligere nevnt Utdanning for bærekraftig utvikling (UBU), som er nærmere presentert under delkapitlet *Bærekraft og håndverk*. Som nevnt tidligere bruker en Kunst og håndverkslærer mye tid på verkstedet med materialer i hendene, noe som også gir dem en usedvanlig god mulighet til å sette de dagligdagse handlingene og meningene inn i en større samfunnsmessig sammenheng for elevenes tankegang. Praktisk arbeid med duodji, åpner opp for muligheten for å snakke med elevene om bærekraft, da arbeid med duodji hovedsakelig består av naturressurser og samisk kultur og folk er opptatt av at produkter skal ta del i naturens sirkel. På en annen side forutsetter dette at læreren som aktør innhenter kunnskap om bærekraft som samsvarer med undervisningen, slik at elevene ikke kun sitter igjen med en følelse at bærekraft er for omfattende og utfordrende til at de kan bidra. Derfor er det viktig at læreren er oppmerksom på hvilke eksempler som blir vist og forklarer for elevene hvordan en påvirker miljøet og hva som er miljøvennlig, da dette kan være vanskelig for dem å forstå (Maus, 2019). For eksempel gjennom den praktisk-estetiske undersøkelsen min, som hadde fokus på bærekraftige materialer, hvor jeg sammenlignet og utforsket alternative materialer til sisti, som lammeskinn, opp mot det syntetiske materialet skai. For elevene kan bærekraft oppleves vanskelig å forstå, fordi de vanligvis ikke kan forankre det i noe de kan se. Dette er ettersom miljøpåvirkningen nesten aldri er til stede i klasserommet fordi det ofte tar lang tid, større mengde og så videre for at det skal synes (Maus, 2019). Liv Merete Nielsen (2009) skriver at:

Som skolens eneste allmenndannende fag innen visuell og materiell kultur har Kunst og håndverk innvirkning på kommende generasjons holdninger til eget og kunnskap om vår felles kultur. Det innebærer holdninger til eget og andres materielle forbruk og forvaltning av klodens ressurser (Nielsen, 2009, s. 116).

Her påpeker Nilsen (2009, s. 116) at Kunst og håndverksfaget er selve kjernen i opplæring om hvordan vi som samfunn skal forholde oss til materialiserte verdier og forvaltningen av disse, samt hvordan samfunnet skal utvikles, som alt henger i tråd med et bærekraftig og miljøvennlig perspektiv. 'Nina' påpekte i forbindelse med det bærekraftige perspektivet at:

Den samiske kulturen er ypperlig i forhold til å integrere bærekraft. Ta reindrifta som eksempel, bruken av reinen. Det er ikke mye som går til spille der. Reindrifta er en del av naturens syklus.

Gry-Kristina er inne på det samme i sitt intervju, men sa mer utdypende at:

Dyreetikk er også viktig og det har jo noe med bærekraft å gjøre, å bruke alle deler sånn som margbein i tillegg til skinnen og hornet. Og måten du sanker materialer på. Si at du skal jobbe i forhold til trearbeidet, så skal du hente rikuler, det viktig at du har kunnskap om hvordan du skal sanke rikula uten å drepe treet. Å ta hensyn til naturen og ikke sanke mer enn det du har brukt for.

Som etablert tidligere i teksten, gjennom Lutnes og Fallingen (2017), trenger elevene å undervises i å arbeide med natur, relasjoner og sammenhenger. Arbeid med duodji åpner for å jobbe med dette tverrfaglige temaet i Kunst og håndverk i et bredt spekter av praktisk skapende arbeid, hvor en får tatt i bruk flere punkter fra de strukturelle betingelsene som er diskutert tidligere. Samtidig som det ifølge Sinnes (2015) er viktig å gi relevant og fremtidsrettet, undervisning som har som mål å utruste elevene til å leve gode bærekraftige liv. Det er også et veldig dagsaktuelt tema, da barn og unge i dagens samfunn har stort fokus på bærekraft og miljøvennlighet. Derimot kom 'Maria' i sitt intervju med en oppsiktsvekkende kommentar, hvor hun sa at det er rart at:

Denne generasjonen som er opptatt av Greta Thunberg og alt dette, ikke klarer å koble dette med miljøet til undervisningen: at hvis jeg hakker i stykker fire linjaler i løpet av en skoletime så er det skikkelig dårlig for miljøet. De klarer ikke helt å koble de linkene, og det overrasker meg egentlig litt. Mange elever sliter med finmotorikk og er ikke vant til å arbeide praktisk, så mange elever vet ikke hvordan man skal utnytte ressursene. De har ikke noe begrep på hvor praktisk de skal bruke materialene, så jeg må bruke mye tid på å lære de dette. Og det tenker jeg også er utfordrende i forhold til å bruke dyre, fine, miljøvennlige materialer da de har ikke respekt for ting og materialer.

Her har 'Maria' et godt poeng, og det vil være utfordrende å skulle arbeide med kostbare bærekraftige materialer om elevene ikke tar hensyn til materialbruken. På en annen side er det viktig at elevene får en erfaring med materialene slik at de også får utviklet en sanselig verdi, for å lære å kjenne materialene kreves det praktisk erfaring, som er svært sentralt i faget. Elevene må få utvikle materialkunnskap gjennom arbeid med materialer, og utvikle en forståelse for hvilke egenskaper de har og hvordan de kan formes, som nevnt tidligere i avhandlingen under *Bærekraft og håndverk*. Hvis elevene får denne praktiske erfaringen med materialene, kan det også bli lettere for dem å forstå hvordan de kan settes inn i en større sammenheng og hvordan de inngår i naturens kretsløp. I tillegg, som nevnt i delkapittelet *LK06 & LK20*, er kjerneelementet håndverksferdigheter innført gjennom LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), hvor både praktiske ferdigheter og materialer står i fokus og skal brukes på en etisk og miljøbevisst måte. Dette med bærekraft og materialer går derfor hånd i hånd i min avhandling når det gjelder aktualisering av duodji. Det er viktig for elevene å få innsikt og kunnskap om begge disse emnene, da de må utvikle grunnleggende ferdigheter, lære om det etiske perspektivet, lære å være miljøbevisste og utvikle håndverksferdigheter. Alt dette kan arbeides med gjennom duodji. Derimot, kan det være vanskelig og mye ansvar for kun en lærer å ta på seg når det gjelder å videreforme samisk kultur og duodji, jeg vil derfor nå gå over til å se på mulighetene for å aktualisere arbeid med duodji i Kunst og håndverk med tverrfaglig samarbeid da flere av informantene mine så på dette som en god løsning.

Tverrfaglighet

Praktisk arbeid duodji åpner også opp for tverrfaglig arbeid, blant annet med det tverrfaglige temaet *Bærekraftig utvikling* og UBU, hvor et av kjennetegnene på utdanning for bærekraftig utvikling er at undervisningen skal være tverrfaglig orientert (Sinnes, 2015, s. 107), som er drøftet i delkapittelet ovenfor. Det kan også, som tidligere nevnt gjennom intervjuene, åpne for tverrfaglig samarbeid med samtlige fag, hvor Gry-Kristina sa at:

Et tverrfaglig opplegg, ja det kan man jo gjennomføre! Jeg vet ikke om det er noe materiale om hvordan man måler på samisk måte for eksempel? Hvor man bruker fingrene, det kan jo være en del av Matematikken. Også er det jo det med språk, at man kan integrere språk. Også er det Samfunnsfag og Naturfag. Du kan også integrere mat gjennom Mat- og helsefaget. Det er masse muligheter, men det er veldig opp til skolen og læreren.

'Trine', 'Maria' og 'Anna' uttrykte alle at de syntes samisk kultur og duodji er et veldig aktuelt tema for tverrfaglig samarbeid, hvor man kan lage mer prosjektbaserte oppgaver. 'Maria' sa at:

Målet mitt er å snakke med kontaktlæreren og forhøre meg om vi kan gjøre noe felles. Selv om jeg ikke har alle kvalitetsmaterialene til å utføre duodji, så går det jo an å for eksempel lære en fletteteknikk, slik at elevene lærer noe av det håndverksmessige samtidig som de lærer om samisk kultur og samenes historie i andre fag.

Det å gjennomføre et tverrfaglig opplegg kan være utfordrende, da det krever mer planlegging ettersom en er avhengig av å samarbeide med andre lærere på tvers av fagfeltene. Dette kommer, som Gry-Kristina påpekte, veldig an på læreren og skolen. Alle lærerne som aktører er på mange måter eksperter i sine egne individuelle fag, og de er, som diskutert tidligere, avhengige av kunnskapen de skal tilegne seg gjennom sine egne lærerutdanninger for å kunne mestre sitt eget fag og foreta gode faglige prioriteringer på vegne av elevene sine. Tverrfaglig samarbeid burde prioriteres da dette kan hjelpe elevene med å forstå sammenhenger bedre. Også Onstad (2014, s. 26) nevner viktigheten av tverrfaglighet og at lærerutdannere, lærerstudenter og lærere burde oppfordres til å se forbi fag-grensene, uten å gi avkall på nødvendig faglig forankring. Jeg mener at et tverrfaglig samarbeid skal være givende for alle deltagere, slik at alle fagene får sin faglige forankring med. Derimot kan jeg se hvordan det kan være vanskelig å gjennomføre med tanke på tid og planlegging. Den reviderte læreplanen LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) vektlegger også implisitt tverrfaglig samarbeid i alle fag. Selv om den ikke gir konkrete eksempler til samarbeid på tvers av fagfeltene ligger det støtte til læreplanene (Utdanningsdirektoratet, 2019e) i nettversjonen, hvor både tverrfaglige temaer og kjerneelementer kan velges. Dette kan muligens også være til hjelp for tverrfaglig samarbeid.

Jeg har tidligere diskutert bærekraftig utvikling og hvordan det tverrfaglige tema kan være med på å aktualisere undervisning i duodji. Også det tverrfaglige temaet Demokrati og medborgerskap, som utdypet nærmere i delkapittelet *Lk06 & LK20*, åpner opp for tverrfaglig samarbeid. Her kan elevene få en opplevelse og utvikle forståelse ved å møte kulturell kunst, som igjen kan kobles opp mot kjerneelementet Kulturforståelse, som har kunnskap om kultur og kulturarv i fokus. Kulturforståelse og medborgerskap er spesielt viktig når det er snakk om læren om andre kulturer, og som Lile (2011) erfarte under arbeidet med sin avhandling, var det mye likegyldighet blant lærere og elevers forhold til samisk kultur. Ved å trekke samisk kultur, og duodji spesielt, inn i undervisningen gjennom tverrfaglige opplegg, vil elevene få inn kunnskap fra flere hold, som kan være med på å utvikle holdninger som reduserer denne likegyldigheten, samt fordommer og mobbing i skolen og ellers i samfunnet. Som nevnt tidligere i drøftingen, under *Ressurser*, har Fagbokforlaget en lærerressurs som omhandler urfolk. Gyldendal utarbeider det digitale læremiddelet Refleks hvor urfolk og duodji vil få en utvidet plass. Dette kan bidra til å forenkle og aktualisere tverrfaglig arbeid med samisk kultur og duodji for læreren som aktør. Det eksisterer også et ressurshefte, *Gávnos* (Utdanningsdirektoratet, 2015), som er en faglig ressurs for bruk i arbeid med samisk innhold på tvers av fag. Selv om heftet ikke spesifikt er tilpasset LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) eller er rettet mot Kunst og håndverk kan det benyttes som et hjelpemiddel for inspirasjon. Jeg skulle selvsagt ønske at det også ble prioritert å utvikle ytterligere ressurser omhandlende samisk kultur og duodji rettet mot Kunst og håndverksfaget. Spesielt da det kom tydelig frem gjennom intervjuene jeg har gjennomført, og tilbakemeldingene på læreplanhøringene, at læreren som aktør trenger ressurser, læringsmidler og inspirasjon for å arbeide med denne tematikken, ettersom mange føler de ikke besitter nok kunnskap. Det vil heller ikke hjelpe stort å gjennomføre et tverrfaglig opplegg med mindre lærerne som aktører, innenfor alle de aktuelle fagfeltene, har tilstrekkelig kunnskap.

Oppsummerende refleksjon

Gjennom fagfeltet, Kunst og håndverk, og den norske skolens historie har undervisning om samisk kultur vært nedprioritert og nærmest ikke-eksisterende i perioder. Samiske mennesker har blitt «dei andre» (Olsen, 2018), enda Norge er bygget på territoriet til to folk (Det Norske Kongehus, 1997) og de er nordkalottens eget urfolk hvor samisk kultur beriker Norge (Lile, 2011). Den nye læreplanen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, u.å, -a; 2019a), og den nye Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a), markerer et veiskille hvor samisk tematikk er vektlagt i større grad både eksplisitt og implisitt enn noen gang før i den norske skolen. Dette fører til at læreren som aktør må vektlegge undervisning om samisk kultur og duodji i større grad, etter de nye strukturelle betingelsene. På bakgrunn av dette har jeg gjennom denne avhandlingen forsøkt å svare på problemstillingen:

Hvordan blir undervisning om samisk kultur vektlagt i skolen, og hvordan kan temaet aktualiseres i undervisning med duodji i Kunst og håndverk?

Problemstillingen jeg valgte å undersøke er todelt, og jeg har forsøkt å besvare delene både sammen og hver for seg i ulike deler av avhandlingen. Jeg har ikke kommet frem til en konkret konklusjon på forskningsspørsmålet, men dette var heller ikke målet med avhandlingen. Når det gjelder den første delen av problemstillingen, *Hvordan blir undervisning om samisk kultur vektlagt i skolen*, var målet å undersøke og klarlegge mulig årsaksforklaringer til vektleggingen av samisk kultur i undervisningen. Jeg hadde innledningsvis en anelse om at undervisning om samisk kultur og duodji fremdeles var lite vektlagt, spesielt innen Kunst og håndverksfaget. Denne fornemmelsen har blitt bekreftet gjennom analysen av innhentet empiri, gjennom både forskningsintervjuer og dokumentanalyse av tilbakemeldingene på læreplanhøringene til fagfornyelsen. Jeg har derfor, med grunnlag i kritisk realisme, undersøkt flere mulige årsaksforklaringer til hvorfor vegleggingen av samisk kultur og duodji i skolen er nedprioritert, spesielt innenfor Kunst og håndverksfaget. Etter å ha tatt et historisk tilbakeblikk ble det tydelig at det har skjedd et paradigmeskifte, hvor den lange linjen med fornorskning, assimilering og undertrykkelse er avsluttet, og skolen nå, gjennom de strukturelle betingelsene (LK06 og LK20), har fokus på å fremme urfolk og det flerkulturelle samfunnet. Den norske skolepolitikken historie har sannsynligvis i stor grad påvirket utviklingen av både de strukturelle betingelsene og læreren som aktør sin kunnskap. Jeg tok dette tilbakeblikket og undersøkte hvordan samisk tematikk har vært vektlagt i de tidligere strukturelle betingelsene i faget og lærerutdanningen, for å kunne se på hvordan dette muligens påvirker hvordan fagets vektlegging av samisk tematikk er i dag, i forhold til Ongstad (2014) sin definisjon på fagdidaktikk.

Jeg har hatt hovedfokus på LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a) og LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), fordi det hovedsakelig er disse strukturelle betingelsene som mine informanter har best

kjennskap til da jeg skulle undersøke hvordan fager er i dag. I tillegg har jeg trukket linjer til de tidligere normalplanene, forsøksplanen, mønsterplanene og læreplanene, for å se på utviklingen av representasjonen av det samiske. En av mulige årsaksforklaringene jeg kom frem til angående vektleggingen gjennom LK06 (Utdanningsdirektoratet, 2006a), var at læreren som aktør mest sannsynlig har gått glipp av mye informasjon i den strukturelle betingelsen som har informert om hvordan det samiske skal representeres i alle fag, nemlig den generelle delen (Kunnskapsdepartementet, 1994, 2015) da denne informasjonen ikke skulle gjengis i læreplanen (Utdanningsdirektoratet, 2006a). Dette kan være en årsaksforklaring som kan ha påvirket den nye strukturelle betingelsen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), ettersom informasjon som nå er gitt gjennom den Overordnede delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) og fagets relevans og sentrale verdier (Utdanningsdirektoratet, 2019a), angående det samiske innholdet nå repeteres i kompetansemålene. Videre gjennom kartleggingen kom det frem at flere lærere følte usikkerhet rundt undervisning om samisk kultur og duodji, og opplevde at de manglet kunnskap å komme med på dette feltet. Jeg undersøkte derfor hvordan lærerutdanningen kan være enda en årsaksforklaring til hvordan vektleggingen er. Her kom jeg frem til at utdanningsinstitusjonene, som har ansvaret om å utdanne lærere etter fornorskingens tid, har egne strukturelle betingelser som tilsier at læreren som aktør skal kvalifiseres for å ivareta opplæring om samisk kultur. Likevel har dette ikke vært tilfellet for mine informanter. I tillegg uttalte flere lærere gjennom læreplanhøringen at de manglet kunnskap på dette feltet. De samme resultatene, angående læreres utdanning, fikk også Lile (2011) i sin doktorgradsavhandling. Utdanningssystemet for lærerutdannere kan være en årsaksforklaring til hvorfor vektleggingen er liten, dersom utdanningssystemene selv nedprioriterer undervisning om samisk tematikk. Dette synes jeg er en stor svikt, som kan få negative konsekvenser for dagens elever. Det å lære om samisk kultur, samiske tradisjoner og utvikle disse gode holdningene, og at alle skal være med på å bevare den samiske kulturarven bør være en grunnleggende, praktiserende del av det norske skolevesenet. I dagen samfunn ønsker også spesielt unge samiske mennesker å være mer synlig for majoriteten, og da er det naturlig at skolen skal ta del i denne synliggjøringen.

Jeg drøftet også skolens interne rammefaktorer, og hvordan disse kan være en annen mulig årsaksforklaring til dagens vektlegging angående praktisk arbeid med duodji i Kunst og håndverk, da økonomi og tid kan påvirke læreren som aktør i stor grad, i tillegg til den uteværende kompetansen. Jeg har fått inntrykk av at flere lærere føler mye usikkerhet når det gjelder undervisning om samisk kultur og duodji, og setter mange spørsmålsteget ved hva som er greit eller ikke, slik Cathrine Jenssen (2018) påpekte i sin artikkel. Gjennom avhandlingen har alle informantene vist stor enighet om at de synes det viktig å undervise om samisk kultur og duodji, og flere av de skulle ønske de utfordret seg selv mer og inkluderte det i større grad. Å bevisstgjøre barn og unge på Norges eget urfolk er viktig, da det fremdeles finnes stigmatiserte holdninger i samfunnet vårt. Skolen som utdanningsinstitusjon og læreren som aktør må være kvalitetsbevisst på holdninger og kunnskap. Dette fordi de er med på å utvikle hvilke holdninger barn og unge får om samisk kultur og folk, som videre er med på å fremme likeverd, medborgerskap og respekt i undervisningen. Her er det viktig å ta hensyn til de faktorene Gry-Kristina poengterte, om at læreren som aktør må være klar over at samisk kultur har flere

kulturelle forskjeller innenfor kulturen, hvor det er viktig å vise respekt og forståelse for lokale tradisjoner, samtidig som læreren klarer å formidle at samisk folk ser på seg selv som et folk og en kultur.

Likevel, som sagt, føler mange lærere at de ikke har tilstrekkelig kunnskap til å ta aktivt del i dette. Både Gry-Kristina og 'Nina' sa at lærere ikke trenger å være så engstelige for å gjøre feil, så lenge en behandler kulturen med respekt. Gjennom intervjuene jeg har gjennomført kom det samtidig tydelig frem at det trengs ressurser, læringsmidler og inspirasjon for å kunne fremme og øke undervisning i dette feltet. Nå som den nye strukturelle betingelsen, LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), eksplisitt vektlegger undervisning om samisk kultur i Kunst og håndverk, både gjennom kompetansemål, kjerneelementer, tverrfaglige temaer, med mer, trenger lærerne som aktører økt tilgang til hjelpemidler for å gjennomføre det. Dette fører meg til den andre delen av problemstillingen, *hvordan kan temaet aktualiseres i undervisning med duodji i Kunst og håndverk*, hvor målet var å komme med forslag og muligheter for aktualisering av arbeid med duodji. Her har jeg sett på muligheten for strukturell utvikling, og i tråd med Ongstad (2014) undersøkt hva faget kunne eller burde være i skolen. Jeg har benyttet meg av kartleggingen jeg gjennomførte i sammenheng med den første delen av problemstillingen, hvor jeg fant ut at lærerne som aktør ikke utnytter det fulle potensialet Kunst og håndverksfaget gir for praktisk og teoretisk arbeid med duodji. Jeg har derfor, i tråd med kritisk realisme, sett på muligheter for strukturell utvikling i form av hvordan duodji kan aktualiseres gjennom praktisk arbeid. Her finnes det mange muligheter, og jeg har, som fortalt tidligere i avhandlingen, avgrenset meg til enkelte utvalgte tradisjonelle duodji-teknikker når jeg konkret har sett på skaper-muligheter innenfor faget.

Jeg har kommet frem til, både gjennom egen kunnskapstilegnelse og gjennom innhentet empiri, at arbeid med duodji kan tilpasses på mange plan, både i form av materialer, teknikk, utførelse og vanskelighetsgrad, så lenge en har med respekt inn i undervisningen. Det er også, en høyst aktuell tematikk å inkludere i undervisningen nå som de nye strukturelle betingelsene i form av LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) og den Overordnende delen (Kunnskapsdepartementet, 2017a) eksplisitt vektlegger det. I tillegg åpner flere av de nye kjerneelementene og tverrfaglige temaene i faget opp for arbeid med samisk kultur og duodji. Jeg har diskutert og kommet med enkelte forslag for aktualisering, både med utgangspunkt i innhentet empiri, kompetansemålene i LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a), kjerneelementene Kulturforståelse og Håndverksferdigheter, de tverrfaglige temaene Demokrati og medborgerskap og Bærekraftig utvikling, og i tillegg muligheten for generelt tverrfaglig samarbeid. Gjennom praktisk arbeid med duodji får elevene blant annet både utvidet materialkunnskap, god øvelse i finmotorikk og logisk tenking. De får også innsikt i bærekraft ved å arbeide med natur, relasjoner og sammenhenger, hvor de får kunnskap om produkters opphav, produksjonsprosesser og materialverdi. Det kan også trekkes linjer fra håndverket til større sammenhenger som tradisjoner, levesett, språk og urfolkets historie.

Veien videre

Jeg har gjennom avhandlingen belyst at det finnes lite forskning på feltet, og det er derfor mange muligheter for videre forskning innen denne tematikken. Avhandlingen min gir ikke noe endelig svar på hvorfor vektleggingen av samisk kultur og duodji i Kunst og håndverk er liten, eller hvordan duodji skal praktisk implementeres i faget, men jeg kommer med mulige årsaksforklaringer og muligheter for aktualisering. Samisk tematikk i skolen er et viktig tema og jeg vil argumentere for at det er et behov for å gjennomføre videre undersøkelser, kartlegging og diskusjoner omkring tematikken. Dette kan forhåpentligvis føre til at institusjoner som utdanner fremtidige lærere blir klar over utdanningens mangler som fører til at læreren sitter inne med manglende kunnskap. Samt at det, for eksempel, blir utarbeidet ressurser, læringsmidler og diverse former for inspirasjon slik at det blir lettere for læreren som aktør å følge de nye strukturelle betingelsene som innebærer å integrere samisk kultur og duodji i egen undervisning. Tverrfaglighet og samisk kultur er også et emne som burde utforskes mer, spesielt i sammenheng med LK20 (Utdanningsdirektoratet, 2019a) hvor dybdelæring og praktisk-tilnærming vektlegges (Kunnskapsdepartementet, 2018b). Det har vært et poeng for meg å nevne dette kort i avhandlingen ettersom informantene mine var opptatt av tverrfaglighet i forbindelse med duodji, og anså dette som en mulighet for aktualisering. Flere av informantene mine påpekte at de syntes samisk kultur var et tverrfaglig tema, og spesielt 'Maria' uttalte at det ideelle hadde vært å få til et samarbeid slik at elevene fikk innsyn i samisk kultur i andre fag. På denne måten kunne fokuset på samisk kultur i Kunst og håndverk holdt seg til det håndverksmessige arbeidet med duodji.

Gjennom arbeidet mitt har jeg opplevd at dette har vært en veldig spennende og givende problemstilling å arbeide med, men det er et felt som krever mye mer forskning. Jeg har lært mye om samisk kultur og duodji, og hvordan vektleggingen av samisk tematikk i undervisningen har vært, er i dag og hvordan informantene mine ønsker det skal bli. Etter min egen kunnskapstilegnelse gjennom arbeidet med denne masteravhandlingen føler nå et ansvar om å videreformidle alt jeg har lært om undervisning om samisk kultur og duodji, og vil ta med meg dette inn i egen undervisning. Informantene mine som underviser i Kunst og håndverk sa også at de ønsker å prioritere samisk tematikk i større grad, og de vil forsøke å utfordre seg selv til å arbeide med det. 'Trine', som ikke hadde noen erfaring med samisk kultur og duodji sa at:

Jeg føler at jeg blir veldig nysgjerrig på samisk kunst og kultur, nå som du kommer hit og baserer en hel masteroppgave på dette. Og det gjør jo det at jeg tenker at dette er noe vi burde se litt mer på.

Forhåpentligvis kan denne avhandlingen bidra til å inspirere andre lærere, lærerstudenter og utdanningsinstitusjoner til å vektlegge undervisning om samisk kultur og duodji i større grad, slik at undervisningen i skolen, under LK20 (Utdanningsdirektoratet, u.å. -b; 2019a) ikke blir like mangelfull.

Litteraturliste

- Almenningen, O. (red.). (1992). *Språk og samfunn gjennom tusen år: ei norsk språkhistorie* (5.utg). Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/nbsok/nb/812cb2a64e146d9fbbf57ac5f408a97e?lang=no#183>
- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2009). *Reflexive Methodology: new vistas for qualitative research* (2. utg). London: Sage.
- Bale, K. (2009). *Estetikk: En innføring*. Oslo: Pax Forlag.
- Barnekonvensjonen. (2003). *FNs konvensjon om barnets rettigheter: Vedtatt av De Forente Nasjoner den 20. november 1989, ratifisert av Norge den 8. januar 1991: Revidert oversettelse mars 2003 med tilleggsprotokoller*. Oslo: Barne- og familiedepartementet. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf
- Bhaskar, R. (1998) *The Possibility of Naturalism. A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Third Edition. London: Routledge. (Første utgave publisert i 1979).
- Bhaskar, R. (2008) *A Realist Theory of Science – with a new introduction*. London: Routledge. (Første utgave publisert i 1975).
- Bongo, S. I. J. U. (2020). Duodji i skolen. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 54(1). Hentet fra <https://www.formbanken.no/form-2/2020/2/4/duodji-i-skolen?rq=duodji>
- Borgen, J. S. (2009). Samisk kunst, makt og meningsfullt mangfold. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 92-104). Bodø: SKINN RiddoDuottarMuseat.
- Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brottveit, G. (Red). (2018). *Vitenskapsteori og kvalitative forskningsmetoder*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bråten, I. & Kvalbein, Å. (2014). *Ting på nytt: En gjenbruksdidaktikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Buch-Hansen, H. & Nielsen, P. (2005) *Kritisk realisme*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Bygstad, B. & Munkvold, B. E. (2011) *In Search of Mechanisms. Conducting a Critical Realist Data Analysis*. Innlegg presentert ved irty Second International Conference on Information Systems. Shanghai, Kina. Hentet fra https://www.researchgate.net/publication/221600158_In_Search_of_Mechanisms_Conducting_a_Critical_Realist_Data_Analysis
- Båhl, E. S. B. (2006). Duodji-kaffepose. Hentet fra http://www.trestammersmote.no/les_mer.asp?id=81
- Callenberg, M. (1989). *Tinntrådbrodering: beskrivelser og mønstre for armbånd, smykker og andre ting*. Oslo: Landbruksforlaget. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030304132
- Christoffersen, L. & Johannessen, A. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag.

- Danielsen, H. & Hemstad, R. (1997). *Jakten på det norske: en utstilling om nasjonal identitet*. Oslo: Museet. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008071700018?page=0&searchText=
- Det Norske Kongehus. (1997). Sametinget 1997: Åpningstale. Hentet fra <https://www.kongehuset.no/tale.html?tid=171065&sek=26947&scope=0>
- Dewey, J. (2008). "Å gjøre en erfaring" fra *Art as Experience* (1934). I K. Bale & A. Bø-Rygg (Red.), *Estetisk teori. En antologi* (s. 196 - 214). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dunfjeld, M. (1994). *Sámi duodji: samisk håndverk før og nå*. Kautokeino: Sámiid Duodji/Duodjeinstituhtta. Hentet fra <https://www.nb.no/nbsok/nb/32c49d549b6d296feb44aa7b4dc1e17c?lang=no#7>
- Dunfjeld, M. (2001). *Tjaalehtjimmie: form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. (Doktorgradsavhandling). Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Dunfjeld, M. (2006). *Tjaalehtjimmie: form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien sijte.
- Eira, A. K. (1996). *Duodjegáldu*. Karasjok: Davvi girji. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010050403040?page=0
- Espenes, E. P. (2016). Duodji i undervisningen. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 50(1), 20-21. <https://www.formbanken.no/form-2/2018/5/24/duodji-i-undervisningen>
- Fagbokforlaget. (u.å). Verkstedet. Levende spor – lær mer om mønster. Hentet 17. februar 2019 fra https://verkstedet.portfolio.no/read_container/4afb8e35-a60f-4c5e-a65b-490f791366f8
- Fagerli, B & Fagerli, V. (2015). «Det hadde vært enklere å organisere en skole som bare var norsk...» *Organisering av språkopplering i samisk og norsk*. (Mastergradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet). Hentet fra <https://munin.uit.no/handle/10037/8126>
- Fauske, L. B. (2010). *Arkitektur for grunnskolefaget Kunst og håndverk* (Doktorgradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo). Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018020748185
- Fjellheim, R. (2019, 2. oktober). NRK med aktiv usynliggjøring av det samiske. Hentet fra https://nordnorskdebatt.no/article/nrk-aktiv-usynliggjoring-samiske?fbclid=IwAR0o78n9zD_XDkrurMsq9IKlHB-IDZ5VGf4xOupPL7BTsERY8Aj6CfOervU
- Fors, G & Jenssen, C. (2016). *Duodji i grunnskolen*. Hentet fra <https://kunstkultursenteret.no/ressursbase/duodji-i-grunnskolen/>
- Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning, trinn 1-7. (2016). Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7 (FOR-2016-06-07-860). Hentet fra <https://lovdata.no/forskrift/2016-06-07-860>
- Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning, trinn 5-10. (2016). Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 5-10 (FOR-2016-06-07-861). Hentet fra <https://lovdata.no/forskrift/2016-06-07-861>
- Forskrift om plan for grunnskolelærerutdanning. (2010). Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanningene for 1.-7. trinn og 5.-10. trinn (FOR-2010-03-01-295). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-03-01-295>
- Forskrift om rammeplan for lektorutdanning. (2013). Forskrift om rammeplan for lektorutdanning for trinn 8-13 (FOR-2013-03-18-288). Hentet fra <https://lovdata.no/forskrift/2013-03-18-288>

- Forskrift om rammeplan for PELU. (2013). Forskrift om rammeplan for treårige faglærerutdanninger i praktiske og estetiske fag (FOR-2013-03-18-290). Hentet fra <https://lovdata.no/forskrift/2013-03-18-290>
- Forskrift om rammeplan for praktisk-pedagogisk utdanning. (2015). Forskrift om rammeplan for praktisk-pedagogisk utdanning (FOR- 2015-12-31-1771). Hentet fra <https://lovdata.no/LTI/forskrift/2015-12-21-1771>
- Frayling, C. (1993) Research in art and design. *Royal College of Art Research Papers*, 1(1), 1–5. Hentet fra http://researchonline.rca.ac.uk/384/3/frayling_research_in_art_and_design_1993.pdf
- Fyhn, A. B., Dunfjeld, M., Aagård, A. D., Eggen, P. & Larsen, T. (2015). Utforskning av tradisjonell sørsamisk ornamentikk. *Tangenten – Tidsskrift for matematikkundervisning* (3). 9-14. <http://www.caspar.no/tangenten/2015/tangenten%203%202015%20nett.pdf>
- Graburn, N. H. H. (2000). What is Tradition? *Museum Anthropology*, 24 (2/3), 6-11. <https://doi.org/10.1525/mua.2000.24.2-3.6>
- Grunnlova. (1814). Kongeriket Norges grunnlov (LOV-1814-05-17). Hentet fra <https://lovdata.no/lov/1814-05-17-nn>
- Guttorm, G. (2001). *Duodji bålगत – En studie i duodji: Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk*. (Doktorgradsavhandling). Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Guttorm, G. (2009). Duodji - som begrep og som del av livet. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 12-17). Bodø: SKINN RidduDuottarMuseat.
- Guttorm, G. (2012) Duodji: A New Step for Art Education. *International Journal of Art & Design Education*, 31(2), s. 180-190. <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.hioa.no/doi/abs/10.1111/j.1476-8070.2012.01712.x>
- Gyldendal Norsk Forlag. (u.å). Salaby skole - samefolkets dag. Hentet 20. februar 2020 fra <https://skole.salaby.no/samefolkets-dag>
- Hagen, K. Ø., Nystad, M. E., Vasara, L. K. & Herstrøm, E. R. N. (2020, 4. mars). Stolte unge samer tar tilbake sin kulturarv. *Norsk rikskringkasting*. Hentet fra https://www.nrk.no/kultur/stolte-unge-samer-tar-tilbake-sin-kulturarv-1.14925981?fbclid=IwAR0pmobAPHtgymRwEldtYpr0OPy9hHh4hJornkaT2_ATOZq2EBYn3HUcEW4
- Hansen, H. H. (2009). Fra stereotypi til parabol – en fortelling om samisk samtidskunst. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 54-61). Bodø: SKINN RidduDuottarMuseat.
- Hansen, H. H. (2010). Mellom det hellige og det profane. *Ottar*, (4). 25-30. <https://uit.no/Content/471459/Ottar%204-2010web.pdf>
- Hilmo, B. (Produsent). (2014). Den stille kampen: skam og stolthet. [Episode fra TV-serie]. *Den stille kampen*. Hentet fra <https://www.nrk.no/skole/?page=search&q=Den%20stille%20kampen:%20Skam%20og%20stolthet&mediaId=19747>
- Hætta, A. K. (2015). *Noen ganger vil jeg uttrykke «det samiske», mens andre ganger vil jeg bare være meg selv, et menneske på denne jord*. (Mastergradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet). Hentet fra <https://munin.uit.no/handle/10037/11760>
- Hætta, D. J. & Lund, S. (2011). Samene og det norske læreplanverket. *Samisk skolehistorie* 5. Karasjok: Davvi Girji. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/johandaniel-n.htm>

- Hætta, I. H. (1993). *Sisti, hovedoppgave i "Duodji"*. (Mastergradsavhandling). Statens lærerhøgskole i forming, Oslo.
- Hætta, M., Aarseth, B., Wilks, L. G. & Gaups, M. J. (2008) *Håndbok i duodji: samisk håndverk*. Drammen: Vett & Viten.
- Hætta, O. M. (1992). *Samene – en arktisk urbefolkning*. Karasjok: Davvi Girji.
- Hætta, O. M. (2002). *Samene, Nordkalottens urfolk*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Imsen, G. (2005). *Elevenes verden* (4. utg.). Oslo: universitetsforlaget.
- Jacobsson, R. (1991). *Mönsterbok för samisk hemslöjd i Västerbottens län* (2.utg). Umeå: Två förläggare bokförlag.
- Jenssen, C. (2018). Et møte med duodji og den samiske kulturarven. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 52(5). Hentet fra <https://www.formbanken.no/form-2/2018/11/5/et-mte-med-duodji-og-den-samiske-kulturarven>
- Juliussen, A. (2009). Sted og fortellinger. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 82-90). Bodø: SKINN RiddoDuottarMuseat.
- Karlsson, N. (2018). *Kunsten å spikke: En treskjærers guide til å lage ting for hånd*. Oslo: Gyldendal.
- Kintel, I., Paulsen, S., Gaup, O. M. H. & Østmo, L. N. (2014, 7. oktober). -Kongens ord betyr mye for samene. *Norsk rikskringkasting Såpmi*. Hentet fra https://www.nrk.no/sapmi/_-kongens-ord-betyr-mye-for-samene-1.11966176
- Kintel, T. (2009). Hva står på spill i den samiske kunstverden?. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 42-53). Bodø: SKINN RiddoDuottarMuseat.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974). *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug. Hentet fra <https://www.nb.no/nbsok/nb/27717cffb91e04bca5ed6b5f90ec1034?lang=no#0>
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. (1994). *Læreplan for grunnskole, videregående opplæring og voksenopplæring: generell del*. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009102600039
- Kjær, M. & Fiskvik, J. X. A. (2018). «Det ble mer positivt å være same» - *En studie om samisk i skolen*. (Mastergradsavhandling, Nord universitet). Hentet fra <https://nordopen.nord.no/nord-xmlui/handle/11250/2566149>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2018a, 20. august). Fakta om samisk språk. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/samiske-sprak/fakta-om-samiske-sprak/id633131/#nord>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2018b). *Nye samiske veivisere utnevnt for 2018 – 2019*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nye-samiske-veivisere-utnevnt-for-20182019/id2607244/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019). *Nye samiske veivisere utnevnt for 2019 – 2020*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nye-samiske-veivisere-utnevnt-for-20192020/id2663421/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020). ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater. Hentet 7. mai 2020 fra https://www.regjeringen.no/contentassets/a5e5f2b1e4984468b04b10a60d26678b/ilo_norsk_020617.pdf

- Krumsvik, R. J. (Red.). (2019). *Kvalitativ metode i lærerutdanninga*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kunnskapsdepartementet. (2015). *Generell del av læreplanen*. Hentet fra https://www.udir.no/globalassets/upload/larerplaner/generell_del/generell_del_lareplanen_b_m.pdf
- Kunnskapsdepartementet. (2017a). *Verdier og prinsipper for grunnopplæring – overordnet del av læreplanverket*. Hentet fra <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>
- Kunnskapsdepartementet. (2017b). Verdiløft i skolen. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/verdiloft-i-skolen/id2542689/>
- Kunnskapsdepartementet. (2018a). Retningslinjer for utforming av nasjonale og samiske læreplaner for fag i LK20 og LK20S. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/forsok-og-pagaende-arbeid/Lareplangrupper/Retningslinjer-for-utforming-av-lareplaner-for-fag/>
- Kunnskapsdepartementet. (2018b). Fornyer innholdet i skolen. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/forny-er-innholdet-i-skolen/id2606028/?expand=factbox2606073>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3.Utg.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Lile, H. K. (2011). *FNs barnekonvensjon artikkel 29 (1) om formålet med opplæring: En rettsosnologisk studie om hva barn lærer om det samiske folk*. (Doktoravhandling, Universitetet i Oslo). Hentet fra <http://folk.uio.no/hadil/Samlet-ferdig6.pdf>
- Lindseth, I. E. (2020, 6. februar). Samer i hele landet bør få retten til å feire sin nasjonaldag. *Aftenposten*. Hentet fra <https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/OpBxJq/samer-i-hele-landet-boer-faa-retten-til-aa-feire-sin-nasjonaldag-ida-emilie-lindseth?fbclid=IwAR3jebkLnUTxm2FDn7xHLCxGf1-0RY5aSHN2c6icZ2ngrWdvWho1FmvS9YY> eller <https://www.aftenposten.no>
- Lutnæs, E., & Fallingen, N. (2017). Bærekraftig utvikling gjennom skapende praksis. *Form Akademisk - Forskningstidsskrift for design og designdidaktikk*, 10(3), 1-19. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.1825>
- Lynggaard, K. (2012). Dokumentanalyse. I S. Brinkmann & L. Tanggaard (Red.). *Kvalitative metoder: Empiri og teoriutvikling* (s. 153-170). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Magga, O. H. (2011). Fortelling om problemene med «Det samiske læreplanverket for 10-årig grunnskole». *Samisk skolehistorie* (5). Karasjok: Davvi Girji. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/magga-n.htm>
- Maus, I. G. (2019). Enhancing design literacy for sustainability among youth in crafts-based design education. *Techne serien - Forskning i Slöjdpedagogik och Slöjdvetsenskap*, 26(1), 93-108. <https://journals.hioa.no/index.php/techneA/article/view/2851>
- Minde, H. (2005). Fornorskninga av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger?. *Samisk skolehistorie I*. Karasjok: Davvi Girji. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/minde-n.htm>
- Moe, T. H. (2020). Forsker: Unge samer må ikke lenger slåss for synlighet. Hentet fra <https://forskning.no/partner-samer-skole/forsker-unge-samer-ma-ikke-lenger-slass-for-synlighet/1634897>
- Mostue, V. D. (2018). Duodji – Datnearpugiehtabáddi. *Estetisk forum*. 50-51.

- Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæring (2020, 24. januar). Samisk uke. Hentet fra <https://kunstkultursenteret.no/nytt/samisk-uke/>
- NOU 2015: 8. (2015). *Fremtidens skole – fornyelse av fag og kompetanser*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-8/id2417001/>
- Næss, P. (2012). Kritisk realisme og byplan forskning. *FORMakademisk*, 5(2), 1-17. <https://journals.hioa.no/index.php/formakademisk/article/view/493/499>
- Olsen, T. A. (2017). Sápmi i Noreg i dag. *Syn og segn: tidsskrift for kultur, samfunn og politikk*, (4). <https://www.synogsegn.no/artiklar/2017/utg%C3%A5ve-4-17/torjer-andreas-olsen/>
- Olsen, T. A. (2018, 18. januar). *Samane har blitt dei andre*. VG. Hentet fra <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/0E4pE6/samane-er-blitt-dei-andre>
- Ongstad, S. (2014). *Språk, kommunikasjon og didaktikk: norsk som flerfaglig og fagdidaktisk ressurs*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Opplæringslova. (1998). Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (LOV-1998-07-17-61). Hentet fra <https://lovdata.no/lov/1998-07-17-61>
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescence and adulthood. A review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.499>
- Postholm, M. B & Jacobsen, D. I. (2018). *Forskningsmetode for masterstudenter i lærerutdanning*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Regjeringen. (2018, 26. juni). Hvem er urfolk?. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtspalte/hvem-er-urfolk/id451320/>
- Regjeringen. (2020, 1. januar). Sannhets- og forsoningskommisjon. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2017-2018/sannhets--og-forsoningskommisjonen/>
- Reitan, J. B. (2007). *Improvisation in tradition: a study of contemporary vernacular clothing design practiced by Iñupiaq women of Kaktovik, North Alaska*. (Doktorgradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo). Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/298633>
- Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse: Kvalitative metoder i samfunnsfag* (4. rev. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Roggema, R. (2016). Research by Design: Proposition for a Methodological Approach. *Urban Science*, 1(1), artikkel 2. <https://doi.org/10.3390/urbansci1010002>
- Sameloven. (1987). Lov om sametinget og andre samiske rettsforhold (LOV-1987-06-12-56). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1987-06-12-56>
- Sametinget. (2018, 6. juni). Historikk. Hentet fra <https://www.sametinget.no/Om-Sametinget/Bakgrunn/Historikk>
- Sametinget. (u.å, -a). Kultur. Hentet 15. januar 2020 fra <https://www.sametinget.no/Tjenester/Kultur>
- Sametinget. (u.å, -b). Likestilling. Hentet 15. januar 2020 fra <https://www.sametinget.no/Tjenester/Likestilling>
- Samisk høgskole. (u.å). *Samiske veivisere*. Hentet 15. januar 2020 fra <http://samas.no/nb/samiske-veivisere>

- Schön, D. A. (1983) *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Ashgate Publishing.
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. United States of America: New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Sevaldson, B. (2010) Discussions & Movements in Design Research. *FormAkademisk - Forskningstidsskriv for design og designdidaktikk*, 3(1).
<https://doi.org/10.7577/formakademisk.137>
- Sinnes, A. T. (2015). *Utdanning for bærekraftig utvikling: hva, hvorfor og hvordan?*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solhjell, D. (2009). Samisk kunst i et sosiologisk og historisk perspektiv. I E. S. Vikjord & I. Snarby (Red.), *Gierdu: Bevegelser i samisk kunstverden* (s. 30-41). Bodø: SKINN RiddoDuottarMuseat.
- Spein, G. K. F. (2019). Duodji as starting point for artistic research. Hentet fra <http://www.norwegiancrafts.no/articles/duodji-as-a-starting-point-for-artistic-practice>
- Suongir, K. S. (2017). *Deanuleagi sámefáhcat = Samevotter fra Tanadalen*. Karasjok: ČálliidLágádus.
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitative metoder* (5. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Tveterås, F., Arntsen, T. & Jernsletten, R. (2002). *Samisk kunst- og kulturhistorie*. Nesbru: Vett & viten.
- Utdanningsdirektoratet. (u.å. -a). Læreplanverket. Hentet 8. januar 2020 fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>
- Utdanningsdirektoratet. (u.å. -b). Fagfornyelsen. Hentet 8. januar 2020 fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/>
- Utdanningsdirektoratet. (u.å. -c). Kunnskapsløftet samisk. Hentet 3. november 2019 fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/>
- Utdanningsdirektoratet. (2006a). *Læreplan i kunst og håndverk* (KHV1-01). Hentet fra <http://data.udir.no/kl06/KHV1-01.pdf>
- Utdanningsdirektoratet. (2006b). Læreplan i duodji (KHV02-01). Hentet fra <http://data.udir.no/kl06/KHV2-01.pdf>
- Utdanningsdirektoratet. (2015). Samisk innhold på tvers av læreplaner. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/veiledning-til-lp/samisk-innhold-i-fagene/>
- Utdanningsdirektoratet. (2017a, 16. juni). *Samisk innhold i læreplanene*. [Videoklipp]. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/utgatte-saker/samlinger-om-kjerneelementer/filmer-om-fagfornyelsen/samisk-innhold-i-lareplanene/>
- Utdanningsdirektoratet (2017b). Kjerneelementer – fag i grunnskolen og gjennomgående fag i vgo. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/kjerneelementer/>
- Utdanningsdirektoratet. (2018). *Kunst og håndverk/Doudji/Duodje/Duedie* [Høringsvar av 14.11.2019]. Hentet fra <https://hoering-publisering.udir.no/283>
- Utdanningsdirektoratet. (2019a). *Læreplan i kunst og håndverk* (KHV01-02). Hentet fra <https://data.udir.no/kl06/v201906/lareplaner-lk20/KHV01-02.pdf>

- Utdanningsdirektoratet. (2019b). *Læreplan i duodji* (KHV02-02). Hentet fra <https://data.udir.no/k106/v201906/laereplaner-lk20/KHV02-02.pdf>
- Utdanningsdirektoratet. (2019c). *Kunst og håndverk/Doudji/Duodje/Duedie* [Høringsvar av 14.11.2019]. Hentet fra <https://hoering-publisering.udir.no/341/uttalelser>
- Utdanningsdirektoratet. (2019d, 29. mars). Digitale læremidler til fagfornyelsen. Hentet fra <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/nasjonale-satsinger/den-teknologiske-skolesekken/digitale-laremidler-fagfornyelsen/>
- Utdanningsdirektoratet. (2019e). *Læreplan i kunst og håndverk* (KHV01-02). Hentet fra <https://www.udir.no/lk20/khv01-02/kompetansemaal-og-vurdering/kv156?TverrfagligeTema=true>
- Vik, H. H. (2015, 25. november). Da samene ble Norges urfolk. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/oljealder-og-overflod/mennesker/1924-da-samene-ble-norges-urfolk.html>
- Vikør, L., S. Jahr, E., H. & Berg-Nordlie, M. (2019, 22. mai). Språk i Norge. Hentet 26. November fra https://snl.no/spraak_i_Norge
- Vårt Land. (2020, 6. februar). Et forsøk på kulturelt folkemord. *Vårt Land*. Hentet fra <https://www.vl.no/meninger/kommentar/et-forsok-pa-kulturelt-folkemord-1.1660327>

Bildeliste

Forsidebilde: Egne bilder (2020). *Diverse arbeider av myk og hard duodji.*

Bilde 1: Kalmykova, M (2005). *Veasku* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 10. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212457/veasku>

Bilde 2: Jakovleva, J. (2005). *Belte* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 10. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212439/belte>

Bilde 3: Guttorm, I. (2005). *Guksi* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 10. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212519/guksi>

Bilde 4: Jannok, P. (2000). *Veske* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 1. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025211932/veske>

Bilde 5: Fofanoff, M. (2005). *Sekk* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 1. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212392/sekk>

Bilde 6: Andersen, P. (2000). *Kopp* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 1. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212118/kopp>

Bilde 7: Johansen, M. (2005). *Armbånd* [Fotografi]. Várjjat Sámi Musea/Varanger Samiske Museum. Hentet 10. mai 2020 fra <https://digitaltmuseum.no/011025212483/armband>

Figur 1: Egen figur (2019) *Visuell fremstilling av research by design som metode, basert på Roggema (2016) sin modell.*

Bilde 8: Eget bilde (2020). *Kaffepose i reinskinn og ullklede, dekorert med tinntrådbrodering i kobbertråd.*

Bilde 9: Eget bilde (2020). *Kaffepose i reinskinn og ullklede, dekorert med tinntrådbrodering.*

Bilde 10: Eget bilde (2020). *Nanna-veske i reinskinn, dekorert med 'Nanna-broderi' i tinntråd.*

Bilde 11: Eget bilde (2020). *Nanna-veske i lammeskinn (under arbeid), dekorert med tinntrådbrodering.*

Bilde 12: Eget bilde (2020). *Tinntrådarmbånd i reinskinn og lammeskinn (nr3).*

Bilde 13: Eget bilde (2020). *Tinntrådarmbånd i reinskinn og lammeskinn.*

Bilde 14: Eget bilde (2020). *Fletteteknikk med 4 tråder.*

Bilde 15: Eget bilde (2020). *Fletteteknikk med 7 tråder.*

Bilde 16: Eget bilde (2020). *Votter, laget etter samisk mønster med slyngstrikk og dusker.*

Bilde 17: Eget bilde (2020). *Pannebånd, med samisk mønster og slyngstrikk.*

Bilde 18: Eget bilde (2020). *Grytekluter i samiske farger.*

Bilde 19: Eget bilde (2020). *Nålhus av reinsdyrhorn og sisti.*

Bilde 20: Eget bilde (2020). *Nålhus av reinsdyrhorn og sisti.*

Bilde 21: Eget bilde (2020). *Knapper av reinsdyrhorn.*

Bilde 22: Eget bilde (2020). *Knapper av reinsdyrhorn.*

Bilde 23: Eget bilde (2020). *Til venstre: Guksi av bjørke-stubbe, dekorert med svijern. Til høyre: Guksi av rikule i bjørk, med innlemmet bit av reinsdyrhorn for dekorasjon.*

Bilde 24: Eget bilde (2020). *Dekorerte håndtak med samisk ornamentikk. Til venstre: akrylmaling. Midten og til høyre: svijern.*

Vedlegg

Vedlegg 1 – Meldeskjema til NSD

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

17.04.2020, 19.23

Meldeskjema 151528

Sist oppdatert

11.10.2019

Hvilke personopplysninger skal du behandle?

- Navn (også ved signatur/samtykke)
- Fødselsdato
- Adresse eller telefonnummer
- E-postadresse, IP-adresse eller annen nettidentifikator
- Lydopptak av personer
- Bakgrunnsopplysninger som vil kunne identifisere en person

Type opplysninger

Du har svart ja til at du skal behandle bakgrunnsopplysninger, beskriv hvilke

For å komme i kontakt med informanter vil epost og telefonnummer benyttes. Bakgrunnsopplysninger som arbeidssted, stilling, alder, bostedsfylke/kommune, kjønn osv vil bli oppgitt i intervjuet, men alle opplysningene vil ikke bli brukt i masteravhandlingen.

Skal du behandle særlige kategorier personopplysninger eller personopplysninger om straffedommer eller lovovertrедelser?

- Rasemessig eller etnisk opprinnelse

Prosjektinformasjon

Prosjekttittel

Duodji i kunst og håndverk

Begrunn behovet for å behandle personopplysningene

For å komme i kontakt med informanter vil epost og telefonnummer benyttes, men disse opplysningene vil ikke publiseres. Bakgrunnsopplysninger som arbeidssted, stilling, alder, bostedsfylke/kommune, kjønn

osv vil bli oppgitt i intervjuet og brukt for å skille informantene fra hverandre, men kun relevante opplysninger for oppgaven som stilling, fylke osv vil bli oppgitt i avhandlingen slik at informantene forblir anonyme ved ønske. Ved lydopptak vil mobilapp "diktafon" benyttes for å sikre informantens data.

Ekstern finansiering

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Vanja Dahl Mostue [REDACTED]

Behandlingsansvar

Behandlingsansvarlig institusjon

OsloMet - storbyuniversitetet / Fakultet for teknologi, kunst og design / Institutt for estetiske fag

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Janne Beate Reitan [REDACTED]

Skal behandlingsansvaret deles med andre institusjoner (felles behandlingsansvarlige)?

Nei

Utvalg 1

Beskriv utvalget

Undervisere i Kunst og håndverk/Duodji

Rekruttering eller trekking av utvalget

Kontakte skoler/ansatte via epost eller mobil, innlegg med utlysning etter informanter med kontaktinformasjon på facebook-sider for lærere i K&h/Duodji

Alder

20 - 75

Inngår det voksne (18 år +) i utvalget som ikke kan samtykke selv?

Nei

Personopplysninger for utvalg 1

- Navn (også ved signatur/samtykke)
- Fødselsdato
- Adresse eller telefonnummer
- E-postadresse, IP-adresse eller annen nettidifikator
- Lydopptak av personer
- Bakgrunnsopplysninger som vil kunne identifisere en person

Hvordan samler du inn data fra utvalg 1?

Personlig intervju

Grunnlag for å behandle alminnelige kategorier av personopplysninger

Samtykke (art. 6 nr. 1 bokstav a)

Deltakende observasjon

Grunnlag for å behandle alminnelige kategorier av personopplysninger

Samtykke (art. 6 nr. 1 bokstav a)

Informasjon for utvalg 1

Informerer du utvalget om behandlingen av opplysningene?

Ja

Hvordan?

Skriftlig informasjon (papir eller elektronisk)

Utvalg 2

Beskriv utvalget

Arbeidere innen samisk kulturell arena

Rekruttering eller trekking av utvalget

Sende epost til ansatte/møte opp fysisk ved samisk kulturelle arenaer. Ta kontakt gjennom eget nettverk

Alder

18 - 100

Inngår det voksne (18 år +) i utvalget som ikke kan samtykke selv?

Nei

Personopplysninger for utvalg 2

- Navn (også ved signatur/samtykke)
- Fødselsdato
- Adresse eller telefonnummer
- E-postadresse, IP-adresse eller annen nettidentifikator
- Lydopptak av personer
- Bakgrunnsopplysninger som vil kunne identifisere en person
- Rasemessig eller etnisk opprinnelse

Hvordan samler du inn data fra utvalg 2?

Personlig intervju

Grunnlag for å behandle alminnelige kategorier av personopplysninger

Samtykke (art. 6 nr. 1 bokstav a)

Grunnlag for å behandle særlige kategorier av personopplysninger

Uttrykkelig samtykke (art. 9 nr. 2 bokstav a)

Redegjør for valget av behandlingsgrunnlag

Informasjon for utvalg 2

Informerer du utvalget om behandlingen av opplysningene?

Ja

Hvordan?

Skriftlig informasjon (papir eller elektronisk)

Tredjepersoner

Skal du behandle personopplysninger om tredjepersoner?

Nei

Dokumentasjon

Hvordan dokumenteres samtykkene?

- Manuelt (papir)
- Elektronisk (e-post, e-skjema, digital signatur)

Hvordan kan samtykket trekkes tilbake?

Informanten kan trekke tilbake sitt samtykke ved å kontakte studenten via mail eller telefon. Kontaktinformasjonen står på informasjonsskrivet som informanten får.

Hvordan kan de registrerte få innsyn, rettet eller slettet opplysninger om seg selv?

Informantene får mulighet til å lese igjennom transkribert intervju og eventuelt gjøre endringer før dette blir analysert og drøftet. Ønsker informanten ytterligere innsyn i sine opplysninger underveis i oppgaveskrivingen kan de kontakte studenten via mail eller telefonnummer, informasjonen vil deretter sendes på mail til den gjeldene informant. Ønsker de da å tilføye noe, blir informasjonen rettet og den reviderte informasjonen blir sendt tilbake til til informanten. Er det noen opplysninger informantene ønsker å slette kan de sende mail til student. Studenten vil da gå inn i materialet og slette informasjonen og gi beskjed til gjeldene informant om at det er slettet. Veiledere vil også bli informert.

Totalt antall registrerte i prosjektet

1-99

Tillatelser

Skal du innhente følgende godkjenninger eller tillatelser for prosjektet?**Behandling**

Hvor behandles opplysningene?

- Private enheter

Hvem behandler/har tilgang til opplysningene?

- Prosjektansvarlig
- Student (studentprosjekt)
- Andre med tilgang til opplysningene

Hvilke andre har tilgang til opplysningene?

Biveileder

Tilgjengeliggjøres opplysningene utenfor EU/EØS til en tredjestat eller internasjonal organisasjon?

Nei

Sikkerhet

Oppbevares personopplysningene atskilt fra øvrige data (kodenøkkel)?

Ja

Hvilke tekniske og fysiske tiltak sikrer personopplysningene?

- Andre sikkerhetstiltak
- Opplysningene anonymiseres
- Adgangsbegrensning

Hvilke

Passord på mobile enheter, i tillegg til automatisk taste-lås(etter kort tid)

Varighet

Prosjektperiode

01.08.2019 - 01.07.2020

Skal data med personopplysninger oppbevares utover prosjektperioden?

Nei, data vil bli oppbevart uten personopplysninger (anonymisering)

Hvor oppbevares opplysningene?

mac

Hvilke anonymiseringstiltak vil bli foretatt?

- Personidentifiserbare opplysninger fjernes, omskrives eller grovkategoriseres
- Lyd- eller bildeopptak slettes

Vil de registrerte kunne identifiseres (direkte eller indirekte) i oppgave/avhandling/øvrige publikasjoner fra prosjektet?

Nei

Tilleggsopplysninger

Legger ved et informasjonsskriv og en observasjons-protokoll her, da jeg muligens skal gjennomføre en anonym observasjon av skoleelever i undervisningssituasjon.

Vedlegg 2 – Godkjenning fra NSD

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

17.04.2020, 19.24

NSD sin vurdering

Prosjekttittel

Duodji i kunst og håndverk

Referansenummer

151528

Registrert

25.07.2019 av Vanja Dahl Mostue [REDACTED]

Behandlingsansvarlig institusjon

OsloMet - storbyuniversitetet / Fakultet for teknologi, kunst og design / Institutt for estetiske fag

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Janne Beate Reitan [REDACTED]

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Vanja Dahl Mostue [REDACTED]

Prosjektperiode

01.08.2019 - 01.07.2020

Status

11.10.2019 - Vurdert

Vurdering (4)

11.10.2019 - Vurdert

NSD har vurdert endringen registrert 08.10.19.

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med

personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet med vedlegg den 11.10.19. Behandlingen kan fortsette.

Det er lagt til deltakende observasjon som datakilde.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til videre med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Silje Fjelberg Opsvik
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)

07.10.2019 - Vurdert

Vi viser til endring registrert 04.10.19. Vi kan ikke se at det er gjort noen oppdateringer i meldeskjemaet eller vedlegg som har innvirkning på NSD sin vurdering av hvordan personopplysninger behandles i prosjektet.

Les mer om hvilke endringer som skal registreres hos NSD før endringer meldes inn:
nsd.uib.no/personvernombud/meld_prosjekt/meld_endringer.html

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til videre med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Silje Fjelberg Opsvik
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)

01.10.2019 - Vurdert

NSD har vurdert endringen registrert 30.09.19.

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet med vedlegg den 01.10.19. Behandlingen kan fortsette.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp underveis (hvert annet år) og ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet/pågår i tråd med den behandlingen som er dokumentert.

Lykke til videre med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Silje Fjelberg Opsvik
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)

12.08.2019 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet den 12.08.19 med vedlegg, samt i meldingsdialogen mellom innmelder og NSD. Behandlingen kan starte.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilke type endringer det er nødvendig å melde:

https://nsd.no/personvernombud/meld_prosjekt/meld_endringer.html

Du må vente på svar fra NSD før endringen gjennomføres.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle særlige kategorier av personopplysninger om etnisitet samt alminnelige kategorier av personopplysninger frem til 01.07.20.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og art. 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

Lovlig grunnlag for behandlingen vil dermed være den registrertes uttrykkelige samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a, jf. art. 9 nr. 2 bokstav a, jf. personopplysningsloven § 10, jf. § 9 (2).

PERSONVERNPRINSIPPER

NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: åpenhet (art. 12), informasjon (art. 13), innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18), underretning (art. 19), dataportabilitet (art. 20).

NSD vurderer at informasjonen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og eventuelt rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Silje Fjelberg Opsvik
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)

Vedlegg 3 – Informasjonsskriv og samtykkeskjema, undervisere

Vil du delta i forskningsprosjektet «Duodji i kunst og håndverk»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å få en innsikt i hvordan duodji vektlegges og gjennomføres i undervisningen i Kunst og håndverk. Hvor målet er å kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker, duodji, i faget Kunst og håndverk. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Jeg er master student i fagdidaktikk: kunst og design ved OsloMet – storbyuniversitetet.

Formålet med prosjektet er å få en innsikt i hvordan duodji vektlegges og gjennomføres i undervisningen i Kunst og håndverk, med refleksjoner ut ifra lærerens kompetanse. Målet med undersøkelsen er å være med på sette større fokus på viktigheten av å integrere det samiske i skolen og kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker i Kunst og håndverk.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

OsloMet – storbyuniversitetet, Fakultetet for teknologi, kunst og design, Institutt for estetiske fag er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Utvalget av informanter består av lærere som underviser i Kunst og håndverk i grunnskolen på Østlandet og lærere som underviser i duodji i grunnskolen i Nord-Norge. Lærere i Kunst og håndverk og lærere i Duodji vil være med i undersøkelsen for å få et spekter av synspunkter og meninger. I tillegg vil ansatte innen samisk kulturell arena bli intervjuet for å få et større breddeomfang innen tematikken.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet, innebære det at du deltar i et halvstrukturert intervju og muligens en observasjon. Intervjuet sin tematikk er duodji (samiske håndverksteknikker) i undervisningen og vil inneholde spørsmål om din utdanning, din undervisning og etiske betraktninger. Dine svar blir registrert via lydopptak og transkribert. Observasjonen vil foregå i en av dine undervisningstimer og observasjonen blir registeret via notater i en observasjonsprotokoll. Du vil få mulighet til å lese igjennom transkribert intervju og observasjonsnotater og eventuelt gjøre tilføyinger før dette blir analysert.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- Undertegnede, samt veilederne Janne Beate Reitan og Lise-Kari Berg vil ha tilgang til dine kontaktopplysninger.

Ingen deltakere som ikke ønsker det vil ikke kunne gjenkjennes i publikasjonen.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes sommeren 2020. Dine personopplysninger og lydopptak vil bli slettet etter prosjektslutt.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra OsloMet – storbyuniversitetet har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Student: Vanja Dahl Mostue. [REDACTED]
- Hovedveileder: Janne Beate Reitan. [REDACTED]
- Vårt personvernombud ved OsloMet: Ingrid Jacobsen. [REDACTED]
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen
Vanja Dahl Mostue

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Duodji i Kunst og håndverk», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- Å delta i intervju for bruk i masterprosjektet
- Å delta i observasjon for bruk i masterprosjektet

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 1. juli 2020

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 4 – Intervjuguide, undervisere

Intervjuguide

Spørsmålene nedenfor er ment som guide for en samtale om undervisning om samiske håndverksteknikker, duodji, i skolen. Formålet med intervjuet er å få en innsikt i hvordan duodji vektlegges og gjennomføres i undervisningen i Kunst og håndverk, med refleksjoner ut ifra lærerens kompetanse.

Jeg håper at denne undersøkelsen kan være med på sette større fokus på viktigheten av å integrere det samiske i skolen. Målet med undersøkelsen er kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker, duodji, i faget Kunst og håndverk.

Det vil bli benyttet lydopptak som hjelpemiddel for transkribering av intervjuet.

Både du og skolen vil forbli anonyme i avhandlingen, med mindre noe annet er avtalt.

Foreløpig problemstilling:

Hvordan blir undervisning om samisk kultur prioritert i skolen, og hvordan kan emnet belyses gjennom undervisning i Kunst og håndverk?

Personalia:

Alder?

Utdanning og erfaring?

Skole og stilling?

Hvilke trinn underviser du på?

Hvor lenge har du jobbet i faget?

Spørsmål for intervju

- **Hva slags opplæring fikk du om samisk kultur og duodji i ditt eget utdanningsløp?**
  - (Fikk du informasjon om hvordan det samiske kan integreres i undervisningen?)
  - Savnet du opplæring om det samiske og duodji? Hvorfor?

- **I mitt utdanningsløp hadde vi besøk av samiske veivisere, og de sa at de ønsket også å vise at de var nordmenn i tillegg til urfolk. Så hvordan kan vi som undervisere gi økt kunnskap om det norske urfolket og deres særegenhet samtidig som man holder på deres nasjonale identitet?**
  - Samiske veivisere, er det noe du har kjennskap til? bruker du eller kunne tenkt deg å benytte disse i egen undervisning?

- **Hvordan integrerer du det samiske i din egen undervisning? Kom gjerne med eksempler**
  - Hvordan synes du det er å undervise i den samiske tematikken/duodji?
  - Hva mener du er den beste fremgangsmåten er å gjennomføre det på?
  - Synes du at for eksempel oppgaven med å tegne det samiske flagget dekker undervisningsbehovet om det samiske i Kunst og håndverk? Hvorfor?
  - Hvorfor bør elevene (*i andre deler av landet*) få undervisning om det samiske? (Likestilling, mobbing, osv.)
  - Benytter du deg av tverrfaglige opplegg hvor det samiske er hovedemnet? Hvordan? Hvorfor/hvorfor ikke?
  - Har du integrert eller sett muligheten for å integrere bærekraft i undervisning om duodji?

  - (Du sier du ikke integrerer det samiske i egen undervisning, hvorfor gjør du ikke det?)

- **I forslaget til den nye læreplanen i Kunst og håndverk blir det samisk lagt mer vekt på i kompetansemålene enn tidligere, hva synes du om dette?**

- **I forhold til det etiske, har du noen tanker om grenser på hva som er greit eller ikke i forhold til det å arbeide med duodji i Kunst og håndverk?**
  - Mange av materialene er relativt dyre og vanskelige å få tak i, påvirker dette ditt valg om å undervise i duodji?
  - Hvor mye er det greit at man bytter ut materialene med billigere materialer?
  - Hvor mye endringer kan gjøres, for eksempel lage egne mønster, bytte ut materialer, farger osv. før det ikke lenger kan kalles duodji? Kan man si at man er inspirert av tradisjonell duodji? Blir det dåidda? (*Duodji er da*

nordsamisk og omfavner alt det skapende, både utførelsen og det ferdige håndverket og tar utgangspunkt i samiske tradisjoner. Dáiddabegrepet kommer fra det finske ordet taide som betyr kunst og omhandler i større grad den frie kunsten. Her står kunstneren friere til å bruke andre materialer, symboler og teknikker enn den mer tradisjonelle duodji – Cathrine Jenssen)

- Det er viktig at en ikke «trækker på andre kulturer», hva mener du er det viktigste å ta hensyn til i forhold til undervisning av duodji i ikke-samiske distrikter?

- **Har du noe du ønsker å tilføye eller noe du føler du ikke har fått sagt? Eller er det noe du lurer på?**

Vedlegg 5 – Informasjonsskriv og samtykkeskjema, samisk kulturell arena

Vil du delta i forskningsprosjektet «Duodji i kunst og håndverk»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å få en innsikt i hvordan duodji vektlegges og gjennomføres i undervisningen i Kunst og håndverk. Hvor målet er å kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker, duodji, i faget Kunst og håndverk. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Jeg er master student i fagdidaktikk: kunst og design ved OsloMet – storbyuniversitetet.

Formålet med prosjektet er å få en innsikt i hvordan duodji vektlegges og gjennomføres i undervisningen i Kunst og håndverk, med refleksjoner ut ifra lærerens kompetanse. Målet med undersøkelsen er å være med på sette større fokus på viktigheten av å integrere det samiske i skolen og kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker i Kunst og håndverk.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

OsloMet – storbyuniversitetet, Fakultetet for teknologi, kunst og design, Institutt for estetiske fag er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Utvalget av informanter består av lærere som underviser i Kunst og håndverk i grunnskolen på Østlandet og lærere som underviser i duodji i grunnskolen i Nord-Norge. Lærere i Kunst og håndverk og lærere i Duodji vil være med i undersøkelsen for å få et spekter av synspunkter og meninger. I tillegg vil ansatte innen samisk kulturell arena/ressurspersoner bli intervjuet for å få et større breddeomfang innen tematikken.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet, innebære det at du deltar i et halvstrukturert intervju. Intervjuet sin tematikk er duodji (samiske håndverksteknikker) og vil inneholde spørsmål om din utdanning, duodji/samisk kultur i Kunst og håndverk og dine etiske betraktninger. Dine svar blir registrert via lydopptak og transkribert. Du vil få mulighet til å lese igjennom transkribert intervju og eventuelt gjøre tilføyinger før dette blir analysert.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- Undertegnede, samt veilederne Janne Beate Reitan og Lise-Kari Berg vil ha tilgang til dine kontaktopplysninger.

Ingen deltakere som ikke ønsker det vil kunne gjenkjennes i publikasjonen. Hvis du er en ressursperson med samisk etnisitet vil din etniske bakgrunn bli benyttet i analysen, med mindre annet blir avtalt.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes sommeren 2020. Dine personopplysninger og lydopptak vil bli slettet etter prosjektslutt.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra OsloMet – storbyuniversitetet har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Student: Vanja Dahl Mostue. [REDACTED]
- Hovedveileder: Janne Beate Reitan. [REDACTED]
- Vårt personvernombud ved OsloMet: Ingrid Jacobsen. [REDACTED]
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen
Vanja Dahl Mostue

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Duodji i Kunst og håndverk», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- Å delta i intervju for bruk i masterprosjektet

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 1. juli 2020

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 6 – Intervjuguide, samisk kulturell arena

Intervjuguide

Spørsmålene nedenfor er ment som guide for en samtale om undervisning om samisk kultur og samiske håndverksteknikker, duodji, i skolen. Jeg håper at denne undersøkelsen kan være med på sette større fokus på viktigheten av å integrere det samiske i skolen. Målet med undersøkelsen er kunne bidra til å aktualisere undervisning i samiske håndverksteknikker, duodji, i faget Kunst og håndverk.

Det vil bli benyttet lydopptak som hjelpemiddel for transkribering av intervjuet.

Du vil forbli anonyme i avhandlingen, med mindre noe annet er avtalt.

Problemstilling:

Hvordan blir undervisning om samisk kultur prioritert i skolen, og hvordan kan emnet belyses gjennom undervisning i Kunst og håndverk?

Personalia:

Stilling/arbeidsplass?

Alder?

Utdanning og erfaring?

Spørsmål for intervju

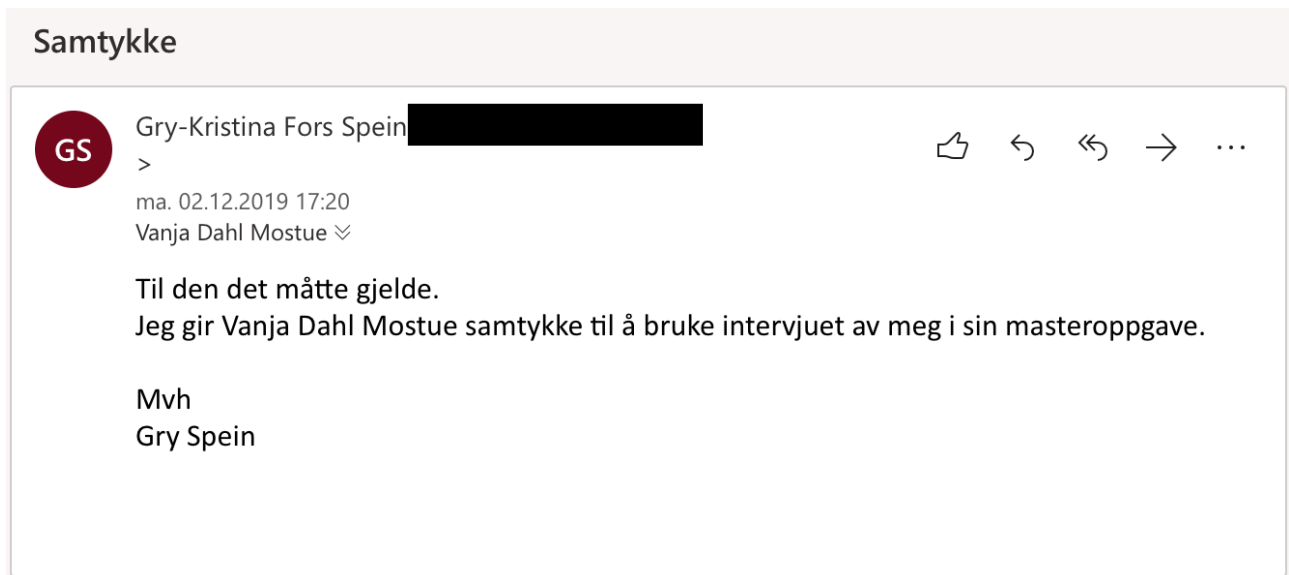
- **Hva slags opplæring fikk du om samisk kultur og duodji i ditt eget utdanningsløp?**
  - (Fikk du informasjon om hvordan det samiske kan integreres i undervisningen?)
  - Savnet du opplæring om det samiske og duodji? Hvorfor?

- **I mitt utdanningsløp hadde vi besøk av samiske veivisere, og de sa at de ønsket også å vise at de var nordmenn i tillegg til urfolk. Så hvordan kan jeg som underviserer gi økt kunnskap om det norske urfolket og deres særegenhet samtidig som man holder på deres nasjonale identitet?**

- **Har du noen tanker om hvordan undervisere i Kunst og håndverk kan integrerer og gjennomføre arbeid med duodji? Kom gjerne med eksempler**
  - (hvis du har arbeidet med undervisning) Har du integrert samisk i din egen undervisning og hvordan synes du det er å undervise i samisk tematikk/duodji?
  - Synes du at for eksempel oppgaven med å tegne det samiske flagget dekker undervisningsbehovet om det samiske i Kunst og håndverk? Hvorfor?
  - Hvorfor bør elevene (*i andre deler av landet*) få undervisning om det samiske? (Likestilling, mobbing, osv.)
  - (hvis du har arbeidet med undervisning) Benytter du deg av tverrfaglige opplegg hvor det samiske er hovedemnet? Hvordan? Hvorfor/hvorfor ikke?
  - (hvis du har arbeidet med undervisning) Har du integrert eller sett muligheten for å integrere bærekraft i undervisning om duodji?

- **I forslaget til den nye læreplanen i Kunst og håndverk blir det samisk lagt mer vekt på i kompetansemålene enn tidligere, hva synes du om dette?**

- **I forhold til det etiske, har du noen tanker om grenser på hva som er greit eller ikke i forhold til det å arbeide med duodji i Kunst og håndverk?**
  - Mange av materialene er relativt dyre og vanskelige å få tak i, hvor mye er det greit at man bytter ut materialene med billigere materialer?
  - Hvor mye endringer kan gjøres, for eksempel lage egne mønster, bytte ut enkelte materialer, farger osv. før det ikke lenger kan kalles duodji? Kan man si at man er inspirert av tradisjonell duodji? Blir det dàidda? (*Duodji er da nordsamisk og omfavner alt det skapende, både utførelsen og det ferdige håndverket og tar utgangspunkt i samiske tradisjoner. Dáiddabegrepet kommer fra det finske ordet taide som betyr kunst og omhandler i større grad den frie kunsten. Her står kunstneren friere til å bruke andre materialer, symboler og teknikker enn den mer tradisjonelle duodjien – Cathrine Jenssen*)
  - Det er viktig at en ikke «trækker på andre kulturer», hva mener du er det viktigste å ta hensyn til i forhold til undervisning av duodji Kunst og håndverk?

- **Har du noe du ønsker å tilføye eller noe du føler du ikke har fått sagt? Eller er det noe du lurer på?**

Vedlegg 7 - Informantenes samtykke

Samtykke: Gry-Kristina Fors Spein. Gitt over mail.

De andre informantene er anonyme og har under anonymiseringen fått de fiktive navnene: 'Trine', 'Maria', 'Nina' og 'Anna'.

Vedlegg 8 – Samiske produkter og duodji-materialer

TNKreativt AB

Tullnäs vägen 336, Norrfjärden, Sverige

(Kun nettbutikk)

Tlf: +46(0) 91113320

Mail: info@tnkreativt.com

Nettbutikk: <https://www.tnkreativt.com/>

Maritex Gåvpi – Det samiske varehus

Boaronjarga 13, 9520 Kautokeino, Norge

Tlf: +47 78486007

Mail: maritex@gavpi.com

Nettbutikk: <https://www.gavpi.com/hjem>

Skinnlåven, Smith & Bull

Froksveien 5, 3512 Hønefoss, Norge

Tlf: +47 32103190

Mail: skinnlaaven@skinnlaaven.com

Nettbutikk: <https://www.skinnlaaven.no/>

Vedlegg 9 – Ressurser, fagstoff og inspirasjon

Læringsressurser og undervisningsopplegg på nett

Blogg om: Duodji: Samisk kunst og kultur. Duodji i skolen

Blogg som ble drevet av avdeling for estetiske fag ved Høgskolen i Oslo. Ute av drift, men inneholder forslag til undervisningsopplegg.

Duodji: Samisk kunst og kultur. Duodji i skolen. (2010, 21. april). Hentet fra <https://duodji.wordpress.com>

Veiledningshefte – Duodji i grunnskolen

Fors, G & Jenssen, C. (2016). *Duodji i grunnskolen*. Hentet fra <https://kunstkultursenteret.no/ressursbase/duodji-i-grunnskolen/>

Salaby skole - Samefolkets dag

Gyldendal Norsk Forlag. (u.å). Salaby skole - samefolkets dag. Hentet 20. februar 2020 fra <https://skole.salaby.no/samefolkets-dag>

Den stille kampen - Norsk dokumentarserie om samenes situasjon på Nordkalotten

Hilmo, B. (Regissør), Karlsen, R. E. (Regissør), & Ide, T. S. (Regissør). (2013). *Den stille kampen* [TV-program]. Hentet fra <https://www.nrk.no/skole/?page=search&q=den%20stille%20kampen>

Nordlige folk – klær, håndverk og duodji

Nordlige folk. (2020). Klær, håndverk og duodji. Hentet fra <https://nordligefolk.no/sjosamene/klaer-handverk-og-duodji/>

Ovttas aktan aktesne – Samiske læringsressurser på nett

Sámi allaskuvla. (2018) Ovttas aktan aktesne: Samiske læringsressurser på nett. Hentet fra <https://ovttas.no/nb>

Nettside om samisk historie, samfunn og kultur

UiT Norges arktiske universitet. (u.å). Samisk historie. Hentet fra <https://result.uit.no/reaidu/>

Gávnos - Samisk innhold i Kunnskapsløftet – et ressurshefte for lærere til bruk i arbeid med samisk innhold på tvers av læreplanene

Utdanningsdirektoratet. (2015). Samisk innhold på tvers av læreplaner. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/veiledning-til-lp/samisk-innhold-i-fagene/>

Bøker

Bok om: tinntrådbrodering, med steg for steg bilder og fremgangsmåter

Callenberg, M. (1989). *Tinntrådbrodering: beskrivelser og mønstre for armbånd, smykker og andre ting*. Oslo: Landbruksforlaget. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030304132

Bok om: Sørsamisk ornamentikk

Dunfjeld, M. (2006). *Tjaalehtjimmie: form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien sijte.

Bok om: Duodji som inneholder steg for steg bilder, men fremgangsmåten er skrevet på Nordsamisk

Eira, A. K. (1996). *Duodjegáldu*. Karasjok: Davvi girji. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010050403040?page=0

Bok om: Sørsamisk ornamentikk

Karlsson, N. (2018). *Kunsten å spikke: En treskjærers guide til å lage ting for hånd*. Oslo: Gyldendal

Artikler

Artikkel om: Duodji i skolen, med forslag til undervisningsopplegg

Bongo, S. I. J. U. (2020). Duodji i skolen. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 54(1). Hentet fra <https://www.formbanken.no/form-2/2020/2/4/duodji-i-skolen?rq=duodji>

Artikkel om: Duodji i undervisningen, med forslag til undervisningsopplegg

Espenes, E. P. (2016). Duodji i undervisningen. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 50(1), 20-21. Hentet fra <https://www.formbanken.no/form-2/2018/5/24/duodji-i-undervisningen>

Artikkel om: Sørsamisk duedtie – arbeid med ornamentikk og geometri i skolen

Fyhn, A. B., Dunfjeld, M., Aagård, A. D., Eggen, P. & Larsen, T. (2015). Utforskning av tradisjonell sørsamisk ornamentikk. *Tangenten – Tidsskrift for matematikkundervisning* (3). 9-14. Hentet fra <http://www.caspar.no/tangenten/2015/tangenten%203%202015%20nett.pdf>

Artikkel om: Et møte med duodji og den samiske kulturarven, med forslag til undervisningsopplegg

Jenssen, C. (2018). Et møte med duodji og den samiske kulturarven. *Form – Fagdidaktisk tidsskrift for kunst og design*, 52(5). Hentet fra <https://www.formbanken.no/form-2/2018/11/5/et-mte-med-duodji-og-den-samiske-kulturarven>

Vedlegg 10 – Kart over Sápmi

«Mapa sámské domoviny v severní Evropě». Egen oversettelse: Kart over det samiske hjemlandet i Nord-Europa, 2012, (<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=53461>). CC BY-SA 3.0.

Mapa sámské domoviny v severní Evropě. (2012). [Illustrasjon]. Hentet 10. mai 2020 fra <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=53461>

Vedlegg 11 – Eget todimensjonalt arbeid med samisk kultur

Eget bilde. (2018). Mixed media, linosnitt og plantrykk.